

ISSN 2148-5437
9 772148 543008

VAKIF VE TOPLUM

MAYIS 2014 ■ SAYI 2

D O S Y A

V a k ı f v e İ k t i s a t

Osmanlı Şehirlerinde İktisadi Bir Değer Olarak 'Vakıflar' ■ Osmanlılarda Vakıflar ve Sosyal Güvence
Para Vakıflarının İçtimâî ve İktisadî Hayatımızdaki Yeri ■ Alev Alıtlı ile Söyleşi ■ Malabadi Köprüsü ■ Safranbolu ■ Eşrefoğlu Camii

VAKIF &
SAYI 02 **TOPLUM** MAYIS 2014

"Halka hizmet Hakka hizmettir"

Diyanet-Sen Adına Sahibi:

Mehmet BAYRAKTUTAR

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Cebrail YAKIŞIR

Genel Yayın Koordinatörü

Recep EKMEKÇİ

Yayına Hazırlayan

Revasiye KARAARSLAN AYTEN

Yayın İdare Merkezi

Rüzgarlı Sokak No: 15/B

Ulus/Ankara

Tel: 0312 230 46 86

Faks: 0312 232 13 99

Büro Cell: 0533 657 70 21 - 22

www.diyamet-sen.org.tr

Yayın Periyodu: Yılda 1 sayı yayımlanır.

Yayın Türü: Yerel Süreli

Ücretsiz Dağıtılır.

Baskı Tarihi: 9 Mayıs 2014

ISSN: 2148-5437

Baskı

Öncü Basım Yayım

Tanıtım Ltd. Şti.

Kazım Karabekir Cad.

Ali Kabakçı İşhanı

No: 85/2 İskitler-Ankara

Tel: 0312 384 31 20

www.oncubasimevi.com

Vakıf ve Toplum Dergisi'nde yayınlanan yazılarda bilimsel amaçlarla (kaynak göstermek kaydı ile) özetleme ve alıntı yapılabilir. Dergide yayınlanan yazı, şekil ve resimlerden yazarları, ilan ve reklamlardan firmaları sorumludur.

Vakıf ve Toplum, Diyanet-Sen'in bilimsel, akademik ve sosyal hayata katkısıdır.

EDİTÖR

Prof. Dr. Abdülkadir DÜNDAR

(Ankara Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Doç. Dr. Zülfikar GÜNGÖR

(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan KURT

(Ankara Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

(Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakkı ACUN

(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Yasin AKTAY

(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Yrd. Doç. Mehmet BAYARTAN

(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet BAYRAKTAR

(Yeditepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Yılmaz CAN

(19 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Nihat DALGIN

(19 Mayıs Üniversitesi)

Doç. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN

(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali KAYA

(Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ

(Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet YAMAN

(Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Doç. Dr. Bahattin YAMAN

(Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Nesimi YAZICI

(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa YILDIZ

(Gazi Üniversitesi)

Mehmet BAYRAKTUTAR
Diyanet-Sen Genel Başkanı

BASYAZI

Vakıf ve İktisat

Vakıf ve iktisat, ecdadımızın üzerinde bir medeniyet oluşturacak kadar çok durduğu ve köklü bir mirasa sahip olduğumuz alışkanlıkların yer aldığı iki kavram.

Temel ilkesi; herhangi bir karşılık beklemeden toplum yararı için faaliyet göstermek olan vakıfların İslami bakış açısı ile şekillendiği ve yaratıcının rızasını kazanmak amaçlı kurulduğunu görülmektedir.

İşte bu mantık çerçevesinde vakıflar; camilerden kervansaraylara, aşevlerinden kütüphanelere, su yollarından kaldırımlara kadar birçok yapının vücut bulmasına vesile olmuştur. Bunların yanında akla gelebilecek tüm durumlar için vakıfların kurulduğunu söylesek abartmış olmayız. Ağaç dikmek, borçluların borçlarını ödemek, kimsesizlerin cenazesini kaldırmak, yetim kızlara çeyiz hazırlamak gibi hayatın bütün zorluklarına karşı insanların ellerinden tutan hayır organizasyonlarıdır. Ayrıca sadece insanlara değil bütün yaratılmışlara karşı merhamet nazarıyla bakan vakıf gönüllüleri, kış aylarında kuşların beslenmesi, sokak köpeklerinin bakımı, hayvanlar için otlanacak alanlarının temini gibi tamamen hayvanlara dönük faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Bütün bu karşılıksız faaliyetler temel itici güç yaratıcının isteği doğrultusunda onun yaratmış olduklarına karşı karşılıksız iyilik duygusudur.

Sanayi devrimi ile başlayan tüketim alışkanlıklarındaki değişiklikler günümüz toplumunu tüketim toplumu haline getirmiştir. Tüketicilere sunulan sahte ihtiyaçlar, gelişmişliğin, çağdaşlaşmanın ve zenginleşmenin ancak tüketim alışkanlıkları ile mümkün olabileceğini salık veren kapitalist sistem sayesinde tü-

ketim giderek artmakta ve bu çılgın tüketim alışkanlığı beraberinde bir çok problemi de getirmektedir.

Modern bir bilim dalı olan ekonomi ya da iktisat sonsuz olan ihtiyaçlarımızın sınırlı kaynaklarla nasıl karşılanacağını inceler. İsrafa varan sınırsız bir tüketim alışkanlığı sınırlı olan kaynaklarımızı gereksiz yere tüketmek ve gelecek nesillerin ya da bizim dışımızdaki insanların haklarına girme anlamı taşır.

Günümüz dünyasında sermayenin yüzde 95'ini nüfusun yüzde 5'i kontrol edip yönetiyorsa demek ki diğer yüzde 95 nüfusun önemli bir kısmının para ve zaman yönetimi konusunda yardıma ihtiyacı var.

Dünyevileşme, ticarileşme, iktisadi açıdan tekamül, tek başına gaye olmamakla birlikte, hemen hemen tüm kültürlerde ve özellikle de bizim kültürümüzü şekillendiren İslami kaynaklarda arzu ve teşvik edilmiştir. Allah'ın Kur'an'da 'yeyin için fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez' emri ile liberallerin bahsettiği 'tüketim (israf) toplumu' olmaktan insanları men etmiştir. Ayrıca Peygamberimiz (S.A.V.) hayati boyunca ümmetine iktisatlı (tutumlu) davranmayı emretmiş, israftan bizleri men etmiştir.

Vakıf ve iktisat güzel dinimizin bize öğütlediği hayır ve paylaşımı yerine getirmemizin en güzel yollarından ikisidir. Gerek sosyal gerekse ekonomik açıdan toplumdaki birlik beraberlik ve huzur ortamının oluşması ve aynı zamanda gelişme ve kalkınma için mutlaka bu ki kavram üzerinde durmamız ve yeniden vakıf ve iktisat kültürümüzü canlandırmamız gerekmektedir.

6

“Ülkemiz en ücra köşelerine kadar vakıf taşınmaz kültür varlıkları ile doludur.”
Vakıflar Genel Müdürü Sayın Dr. Adnan ERTEM ile Röportaj

58

Osmanlılarda Vakıflar ve Sosyal Güvence
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

Kapak Fotoğraf: Refik KARACAOĞLU

İÇİNDEKİLER

10

Osmanlı Şehirlerinde İktisadi Bir Değer Olarak “Vakıflar”

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAYARTAN

22

Geçmişten Günümüze Vakıfların İktisadi Boyutu
Dr. Nazif ÖZTÜRK

34

Para Vakıflarının İçtimâî ve İktisadî Hayatımızdaki Yeri
Dr. İsmail KURT

44

Endülüs'te Eğitimi Desteklemek İçin Kurulan Vakıflara Dair Bazı Notlar
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

50

Osmanlı Vakıflarında Vakıf Mimarları ve Meremmetçiler
Prof. Dr. Abdulkadir DÜNDAR

İÇİNDEKİLER

84

Sema; Mevlevilikte Allah ile
Buluşmanın Hayali

Dr. Serra MENEKAY

88

Yabancılaşmanın
Kaynağı Şehir Değil
Ekonomi
Alev ALATLI

66

Şehirler Ruhunu Kaybediyor
Beşir AYVAZOĞLU

74

Mezartaşlarımız
Prof. Dr. Halit ÇAL

80

Mahyacılık
Doğukaan EKMEKÇİ

102

Anadolu Köprüleri: Malabadi Köprüsü
Prof. Dr. Hakkı ACUN

106

Safranbolu
Dr. Serra MENEKAY

94

Eşrefoğlu Camii
İsmail EFE

Ülkemiz en ücra köşelerine kadar vakıf taşınmaz kültür varlıkları ile doludur. Medeniyetlerin beşiğı Anadolumuz, dünyanın hiçbir yeri ile kıyaslanamayacak kadar çok sayıda tarihi zenginlik barındırmaktadır. Bu tarihi zenginliğıin en büyük ve en önemli bölümünü vakıf kültür varlıkları teşkil etmektedir.

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRÜ SAYIN DR. ADNAN ERTEM İLE

RÖPORTAJ

Aslı Ceren DEMİRCAN

-Sayın Dr. Adnan Ertem Bey, kendinizi tanıtır mısınız?

-1965 Mercan doğumluyum. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünden 1987 yılında mezun oldum, 1990 yılında 'Cumhuriyetin İlk Yıllarında Vakıflarla İlgili Uygulamalar' adlı tezle yüksek lisansımı, 1997 yılında ise, 'Osmanlı'da ve Cumhuriyet Döneminde Sosyal Bütünleşme Açısından Vakıflar' konulu tezle doktoramı tamamladım. 1988 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde Müfettiş yardımcısı olarak göreve başladım. 1991 yılında müfettişliğe, 2002 yılında ise başmüfettişliğe atandım, 2002-2007 yılları arasında İstanbul Vakıflar Bölge Müdürü olarak görev yaptıktan sonra Kasım 2007 tarihinde Başbakanlık Müsteşar Yardımcılığına atandım. 13 Ekim 2010 tarihinden itibaren de Vakıflar Genel Müdürü olarak vazifemi sürdürüyorum.

- Vakıflar Genel Müdürlüğü hakkında özet bir bilgi verir misiniz?

- Ben vakıf kavramı anlaşılmasın, tarihi ve toplumsal boyutu bilinmeden Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yapısının ve hizmetlerinin tam anlamıyla anlaşılamayacağını düşünüyorum. O yüzden müsademizle öncelikli olarak vakıf kavramından bahsetmek isterim.

Arapça bir sözcük olan 'vakf'; sözlük anlamı ile durdurma, hareketten alıkoyma, hareketsiz bırakma manalarına gelir. Aynı zamanda bir amaç uğruna kendi öz gelirinden vermeyi içerir. İktisadi anlamda vakıf; kişisel çalışma ve gayretle elde edilen imkânların ve mal varlığının gönül rızasıyla paylaşılmasını öngören hukuki bir sistemdir. Türk Medeni Kanununa göre vakıf; gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleri ile oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır.

Vakıf, tarih boyunca süregelen yardımlaşma ve dayanışma duygusunun kurumsallaşmış halidir. O halde vakıf tüm insanlığın mutluluğunu amaçlayan bir sistemler bütünüdür.

Tarihte; özellikle Asr-ı Saadet döneminde Hazreti Peygamberin s.a.s ve O'ndan sonra gelen Hulafa-i Rashidin'in bazı uygulama ve tasarrufları ulema tarafından ilk vakıf uygulamaları olarak değerlendirilmiştir.

Vakıfların Anadolu'da hızla yaygınlaşıp önemli hale gelmesinde 'sadaka, infak ve hayırda yarışma' ya teşvik edici mahiyetteki ayetlerin yanı sıra şu hadis-i şerifler etkili olmuştur.

'Ademoğlu vefat edince ameli kesilir, ancak üç hususta müstesna: Sadaka-i cariye, faydalı ilim ve kendine dua eden hayırlı evlat' 'İnsanların

en hayırlısı insanlara faydalı olandır. Malın en hayırlısı Allah yolunda harcanandır. Vakfın en hayırlısı da insanların en çok duydukları ihtiyacı karşılayandır."

Vakıf, Allah rızası gözetilerek ve temel alınarak bir malın veya maddi bir varlığın hayri ve sosyal amaçlı hizmetlere sunulmasıdır. Vakıf gerçeği, Selçuklu döneminde yaygınlaşmış, Osmanlıda ise, kurumsallaşarak zirveye ulaşmış, toplumsal olduğu kadar da hukuki bir kimliğe sahip olmuştur. Yüzyıllardır kesilmeyen bir hayır kapısı ve dua sebebi olan vakıflar Osmanlıdan Cumhuriyetimize ulaşan kutlu çizgide önemini ve değerini korumaya devam etmiştir.

Sorunuza dönecek olursak; ülkemizin en köklü kurumlarından biri olan Vakıflar Genel Müdürlüğü, Selçuklu ve Osmanlı Döneminden günümüze intikal eden vakıfların yönetimi ile 'Medeni Kanuna' dayanarak kurulan vakıfların kuruluş, denetim ve dağılım işlemlerini yürütmektedir. Osmanlılarda kurumsal ve hukuki yapısını oluşturan ve Evkaf Hümayun Nezareti adıyla bugünkü anlamda bakanlık düzeyinde bir konumu bulunan Vakıflar Genel Müdürlüğü, 3 Mart 1924'te çıkan bir kanunla asli mantığına bağlı kalmak suretiyle Genel Müdürlük haline gelmiştir. Genel Müdürlüğümüz bugün 25 bölge müdürlüğü ile ülkemiz

Vakıf, tarih boyunca süregelen yardımlaşma ve dayanışma duygusunun kurumsallaşmış halidir. O halde vakıf tüm insanlığın mutluluğunu amaçlayan bir sistemler bütünüdür.

genelinde faaliyet göstermekte olan bir kurumdur.

- Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından ne tür hizmetler verilmektedir?

- Vakıflar Genel Müdürlüğü, bugün yöneticisi hayatta olmayan ve Medeni Kanun öncesinde kurulmuş vakıfların temsilcisi, yöneticisi durumunda. Genel Müdürlüğümüzce, yaklaşık 52 bin adet Osmanlı Vakfının temsilcisi olarak onların bugün de amaçları doğrultusunda yaşamaları için çalışıyor, vakıfların vakfiyelerinde yer alan hayır şartları doğrultusunda, muhtaç durumdaki vatandaşlarımıza aylık para yardımı yapılması, kuru gıda dağıtımı, vakıf eski eser onarımlarının gerçekleştirilmesi, eğitim burslarının verilmesi, dini hizmetler, aşevleri, sağlık hizmetleri, müze hizmetleri, eski eser kaçakçılığının önlenmesi gibi pek çok hizmet gerçekleştirilmektedir.

- Vakıflar günümüzde tarihteki misyonunu sürdürebiliyor mu?

- Gerçekleştirdiğimiz çalışmalar arasında önemli ve farklı bir işimiz olmuştur. Genel Müdürlüğümüz, vakfiyelerin birçoğunda vakıf şartı olarak zikredilen eğitim öğretim hizmetlerini ve geçmişte eğitim hizmeti vermiş vakıflarımızın tarihi misyonlarını en üst seviyede yerine getirebilmek amacıyla 2 üniversite hayata geçirilmiştir.

Sağlık Bilimleri alanında eğitim vermek üzere Bezm-i Alem Vakıf Üniversitesi ve Mimarlık Mühendislik alanında eğitim vermek üzere Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi kurulmuştur.

Amacımız, üniversitelerimizde yetişen öğrencilerimizin vakıf olgusuna aşına, gelenekle modernliği özümsemiş bireyler olarak vakıf medeniyetine katkıda bulunmalarını sağlamaktır.

İnancımız şudur ki, üniversitelerimiz ülkemize ve dünyaya, eğitim ve vakıf kültürü anlamında yeni bir soluk, yeni bir heyecan katacaktır. Üniversitelerimiz; Vakıf medeniyetini ve vakıf bilincini yaşayarak, gelecek nesillere aktaracak nice gençlerimizin mezun olacağı vakıf eğitim yuvalarıdır.

Vakfiyelerinde eğitim şartı bulunan vakıfların amaçlarını gerçekleştirmek üzere, öncelikle İstanbul'da Bezm-i Âlem Vakıf Üniversitesi kurulmuştur. Bezm-i Alem Vakıf Gureba Hastanesi de, Tıp alanında eğitim veren üniversite bünyesinde varlığını sürdürmeye, muhtaç vatandaşlarımıza sağlık hizmeti sunmaya devam etmektedir. Ayrıca geleceğin restoratörlerini, hat sanatı ustalarını yetiştirmek amacıyla Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi de yine Vakıflar Genel Müdürlüğüne İstanbul'da kurularak, eğitim vermeye başlamıştır.

Böylece tam 2 yüzyıl sonra vakıfların yüksek öğretim amacı Vakıflar Genel Müdürlüğüne gerçekleştirilmiştir.

Bunun yanı sıra, 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile 2008 senesinde teşkilatımız içinde resmen kurulan Dış İlişkiler Daire Başkanlığımız ile Osmanlı coğrafyasında inşa edilerek, bugün ülkemiz sınırları dışında kalmış vakıf eserleri ile ilgili uluslararası koordinasyon ve çalışmalar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Vakıf Medeniyetimizin önemli eserlerinin bulunduğu Kosova, Bosna, Makedonya, Yemen, Suriye, Kıbrıs gibi bir çok ülkeye eski eser konusunda teknik destek vermeye, vakıf konusundaki işbirliklerine devam edilmektedir.

Vakıf eliyle meydana gelen vakıf kültür varlıklarının bakım, onarım ve restorasyonu büyük bir itina ile yürütülmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü, geçmişten geleceğe kuşaklar arasında canlı bir köprü olan kültürel

mirasın korunması için büyük çaba sarfetmektedir.

Ülkemiz en ücra köşelerine kadar vakıf taşınmaz kültür varlıkları ile doludur. Medeniyetlerin beşiği Anadolumuz, dünyanın hiçbir yeri ile kıyaslanamayacak kadar çok sayıda tarihi zenginlik barındırmaktadır. Bu tarihi zenginliğin en büyük ve en önemli bölümünü vakıf kültür varlıkları teşkil etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında yer alıp, bugün ülkemiz sınırı

dışında kalan vakıf kültür varlıklarına ulaşmayı hedefleyen Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde 2008 yılında çıkan 5737 sayılı kanunla Dış İlişkiler Daire Başkanlığı kurulmuştur. Böylece, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıflara ilişkin tüm uluslararası konularla ilgili çalışmalar yürütmeye, ilgili uluslararası kurum, kuruluş ve devletlerle diplomatik çerçevede işbirliği kurmaya başlamıştır.

- Günümüz vakıflarını kamu hizmeti veren kurumlar olarak değerlendirebilir miyiz?

Vakıf olgusu Osmanlıdan Cumhuriyete geçişteki modernleşmeyle birlikte pek çok olgu gibi değişmiş ve farklılaşmıştır. Osmanlıda daha çok belirli kamu hizmetlerini devletin denetiminde devlet adına yürüten ve bu anlamda geleneksel olarak akar-hayrat denklemine hizmet gören vakıflar, özde aynı duygu ve gaye olmasına karşın daha bir malın veya akarın vakfedilmesinden çok ortak gaye odaklı yapılar olarak karşımıza çıkmıştır. Bu da geleneksel vakıf sisteminden farklı bir durumdur. Ancak bu elbet-

Ülkemizin en köklü kurumlarından biri olan Vakıflar Genel Müdürlüğü, Selçuklu ve Osmanlı Döneminden günümüze intikal eden vakıfların yönetimi ile 'Medeni Kanuna' dayanarak kurulan vakıfların kuruluş, denetim ve dağılım işlemlerini yürütmektedir. Osmanlılarda kurumsal ve hukuki yapısını oluşturan ve Evkaf Hümayun Nezareti adıyla bugünkü anlamda bakanlık düzeyinde bir konumu bulunan Vakıflar Genel Müdürlüğü, 3 Mart 1924'te çıkan bir kanunla asli mantığına bağlı kalmak suretiyle Genel Müdürlük haline gelmiştir

te yapılan oldukça faydalı hizmetleri görmezden geleceğimiz anlamına gelmez. Devletin modernleşme sürecinde sosyal hizmet ve çalışmaları da kurumsallaştırması nedeniyle, günümüz vakıflarını tamamlayıcı veya destekleyici kamusal hizmetler yürüten kurumlar olarak görebiliriz.

- Vakıfların gelirleri vakıf senetlerine uygun bir biçimde değerlendiriliyor mu?

- Vakıf gelirleri, vakıfların kuruluşlarında özgülünen mal ve haklar ile sonradan iktisap ettikleri mal ve haklardan, bağış gelirlerinden ve vakfın amacını gerçekleştirmeye yardımcı

olmak için, vakfa gelir temin etmek amacıyla kurdukları iktisadi işletme veya şirket gelirlerinden oluşmaktadır. Bu meyanda, Vakıflar Genel Müdürlüğü için vakıf taşınmazlarının sayısını, mevcut durumunu bilmek, sağlıklı bir envantere sahip olmak, bu taşınmazlardan elde edilen gelirlerin kaydını vakfı adına tutmak ve taşınmazların en yüksek gelir getirecek şekilde değerlendirilmelerini sağlamak çok büyük önem arz etmektedir.

Bu prensipler doğrultusunda son 11 yılda vakıf akarlarını hızla ve etkin biçimde değerlendiren Genel Müdürlüğümüz, tüm gelir ve giderlerini ken-

di öz kaynaklarıyla karşılamakta, kaynaklarını en etkili ve en yüksek gelir getirici şekilde kullanmaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, 'yapım karşılığı kiralama', 'restorasyon veya onarım karşılığı kiralama' ya da 'kat karşılığı inşaat' gibi yöntemlerle vakıf gayrimenkullerini değerlendirmektedir. Genel Müdürlüğümüz, Vakıf gayrimenkullerini değerlendirerek, hem ülkemize yatırım yapmakta, hem de istihdam yaratmaktadır. Son 11 yılda Genel Müdürlüğümüzce ülkemize 3 milyar TL'den fazla yatırım yapılmış 72 binden fazla kişiye istihdam sağlanmıştır.

OSMANLI ŞEHİRLERİNDE İKTİSADİ BİR DEĞER OLARAK “VAKIFLAR”

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAYARTAN
İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

Fotoğraf: Uğur Güngör AKSOY

Fatih Cami ve Külliyesinde 16 adet medrese, darüşşifa (hastane), tabhane (konukevi) imarethane (aşevi), kütüphane ve hamam bulunmaktadır.

Yeryüzünde insanlığın toplumsallaşma sürecinde tüm zamanların en önemli beşerî faaliyeti olarak çeşitliliğiyle sürekliliğini koruyan iktisadi etkinlikler, toplumsal hayatın vazgeçilmez unsuru olarak mütalaa edilmelidir. Tarihin en eski çağlarından beri beslenme ve barınma faaliyetlerinin toplumsallaşma sürecinde birliklerin ve ayrılıkların hatta çatışmaların neredeyse ana kaynağı ekonomi olmuştur. Coğrafi bütünleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan, doğayla insan ve insanla insan arasındaki etkileşimin veya bunun tam karşıtı olarak amansız mücadelede iki zıt kutuplu hareketin temel dayanak noktalarından birini oluşturan iktisadi faaliyetler, doğal ortamın müsaade ettiği ve insan yaşamının var olduğu hemen her yerde ve ortamda önemini sürdürmeye

Türk-İslam şehir anlayışı içinde vakıfların özel bir yeri vardır. Türk-İslam şehir anlayışı; bir başka deyişle geleneksel Türk şehir sistemi, Osmanlı döneminde en üst değerine ulaşmıştır.

devam etmektedir. Bunun yanı sıra ilk çağlardan günümüze kadar geçen tarihî süreç içerisinde toplumsal çatışmaların yaşandığı ortamların ortaya çıkışını, yine ekonomik kökenli eylemler olarak mütalaa etmek icap eder. İktisadi faaliyetler, genel olarak

insanların üretim ve tüketim arasında gerçekleştirdikleri hizmetler bütünü olarak izah edilebilir. Üretim ve tüketim arasında gerçekleştirilen hizmetler, bir maddenin mamul hale getirilip bunun ihtiyaç olan yerlere iletilmesidir. İnsanlığın yeryüzüne inşa ettikleri en muazzam eserler olarak mütalaa edilen şehirler, iktisadi faaliyetlerin zaman içerisinde varyasyonlarını arttıran, kimi zaman şekil değiştiren fakat en önemlisi üretim ve pazarlama faaliyetlerinin büyük çapta gerçekleştirildiği ortamlar sunmaktadırlar. Bu yönüyle şehirler, zamana ve mekâna bağlı olarak çevrelerine hizmet sunmakta ve buna bağlı olarak gelişimlerini ve hayati devamlılıklarını sürdürmektedirler (Bayartan, M., 2003: 333).

Şehir, tüm zamanlar içinde bir anlam bütünlüğü taşımaktadır. Bu-

nunla birlikte mekan, zaman ve toplum farklılıklarından kaynaklanan bir çeşitliliğin de varlığı inkar edilemez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehirlerin tarihi süreç içinde gelişen, değişen ve çeşitlenen bir yapıya sahip olması yanında aynı zamanda yeryüzünün farklı bölgelerinde veya mekânsal alanlarında farklı özelliklere sahip çok çeşitli özellikler taşıyan yerleşmelerdir. Ayrıca toplumların sahip olduğu kültürel farklılıklar da bu hususlara katıldığında şehirler bu

değerleri her biri kendi içinde ayrı bir izah tarzına sahip olabileceği gibi aynı zamanda da yine her biri kendi içinde bir temsil gücü olan ortak bir değer olabilmektedir. Şehirlerle ilgili yapılan tanımlamalarda şehirlerin iktisadi bazlı söylemlerine baktığımızda oranının hiç de az olmadığını görebiliriz. Zira çeşitli araştırmalarda şehirlerin tanımlamalarına baktığımızda, iktisadi açıdan öne çıkan görüşlere geniş bir şekilde yer verildiğini görmekteyiz. Bununla ilgili ola-

bağlı olarak ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Buna göre pazarlar, insanların belirli mekânlarda toplanmasıyla gelişen sosyal yaşam sayesinde şehirler ortaya çıkmıştır. Yine Alman şehirlerini araştıran Below ise, şehirlerin oluşumunu zanaat hizmetleriyle açıklamaya çalışmıştır. Tarım endüstrisinin gelişmesiyle birlikte zanaat gelişmiş ve bu olgu şehirlerin oluşumuna yol açmıştır. Meuriot da büyük şehirlerin oluşumunda sanayinin gelişmesine dikkat çekmiştir. Pirenne de şehirlerin meydana gelişine ilk ve en önemli etkenlerin ticaret olduğuna dikkat çekmektedir. Amerika'da ise, şehir kuramına ilişkin ilk çalışmalar içinde H. Cooley'in görüşleri bu açıdan önemlidir. Zira iktisadi kalkınmanın ve gelişmenin önemli bir aktörü olan ulaşım ve ulaşım sistemleri, özellikle şehirlerde bir iktisadi hizmet alanı olarak gelişmiştir. Cooley, şehirlerin kuruluş nedenleri üzerinde dururken, ulaşımın önemli olduğunu izah etmiştir (Ertür, H.-Sam, N., 2009: 36-37). Bu konuda örnekler arttırılabilir. Böylece görülüyor ki, şehirlerin gerek tanımlanmasında gerekse izah edilmesinde iktisadi faaliyetlerin ve iktisadi hayatın büyük bir önemi vardır.

Manisa'daki 500 yıllık Şifahane; Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte vakıf müessesesi son derece yaygınlaşmış, devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu hemen her konudaki kamuya yönelik hizmetler, vakıflar tarafından yürütülmüştür.

ve buna benzer birçok faktöre bağlı olarak çeşitlenmiştir. Böylece şehirlerde her döneme ve her mekâna ve her topluma veya topluluğa ait bir tanımlama zenginliği de ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz şehirlerin tanımlanmasındaki çeşitlilik aynı zamanda tanımlanmasındaki zorlukları da beraberinde getirmiştir.

Çeşitli Görüşlerde Şehirlerin İktisadi Tanımları:

Şehirlerin tanımlanmasında büyük bir çeşitliliğin sözkonusu olduğuna daha önce değinmiştik. Şehirlerin ortaya çıkış ve gelişmelerinin coğrafi, iktisadi, tarihi, siyasi, dini, askeri vb.

rak bazı örneklerle kısaca bakmakta fayda vardır.

Şehirlerin ortaya çıkışını iktisadi faktörlerle izah eden teorisyenlerin sayısı da oldukça fazladır. Bunlar içinde şehirlerin iktisadi fonksiyonlarla, özellikle sanayi ve ticarete dayalı olarak geliştiğine işaret etmişlerdir. Bunların aralarındaki farklılık sanayi ve ticaret fonksiyonlarından birine daha fazla ağırlık verilmesinden kaynaklanır. Dolayısıyla bu çalışmalar bu yönüyle birbirinden zaman zaman ayrılmışlardır. Alman şehirlerinin gelişimini inceleyen Ritschel, şehirlerin pazar olgusuna

İktisadi açıdan değerlendirilebilecek ve tanımlanabilecek birçok husus vardır. Bunlar içinde şehir hayatının ve buna paralel olarak milletlerin ve hatta devletlerin büyük oranda varlıklarında en az kültür kadar önemli bir yere sahip olan hususlar vardır. Kültürün ve iktisadın özellikle şehir hayatında büyük bir yeri ve önemi vardır. Bu konuda birçok örnek verilebilir. Fakat bunlar içinde belki de

en iyi izah edilebilecek unsur vakıflar ve vakıf anlayışıdır. Çok güçlü bir kültürün temellendiği ve tabir yerindeyse beslendiği ve iktisadi faaliyetlere bir kaynak olma özelliği taşıyan vakıflar, tarih boyunca çeşitli dönemlerde, toplumların refah, düzen ve zenginliğine kaynaklık eden bir anlayış içinde gelişmiştir. Bu nedenle vakıf ruhu ve düzenine özen gösteren toplumlar ayrı bir değer kazanmıştır.

Osmanlı Şehri ve Vakıf Anlayışı:

Türk-İslam şehir anlayışı içinde vakıfların özel bir yeri vardır. Türk-

İslam şehir anlayışı; bir başka deyişle geleneksel Türk şehir sistemi, Osmanlı döneminde en üst değerine ulaşmıştır. Geleneksel Türk şehir sisteminin en iyi anlatım bulunduğu Osmanlı dönemi, aynı zamanda hem Asya hem de İslam kültürünün hâkim olduğu geniş bir coğrafi bölgede telif edilmiş bir kültür örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Bayartan, M., 2013: 490).

Osmanlı şehirleri genellikle ya-
maçlarda kurulmuştu. Böylelikle hem ovalara hakim bir mevkide, hem

de dağlara yakın yerde bulunuyordu. Şüphesiz bu coğrafi özellik, Osmanlı şehirlerinin her şeyden önce görünüm ve fonksiyon itibarıyla Osmanlı şehirlerine, kurulduğu yeri çevreleyen ovalar ile dağların ihtiva ettikleri çeşitli tabii kaynakların yarattığı imkânları kolaylıkla kullanma üstünlüğünü bahsediyordu. Bu coğrafi özellikleriyle çevrede mevcut imkânlardan Türk-Osmanlı şehirleri çok iyi ve bilinçli bir şekilde yararlanmışlardır. Dağın zengin su kaynakları şehirlerde çok iyi kullanılmış, ayrıca oluşturulan isale hatları ve kanallarla

hayli uzak mesafelerden nakledilen sularla, şehirlerin etrafındaki ovalardaki bağlar ve bahçelerde sulama suretiyle çok çeşitli mahsuller yetiştirilmiştir. İstisnasız bütün Osmanlı şehirleri, su kültürünün çok yüksek olduğu merkezlerdi. Her şehrin mimarî özellikleri arasında hamamlar, çeşmeler, sebiller, sarnıçlar, bentler, kemerler ve kuyular büyük önem taşıyordu. Her mahallede, mahallelinin kolayca ulaşabileceği yerlerde inşa edilmiş, fevkalâde müzeyyen taş işçiliğine sahip çeşmeler, şehirlerimizin önemli hayrat veya vakıf eserleri olarak üst düzeyde bir değer kazandırıyor (Göney, S., 2011: 284).

Bilindiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte vakıf müessesesi son derece yaygınlaşmış, devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu hemen her konudaki kamuya yönelik hizmetler, vakıflar tarafından yürütülmüştür. Özellikle Tanzimat'ın ilanına kadar (1839), eği-

tim-öğretim hizmetleri, sağlık hizmetleri, belediye hizmetleri, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, hatta askeri alanda kurulan vakıflarla, dini ve ahlaki açıdan toplumun yararlandığı her türlü hizmet bu müessese tarafından sürekli ve kesintisiz bir şekilde devam etmiştir (Akgündüz, A., 1988: 2).

Osmanlı şehirlerinin gerek kuruluş ve gerekse gelişmesinde büyük bir katkı sağlayan vakıflar, sosyal hayatın hemen hemen tamamına nüfuz etmiş, aynı zamanda şehirlerin silüetini ve mimarisini de oluşturmuşlardır (Ertem, A., 2004: 328-329). Vakıflar; Genel anlamda, şehrin bütününü ilgilendiren her türlü hizmet; cami, okul, kitaplık, hastane, han, çeşmeler, sebiller, imaretler, su getirme ve bu tesislerin bakımı, hatta bazen mezarlıklar ve bunlara benzer birçok hizmet, vakıf kanalıyla yapılmışlardır (Kuban, D., 1968: 67). Bu özellik çeşitli hizmetlere yönelik binaların hem

kısa sürede inşa edilmelerine, hem de sürekli bakım ve onarıma ihtiyaç duyulan maddi kaynağın genellikle devlet bütçesine gerek duyulmadan karşılanmasına zemin hazırlıyordu (Göney, S., 2011: 284). İbadet, eğitim, iş imkânı, yemek, içmek, tedavi hatta ölüm vs. gibi insan ihtiyaçlarıyla ilgili her şey Osmanlılarda vakıflarla alâkası bulunan toplumsal hadiselerdi. Diğer bir ifadeyle vakıf müessesesi, şehir toplumunda her ferdin içinde bütünleştiği bir hayat tarzı oluşturmuştur (Demirel, Ö., 2000: 2).

Vakıf sisteminin en güzel ve faydalı yanı bütün belediye hizmetlerinin devlete ve halka yük olmadan bunların fertler tarafından gerçekleştirilmesidir. Bunun en açık örneklerini şehirlerde görebilmekteyiz (Ergin, O., 1936: 6-7).

Vakıf sistemi Osmanlı kültüründe yerleşik bir sistem olup geleneksel Türk-İslam şehir karakteristiğinin

Kurşunlu Külliyesi 16. yüzyıl Osmanlı dönemine ait bir eserdir. Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden; Çoban, Gazi, Melek

Osmanlı Şehirlerinde Vakıfın İktisadi Bir Değer Olarak Algılanması:

gelişmesinde; hem şehir hayatında hem de şehir planında etkiler yaratarak Osmanlı şehirlerine bir sentez özelliği kazandıran şehir anlayışının önemli bir parçasıdır. Nitekim Osmanlı şehirlerinde sosyal, kültürel, iktisadi ve daha birçok açıdan yerleşmiş mekânın gelişmesine, bayındır ve müreffeh bir duruma gelmesine büyük katkı sağlayan vakıf sistemi, dönemin şartlarına uygun olarak gelişmiş ve önemi gittikçe artarak şehir hayatının bir değeri haline gelmiştir. Osmanlı şehirlerinde vakıf sistemi çeşitli şekillerde uygulanmıştır. Bununla ilgili olarak örneklerini çok fazla görebilmek mümkündür. Vakıf sistemi, İslâmiyet'in kabulünden sonra özellikle Selçuklular ve Osmanlılar döneminde Türk dünyasının sosyal, kültürel ve iktisadi hayatına damgasını vurmuştur. Osmanlılarda Orhan Gazi, İznik'te ilk Osmanlı medresesini kurarken onun idaresi için yeterli geliri temin edecek gayrimenkul de vakfetmişti. Bu medrese kısa sürede

değerli ilim ve devlet adamları yetiştirdi. Orhan Gazi'nin Adapazarı, Kandıra ve Bursa'da inşa ettirerek vakfettiği cami, medrese, zaviye, imaret, aşevi, misafirhaneler ilk Osmanlı vakıfları olarak anılmaktadır (Berki, A.H., 1962: 127-128).

Kente hizmet sağlayan imaretler genellikle vakıf olarak kurulurdu. Vakıf olarak kurulan bu imaretler, çeşitli hizmet kurumlarından ve bu kurumların işlevini yürütebilmesi için gerekli kaynağı sağlayan birimlerden oluşmaktaydı. Birinci grupta, ibadethane ve onun çevresinde medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, hastane, misafirhane, suyuolları, çeşme, yol, köprü, gibi hayrat yer almaktaydı. İkinci grupta ise, gelir getiren taşınmaz mallar, çarşı, arasta, kervansaray, han, dükkân, mahzen (depo), kapan, hamam, değirmen, boyahane, mezbaha, debbağhane, mesken gibi binalar ile nakit yardımlar yer almaktaydı (İnalçık, H., 2003: 148).

Bina ve kuruluşların devamlı işleyebilmesi için düzenli gelire ihtiyaç vardı. Bu sebeple vakıfların umumi masraflarının karşılanabilmesi ve bilhassa çalışanların ücretlerinin ödenebilmesi için, vakıf kurucusu tarafından (vâkıf) taşınır ve taşınmaz mallar vakfedilmiştir. Bunlar arasında araziler (-ki bazı köylerin tamamı, her türlü ziraat işletmeleri, çiftlikler, tarlalar, bağlar ve bahçeler), bütünüyle cemaat ve aşiretten alınan vergiler, mesken olarak kullanılan binalar, dükkânlar veya iktisadi gaye için yapılmış yapılar ile deri, gemi, nakit para gibi menkuller yer almaktaydı. Bunların dışında mülkiyeti devlete ait bulunan miri arazinin vakıf haline getirilmesi usulünün de çok yaygın olduğu görülmektedir. Selçuklular döneminde olduğu gibi Osmanlı döneminde de mülkiyeti

lakabları ile bilinen Çoban Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Külliyyede; cami, şadırvan, zâviye (med-

rese), talimhane, harem, imâret, Mevlevî şeyhlerine ait türbe ve iki kervansaraydan oluşmaktadır.

devlete ait olan miri toprakların vakıf haline getirilmesi daha yaygın bir şekilde devam etmiştir. Ancak vakfedilen şey bu arazilerin çıplak mülkiyeti değil, ya üzerinde çalışan kimselerin devlete ödemek zorunda oldukları vergiler veya arazinin tasarruf hakkı idi (Yediyıldız, B.,1986: 156-157).

Şunu özellikle belirtmek gerekir ki, Anadolu ve Rumeli topraklarında tımar sisteminin uygulanıyor olması, Osmanlı devletinde vakıfların olağanüstü gelişmesine sebep olmuştur. Fakat Selçuklu ve Osmanlı devirleri Türk toplumunda, hayır kuruluşlarının ve bu amaçla meydana getirilen yapıların hepsinin mali kaynağının temelinde, görevle ilgili tahsisler ve

temlik edilmiş araziye ait gelirlerden sağlanan paralar yatmaz. Bunların bazıları ticari gelirlerle, yani kaynağında hiçbir devlet tahsisi bulunmayan, tamamen özel kazançlarla meydana getirilmiştir (Cezar, M., 1985: 335-336).

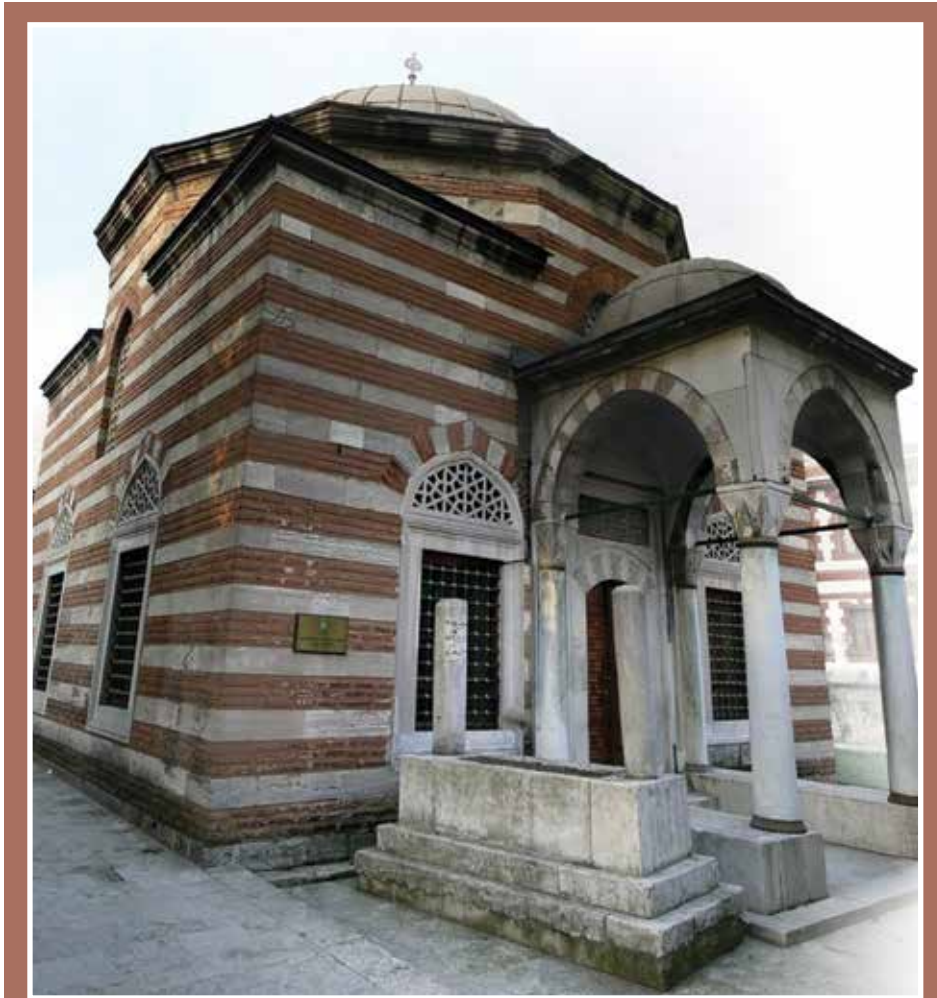
Bütün bunlarla birlikte imparatorluğun en önemli iktisadi kaynağı olan zirai sahada yapılan büyük imar ve ıslah işlerinin de bazen vakıflar yoluyla yapıldığını görmekteyiz. Nitekim bu konuda büyük projeler hazırlanmış ve tatbik edilmiştir (Barkan, Ö. L., 1942:358).

Vakıfların, bir taraftan aile mensuplarını, vakıftaki vazifelere

vakıf hizmetlerine tayin ederken, diğer taraftan kendi mesleğinden olanları kolladığı görülmektedir. Ayrıca, mahalle, kasaba veya şehir sakinlerinin istifade etmeleri için vakıflar tesis olunduğu ve Osmanlılarda köy veya mahalleye ait avrız vergilerinin ödenmesi için kurulmuş birçok vakfın mevcudiyeti de bilinmektedir.

Bu dar çerçeveyi aşarak, hayat şartları bakımından insanlar arasında mevcut farkları mümkün mertebe azaltmayı, zenginle fakir arasında nisbi bir müsavit kurmayı hedef alan vakıfların sayısı da oldukça kabarıktır. Bazı vakfiyelerde, vakıf köylerde çalışan reayanın, hususiyle vâkıfın evladı tarafından rahatsız edilmemesi ve gerektiğinde bunların cebren, adamlarıyla birlikte sürülmesine dair hükümler konulmuş, böylece köylünün huzurunun teminine çalışılmıştır (Yediyıldız, B., 1986: 172).

Ayrıca, vakıfların kurmuş olduğu tesislerde belirli hizmetlerin yürütülebilmesi için çalıştırılan görevliler dikkate alındığında bu müessesenin çok geniş bir istihdam alanı oluşturduğu da görülür. Nitekim Mülhak ve Müstesna vakıflar ile bu vakıfların işletme ve hizmet alanlarında bir ücret karşılığında görev yapanlar ile vakıf taşınmazlar üzerinde bir iş kurarak, kendi hesaplarına çalışanlar hariç; II. Meşrutiyetin ilanında, Evkaf Nezareti'nden aylık alanların sayısı 8.000'i aşarken, 1911'de Osmanlı Devleti genelinde çalışan toplam memur sayısı 97.225 idi (Öztürk, N., 1995: 27).

Vakıf sisteminin en güzel ve faydalı yanı bütün belediye hizmetlerinin devlete ve halka yük olmadan bunların fertler tarafından gerçekleştirilmesidir.

Görülüyor ki, memleketin her köşesinde iktisadi zenginliğin önemli bir parçası ve göstergesi olan vakıflar, bugün ancak devlet teşebbüsü ve parasıyla yaptırılabilir kadar önemli menfaatleri ilgilendiren işlerin, vakıf tesisler yoluyla gerçekleştirilmiş olması, devrin teşkilatı, zihniyeti hakkında bize açık bir fikir vermektedir (Barkan, Ö. L., 1942:359).

Vakıflar, mekân, insan ve inanç arasında kurulan ilişkilerin ortak bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle vakıflar, Osmanlı İmparatorluğu'nda kamu yararına yönelik olarak gerçekleştirilen hizmetlerde devlet bütçesinden değil daha çok şahısların bir teşebbüsü olarak şekillenmiştir. Şehirlerde bu alanda gerçekleştirilen tüm faaliyetlerin büyük bir çoğunluğu şahıslara ait ferdi gayretlere gerçekleştirilmekte idi. Toplumun yararına hayır işleme düşüncesi, gerek yapı inşası ve gerekse işletmeciliğinde devletin doğrudan görev yüklenmemesi, imar girişiminde bulunan şahısları, vakıf sisteminin imkânlarından yararlanmaya yöneltmiştir. Böylece şahıslar tarafından yaptırılan ve çeşitli hizmetlerin gerçekleştirilmesi amacını güden imar faaliyetleri, başta devlet adamları olmak üzere diğer varlıklı hayırsever vatandaşlar tarafından yapılmakta idi.

Sosyal, kültürel, iktisadi ve idari açıdan şehrin fiziki dokusunda dolayısıyla şehrin görünümünde önemli bir etkisi olan vakıflar, bu suretle Osmanlı şehirlerine önemli değerler katan bir yeri vardır. Şehirlerde böylesine kapsamlı bir hizmetler bütünü varlığı şehirlerin kırsal yerleşmeler-

den farklı bir görünüme bürünmelerini sağlıyordu. Bu da şehirlerin merkezi hâkimiyetini arttırmakta ve gücü elinde tutmasında etkili bir faktör olmuştur. Fakat vakıflar bugün, geçmişe ait birçok işlevini yitirmiş, sadece fiziki görüntüsünü (kısmen) sürdüren ve geçmişi geleneksel yapısıyla kendi içinde yaşayan, günümüzde birçoklarının böylesine geniş kapsamlı hizmetlerinden habersiz olarak yanibaşında hayatını sürdürdüğü bir müessesedir.

Osmanlı Devletinde şehirlerin oluşmasında ve gelişmesinde, ülkenin sosyal ve iktisadi hayatında önemli rol oynamıştır. Genellikle bir cami etrafında kümelenmiş tesislerden: medrese, tabhane, misafirhane, hastahane, hamam ve kervansaray... gibi din, kültür ve sosyal yardım müesseselerinden; bu müesseselerin kalabalık memur ve hizmetlilerin barınacağı ikametgahlardan, çeşitli beledi tesislerden ve bu suretle meydana gelen tesislere devamlı bir gelir sağlamak maksadıyla (her biri bir sınıf sanat ve ticaret erbabına tahsis edilmek üzere) inşa edilmiş olan han, çarşılar, fırın, değirmen, mum imalathanesi, boyahane, salhane, başhane, bayram ve pazar yerleri, cendere... gibi inhisar ve imtiyaz konusu olan tesis ve mahallerden oluşmaktadır (Yediyıldız, B., 1999: 19).

Vakıflar az çok daimi gelir getiren bir müessese olduğundan para ve malların işletilmesi gibi gelişmiş bir ekonomi ve ticaretin gereği, hatta temeli olup servetlerin atıl ve verimsiz kalmalarına müsaade etmeyen bir teşebbüstür (Berki, Ş., 1969: 3). Bu suretle vakıf yoluyla hem birey

Sosyal, kültürel, iktisadi ve idari açıdan şehrin fiziki dokusunda dolayısıyla şehrin görünümünde önemli bir etkisi olan vakıflar, bu suretle Osmanlı şehirlerine önemli değerler katan bir yeri vardır

hem de toplum açısından ve özellikle de yerleşik buldukları alana büyük ve sürekli bir hizmet sözkonusu olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde, kamu menfaatine yönelik beledi hizmetlerin, sosyal yardımlaşmanın, din ve kültür işlerinin, ticaret ve ulaşım imkânlarının vakıf yoluyla nasıl gerçekleştirildiği ve bunun kapsam ve önemi hususunda bir fikir vermek için 16. asır başlarına ait Ö.L. Barkan tarafından verilen Nüfus ve Tahrir Defterlerinden bazı rakamlara bakıldığında Anadolu Eyaletinin 1530-1540 yılları arasındaki genel gelir toplamı 79.784.960 akçenin %17'sinin din ve kültür işlerine tahsis edilmiş vakıflara ait olduğunu; bu gelire 45 imaret, 342 cami, 1.055 mescit, 110 medrese, 626 zaviye ve hankah, 154 muallimhane, bir kalenderhane, 1 mevlevihane, 2 darülhuffaz, 75 büyük han ve kervansarayın işletildiği; sözkonusu gelirden 121 müderris, 3.756 hatip, imam ve müezzin ile 3.299 şeyh,

Bosna Köprüsü

Vakıflar iktisadi hayatın canlı tutulması için, ulaşım sisteminin emniyet altına alınmasında aktif rol almışlardır. Bu amaçla nehirler üzerine köprüler kurdurmuşlar, her 30-40 km. mesafede hanlar ve kervansaraylar yaptırmışlardır.

şeyh-zade, kayyum, talebe ve mütevellî denen vakıf yöneticisine maaş verildiği anlaşılıyor. Yine bar-kan'ın tespitlerine göre aynı tarihlerde diğer eyaletlerde de benzer durumlar söz konusuydu. Mesela karaman eyaletinde genel gelirin %14'ü, Rum eyaletinde %15,7'si, halep ve Şam eyaletlerinde %14'ü, Zülkadriye'de %5'i ve Rumeli'nde ise %5,4-%32'si vakıflara aitti. Bu gelirlerle de yukarıda bahsedilenlere benzer hizmetler gerçekleştiriliyordu. Bunlar vakıfların tarım alanlarından gelen gelirleriydi. Bunun dışında vakıfların şehir içindeki mesken ve işyeri, nakit para ve benzeri gibi geniş kaynakları vardı (Yediyıldız, B., 1999: 19).

Şehir ekonomisinde vakıfların önemli bir yeri vardır. Zira çok

çeşitli fonksiyonlara sahip imaret, devlet bütçesine dokunulmadan vakıflar yoluyla inşa edilmiştir. Bu suretle devlet bütçesine büyük bir katkı sağlamışlardır. Bunun yanı sıra vakıf yoluyla yapılan binalar aynı zamanda çok çeşitli hizmetlerin verildiği birçok alanda yine devlet bütçesine hiçbir şekilde yük olmaksızın başta personel olmak üzere bu mekanlarda hizmet görenler de dahil, birçok kişinin sorunsuz bir şekilde istifadesine sunulmuştur. Kaldı ki vakıflar; hizmet görenler yanında hizmet verenlerin de bir şekilde geçimlerini sağladıkları bir mekânsal kullanıma sahne olmuştur. Bu açıdan da düşünüldüğünde vakıflar, iktisadi açıdan başta olmak üzere birçok açıdan fayda sağlayan önemli bir misyona sahip olmuştur.

Vakıflar iktisadi hayatın canlı tutulması için, ulaşım sisteminin emniyet altına alınmasında aktif rol almışlardır. Bu amaçla nehirler üzerine köprüler kurdurmuşlar, her 30-40 km. mesafede hanlar ve kervansaraylar yaptırmışlardır. Buralarda hizmetin sürekliliğini sağlamak üzere gerekli tedbirleri almışlar, kervansaraylarda konaklayan misafir ve hayvanların iâşe ve ibatesini vakıf gelirlerinden üç gün süre ile karşılıksız sağlamışlar, yolculardan hastalananları tedavi ettirmişlerdir. Yol güzergâhlarında inşa edilen bu kervansarayların yanında, şehir merkezlerinde bulunan ve bir bakıma borsa gibi faaliyet gösteren, diğer ülke ve şehirlerden gelen malların pazarlandığı hanlar da vakıflara bağlı olarak çalışıyordu. Ayrıca şehre inen

malların tüketiciye ulaştırılmasını sağlayan büyüklü küçüklü iş yerleri, çarşılar, lokantalar... vs. çoğu zaman bir vakıf eliyle inşa edilen ticari yapılarıdır (Öztürk, N., 1999: 38).

Bunun yanısıra fethedilen yerlerin iskan ve imar için idari-mali müstakil birer müessese mahiyetinde olan bazı arazi vakıfları kurma kaidesi Osmanlı İmparatorluğunda öteden beri uygulanan bir usul olmuştur. Bu usul uzun bir dönem korunmuş ve memlekette medeniyet ve refahın artmasına, iktisadi ve toplumsal hayatın canlanıp ülkenin aynı zamanda şehirlerin de şenlenmesinde aktif rol oynamıştır (Barkan, Ö. L., 1942: 354).

Vakıflar Osmanlı döneminde, serbest ekonomi kurallarına ve yerinden yönetim esaslarına göre faaliyet gösteren, her biri ayrı hükmi şahsiyeti haiz; devletin çeşitli dönemlerinde görülen yükselme ve duraklamaya paralel olarak hizmet alanları genişleyip daralan, toplum ve devlet hayatında sosyal, kültürel, iktisadi ve siyasi yönlerden belirgin bir potansiyele sahip bir sektör haline gelmiştir. Bu sayede eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, bayındırlık, ulaşım ve güzel sanatlar gibi, bir toplumun insani özelliklerini geliştirerek; onu başarıya ulaştıracak birçok müessesenin kurucusu ve işleticisi olmuş; adeta o dönemi de hem ferdi hem de devleti ilgilendiren bir yaşam biçimi haline gelmiştir (Öztürk, N., 1999: 38-39). Servetin tek elde toplanmasında engelleyici bir faktör olan vakıflar, aynı zamanda toplumun dikey ve yatay katmanları arasındaki servet dağılımı sağlama konusunda da önemli bir enstrüman olarak toplum ve dev-

Vakıf kuranların, özellikle büyük vakıf külliyesi tesis edenlerin başında hükümdar ve yakın çevresi, şehzadeler, valide sultanlar ve sultan hanımlar gelmektedir. Hürrem Sultan tarafından yaptırılmış İstanbul'un Haseki semtindeki Haseki Hamamı. .

let hayatında yerini almıştır (Kılıç, Ü., Gül, A., 2011:166).

Vakıf kuranların, özellikle büyük vakıf külliyesi tesis edenlerin başında hükümdar ve yakın çevresi, şehzadeler, valide sultanlar ve sultan hanımlar gelmektedir, ikinci sırayı en yüksek idareci sınıf, vezirler,

beylerbeyleri, zeamet ve has sahipleri yer almakta; bunları, toplumdaki diğer zenginler ve orta sınıf, esnaf ve zanaatkârlar, özellikle yöneticilere yakın bulunan ilim adamları ve sanatkârlar izlemektedir. Kurucuları ve gerçekleştirdiği hizmetler dikkate alınarak vakıfları; bir yönüyle servet,

Fotoğraf: Selcen KORKMAZ

diğer yönüyle gelir transferini gerçekleştiren bir kurum olarak değerlendirmek gerekir. Üst tabakalara mensup olanların toplumdaki iktisadi güç sıralamalarına paralel olarak vakıf kurmaları; bu müessesenin son derece dengesiz olan gelir-servet dağılımının olumsuz sonuçlarını gayet hafifletici bir hizmet olarak düşünülmemektedir. Bu sayede, bilinçli veya bilinçsiz olarak dahi sosyal bir görev ve gereklilik yerine getirilmekte, iktisadi bir soruna kısmen de olsa çare bulunmaktadır (Öztürk, N., 1999:40). Ülke yönetiminden sorumlu kimseler için, haberleşme ve ulaşımın kesintisiz sağlanması, ticari malların emniyet içerisinde yurdun dört bir yanında pazarlanması ve fiyat istikrarının sağlanması; refahın tabana yayılması ve eşit olmasa da ülke kaynaklarından herkesin pay almasının temin edilmesi çok önemlidir. Vakfiyeleri

tetkik ettiğimizde, ticaret kervanlarının kullanıldığı yol boyunca sıralanan köprü ve kervansarayların; şehir merkezlerindeki ticari emtianın pazarlanıp muhafaza edildiği hanlar ve bedestenlerin; eğitim ve sağlığa dair hizmet kurumları ile doğrudan düşük gelir grupları veya çeşitli şekillerde fiziki ve sosyal bir tehlikeye maruz kalmış kesimlere yönelik sosyal yardım ve sosyal güvenlik kuruluşlarının hemen tamamının, sultan ve vezirler tarafından yaptırıldığını görüyoruz (Öztürk, N., 1999:40). Bu durum toplumsal fayda yanında önemli ölçüde şehir hayatı ve iktisadi açısından değerlendirilmesi gereken bir husustur. Zira her zümreden vakıf kurucuların olması toplumsal bir eşitliğin anlam kazanmasında etkili olması, bunun yanısıra vakıfların özellikle devlet büyükleri tarafından başta külliyeler olmak üzere vakıf müessesesine ait

birçok unsurun şehirlerde kurulması ve korunması sözkonusudur.

Netice itibarıyla şehir iktisadının vazgeçilmez unsurları arasında yer alan birçok mekânsal yapı, şehrin aynı zamanda etki alanını da belirler. Bunun yanısıra her devrin kendine has özellikleriyle iktisadi yapılar, ortak bir görev üstlenmiş ve şehrin önemli birer parçası, hatta tamamlayıcısı olmuşlardır. Osmanlı şehirlerinin de önemli bir parçası olarak bilinen bedesten, han, dükkan gibi iktisadi unsurlar şehirlerin yapılanmasında, gelişmesinde ve hayatiyetini devam ettirmesinde son derece etkili olmuşlardır. Fakat en önemli husus, bu unsurların neredeyse tamamına yakını vakıf müessesesi dâhilinde yer almalarıdır. Vakıflar bu açıdan Osmanlı şehirleri, aynı zamanda devlet için de önemli bir yapıtaşını taşıdığı taşımıştır.

KAYNAKÇA:

AKGÜNDÜZ, Ahmet, 1988, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

ATEŞ, İbrahim, 1982, 'Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar', Vakıflar Dergisi, Sayı: XV, sf. 55-88, Ankara.

BARKAN, Ömer Lütfi, 1942, 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, Vakıflar Dergisi, sayı:2, sf.279-386, Ankara.

BARKAN, Ömer Lütfi, 1944, 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyeti Meselesi', Türk Hukuk Tarihi Dergisi, I, sf.11-25, Ankara

BAYARTAN, Mehmet, 2002, 'Kentsel Fonksiyonların Ortaya Konmasında ve Değerlendirilmesinde Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kullanımı', 30-31 Ekim 2002 Fatih Üniversitesi Coğrafi Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri, İstanbul.

BAYARTAN, M., 2003, 'XIX. Yüzyıl'da Kütahya'nın Tarihi Coğrafyası' İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış) Doktora Tezi, sf. 333, İstanbul.

BAYARTAN, Mehmet, 2005, 'Osmanlı Şehirlerinde Bir İdari Birim: Mahalle', İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, sayı:13, sf.93-108, İstanbul

BAYARTAN, Mehmet, 2005, 'Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri', İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, sayı:13, sf.85-92, İstanbul

BAYARTAN, Mehmet, 2007, 'Kentsel Fonksiyonlar, Özel Fonksiyonların Kentsel Gelişime Etkileri ve Trabzon Örneği', Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Serander Yayınları, Sayı: 2, sf. 123-135, Trabzon.

BAYARTAN, Mehmet, 2008, 'Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler', İstanbul Üniversitesi Osmanlı Bilimi Araştırmaları (II. Meşrutiyet'in Yüzüncü Yılı), X/1, sf. 157-175, İstanbul.

BAYARTAN, Mehmet, 2013, 'Foundations In The Ottoman Urban Culture', The Science And Education At The Begining Of The 21st Century In Turkey, St. Kliment Ohridski University Press, Volume:2, pp.489-495, Bulgaria.

BERKİ, Ali Himmet, 1962, 'Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı', Vakıflar Dergisi, cilt:5, sf.127-128, Ankara.

BERKİ, Şakir, 1969, 'Vakfın Mahiyeti', Vakıflar Dergisi, cilt:8, sf.1-9, Ankara.

CEZAR, Mustafa, 1985, Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Donem İmar Sistemi, Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, İstanbul.

DADAŞ, Cevdet vd., 2000, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları, Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları II, cilt:1, Kütahya.

DEMİREL, Ömer, 2000, Osmanlı Vakıf-Şehir İlişisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ERGİN, Osman Nuri, 1936, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, İstanbul.

ERTEM, Adnan, 2004, 'İstanbul Vakıfları', İstanbul: Şehir ve Medeniyet (Haz: Şevket Kamil AKAR), Klasik Yayınları, sf.327-333, İstanbul.

GÖNEY, Süha, 1995, Şehir Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul.

GÖNEY, Süha, 2011, 'Türk-Osmanlı Şehirlerinin Batıyı Etkileyen Bazı Özellikleri', İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, Sayı: 22, sf.283, İstanbul.

GÜMÜŞÇÜ, Osman, 2006, Tarihi Coğrafya, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

GÜMÜŞÇÜ, Osman, XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazâsında Yerleşme ve Nüfus, TTK, Ankara, 2001.

İPŞİRLİ, Mehmet, 1994, 'Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı', Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, sf.139-277, İstanbul.

İNALCIK, Halil (2003), Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul.

KELEŞ, Hamza, 2001, 'Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadî Sonuçları Üzerine Bir Çalışma-Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, cilt: 21, sayı: 1, sf. 189-207, Ankara.

KILIÇ, Ümit, GÜL, Abdülkadir, 2011, 'Osmanlı Devri Erzincan Vakıflarına Genel Bir Bakış', History Studies, Online Dergi (www.historystudies.net), V.3/1, sf.166.

KUBAN, Doğan, 1968, 'Anadolu-Türk Şehiri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler', Vakıflar Dergisi, sayı:III, sf.53-73, İstanbul.

KUNTER, Halim Baki Kunter, 1938, 'Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd', Vakıflar Dergisi, c:1, sf. 103-129, Ankara.

ÖZTÜRK, Nazif, 1983, Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.

ÖZTÜRK, Nazif, 1995, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıflar, İstanbul.

ÖZTÜRK, Nazif, 1999, 'Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları', Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, c:5, sf.34-43, Ankara.

TANOĞLU, Ali, 1954, 'İskan Coğrafyası-Esas Fikirler, Problemler ve Metod', Türkiyat Mecmuası, Türkiyat Enstitüsü Yayını, Cilt:11, sf.3, İstanbul.

TANOĞLU, Ali, 1966, Nüfus ve Yerleşme, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, sf. 199, İstanbul.

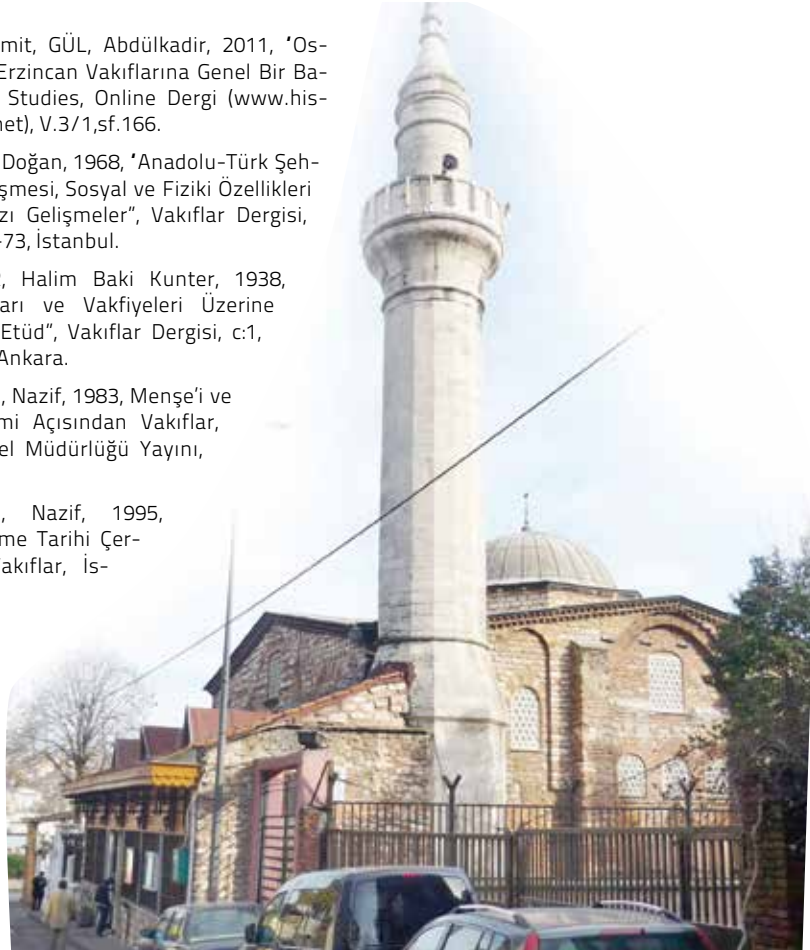
ÜLKEN, Hilmi Ziya, 1971, 'Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği, Vakıflar Dergisi IX, sf.13-38, Ankara.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, 1982, 'Müessese ve Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi', Vakıflar Dergisi, sayı:XV, sf.23-53, Ankara.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, 1986 'Vakıf' Maddesi, M.E.B. İslam Ansiklopedisi, cilt:XIII, sf.153-172, İstanbul.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, 1999, 'Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrat Sistemi', Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, c:5, sf.17-33, Ankara.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, 2003, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Türk Tarih Kurumu Yayını, sf.242, Ankara.

Fotoğraf: Selnur OKUDAN

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE VAKIFLARIN İKTİSADİ BOYUTU

Dr. Nazif ÖZTÜRK
Araştırmacı/Yazar

Giriş

Vakıfların kuruluşunu, işletilmesini, hizmetlerini, çalışma usul ve esaslarını düzenleyen hukukî hükümler anlamına gelen 'Ahkâmü'l-Evkâf' kitapları üç temel kavram üzerine oturmaktadır. Bunlar vakfın kurucusu 'vâkıf', vakfedilen mallar 'mevkûf' ve tesis edilen vakfın

amacı veya vakıf hizmetlerinden yararlanma hakkına sahip olan 'mevkûf-ü'n-aleyh'dir. Ahkâmü'l-Evkâf kitaplarının bölümlerini oluşturan bu kavramlar altında, vakıf yapacak kişiye, vakfedilecek malda ve vakıftan yararlanacak kesimlerde aranacak vasıflar anlatılmaktadır. Bu şekilde vakıfların kuruluşu sıkı kurallara bağlanarak, işin başında vakıfların

tesis ve tescili sağlama alınmaktadır. Vakıfların kimi tanımlarında geçen 'te'bîd' kavramına uygun olarak hizmetin sürekliliğini temin etmek üzere, işletme esasları da vakfiyelerde ayrıntılı bir şekilde düzenlenmektedir.

Toplum ve devlet hayatımızda çok önemli bir yere sahip olan vakıf

müessesesi, şimdiye kadar hizmet ve faaliyetleri açısından bir takım incelemelere tabi tutulmuş, onun manevî ve uhrevî yönü öne çıkarılmış; buna karşılık iktisadî boyutu ihmal edilmiştir.

Detaylara girildiğinde vakıfların; malları, bu malların sıhhati, fonksiyonları ve cinsleri, idareleri/işletilmeleri, istihdam edilen personelin görev ve nitelikleri, hizmet alanları ve bu hizmetlerden yararlanacak kesimlerin nitelikleri açısından pek çok kısımlara ayrıldığı görülmektedir. Konumuz açısından meseleye baktığımızda, vakfedilen malların evvela ikiye ayrıldığını görürüz. Bunların bir kısmından insanlar karşılıksız olarak yararlanmaktadır. Herhangi bir ücret ödenmeden yararlanan bu malların başında camiler, mektepler, medreseler, mezarlıklar, kütüphaneler, yollar, köprüler, sebiller, umuma ait çeşmeler gelmektedir. Sadece yoksullar, yolcular, talebeler ve çalışanların yararlandığı imaretler ile temelde dar gelirliilere ait olmakla birlikte bazı şartlarla zenginlerin de istifade ettikleri sağlık sektörü/darüş-şifalar da bu kategoriye girmektedir. Vakfedilen bu mallara ve buralarda verilen hizmetin tamamına "müessesât-ı hayriye" denilmektedir.

Vakfiyede amaçlanan toplumsal hizmetin sürekliliğini sağlamak üzere ihtiyaç duyulan gelirin elde edilmesi için vakfedilen mallara da topluca "akar" adı verilmektedir. Müessesât-ı hayriye'de olduğu gibi akar kavramı altında ifade edilen gelir getirici vakıf malları da cinsleri itibarıyla ziraî amaçlar için vakfedilen çiftliklere, bağ ve bahçelere, gars edilen/ekilip-biçilen anlamında

"müstegillât"; kiraya verilen dükkân, han, bedesten, kervansaray, hamam, arasta vb. yapılara, Çatılı/tavanlı manasında "musakkafât" adı verilmektedir. Akar vakıf taşınmazlar, kiralama usulleri ve kiralama süreleri itibarıyla de tekrar üçe ayrılmaktadır. Bunlar; 1 ile 3 yıl arasında ve tek dereceli kiralama anlamına gelen "icare-i vahide"; uzun süreli, sonraları kullanım hakkı mirasçılara da intikal edecek tarzda, "icare-i muaccele/peşin kira" ve "icare-i müeccele/yıldan yıla ödenen, geriye bırakılmış cüz'î bir kira" karşılığında iki dereceli kiralama esasına göre kiraya bağlanan "icareteyn" ve zeminin mülkiyeti vakfa üzerine dikilen ağaç ve yapılan binanın mülkiyeti mutasarrıfa ait olan ve vakfa zemin kirası ödenerek tasarruf hakkına sahip olunan "mukataa" usulleridir. Başlangıçta iyi niyetlerle başlatılan bu uygulamalar, zaman içerisinde vakıf mallarının tasfiyesine yol açmıştır.

İnsanların gönlüne/ruhuna hitap ettiği için hayrat kavramı ve hizmeti her zaman öne çıkartılmış, en az onun kadar önemli olan akar, vakfedilmesi bakımından olmasa da tanıtımı ve araştırma konusu yapılması açısından, son dönemlerde ortaya konulan gayrimenkul işletmeciliği ve para vakıfları gibi bazı hususlar hariç ihmal edilmiştir.

Vakıfların iktisadî yönünü ele almaya karar verdiğimizde aklımıza, hangi dönem, hangi coğrafya, hangi ülke, hangi tür ekonomik faaliyet soruları gelmektedir. Vakıfların iktisadî boyutu hakkında genel manada bir fikir vermeyi amaçlayan bu yazıda olduğu gibi çalışmamızı; Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve Cum-

huriyet dönemleriyle sınırlandırdığımızda da, hedeflerimiz açısından yeni suallerle karşılaşmaktayız.

Selçuklular'dan günümüze vakıfların ekonomik gücünün, devletin toplam ekonomik potansiyeli içindeki nispetleri ne olmuştur? Bu nispetin asırdan asra takip ettiği çizgi nedir? Bu oranda değişimler varsa, bunun sebepleri nedir? Vakfın bu ekonomik gücünü oluşturan gelirlerin muhtelif devirlerdeki kaynakları nelerdir? Bu kaynaklar nasıl işletilmiştir? İşletme biçimlerinde değişimler olmuş mudur, olmuşsa bunun sebepleri nelerdir? Dönemler itibarıyla vakıfların ekonomik gücünün cemiyet içerisindeki dağılımı nasıl olmuştur? Bu ekonomik potansiyel hangi amaçlar için harcanmıştır? Söz konusu vakıf gelirlerinin hizmet sektörleri arasındaki dağılım oranları nedir? Bu dağılım içerisindeki nispetler zaman içinde değişikliklere uğramış mıdır? Uğramışsa, hangi sebeplerden dolayı bu değişim meydana gelmiştir?

Hiç şüphe yok ki, akla gelen bu suallerin bırakınız bir makale boyutunda cevaplandırılmasını, seneler sürececek birden fazla araştırma ve inceleme yapılmasını gerektirmektedir. Biz bu yazımızda, şimdiye kadar yapılmış çalışmalardan hareketle genel bir çerçeve çizmeye çalışacağız.

I. Vakıfların Ekonomik Gücünün Tahmini

Vakıf sektörü, meydana getirdiği sistem ve gösterdiği ekonomik faaliyetler itibarıyla gelir sağlayan ve elde ettiği bu gelirlerle toplum ve devlet yararına, çok çeşitli konularda hizmet üreten, kendi kendine

yeterli bir yapıya sahiptir. Bu bakımdan vakıflar iki cepheli kuruluşlardır. Vakıfların tesisinde esas amaç hizmet olmakla birlikte, sistemin hukukî yapısı ve sosyal tesisleri tamamlandıktan sonra ilk yapılan şey, üretim yapmak ve gelir temin etmektir.

Geçmişten günümüze vakıfların gelir kalemleri; kura' ve mezârî' a'shârı, ferağ ve intikal harçları, muaccelât ve mukataât bedelleri, icare-i vahideli, icareteynli müsakkafât ve müstegilât kiralari, mukataalı vakıflarda icare-i zemin; çiftlikler, orman ve zeytinlik işletmeleri, madencilik ve sanayi kuruluş karları, nukud ve bankacılık çalışmaları gibi, ziraî, ticarî, sınaî ve parasal işletmelere dayanmaktadır.

Değişik dönemlerde vakıflar üzerinde yapılan araştırmalar, Türk iktisadî hayatının ortalama %16-17'sine vakıfların hâkim olduğunu göster-

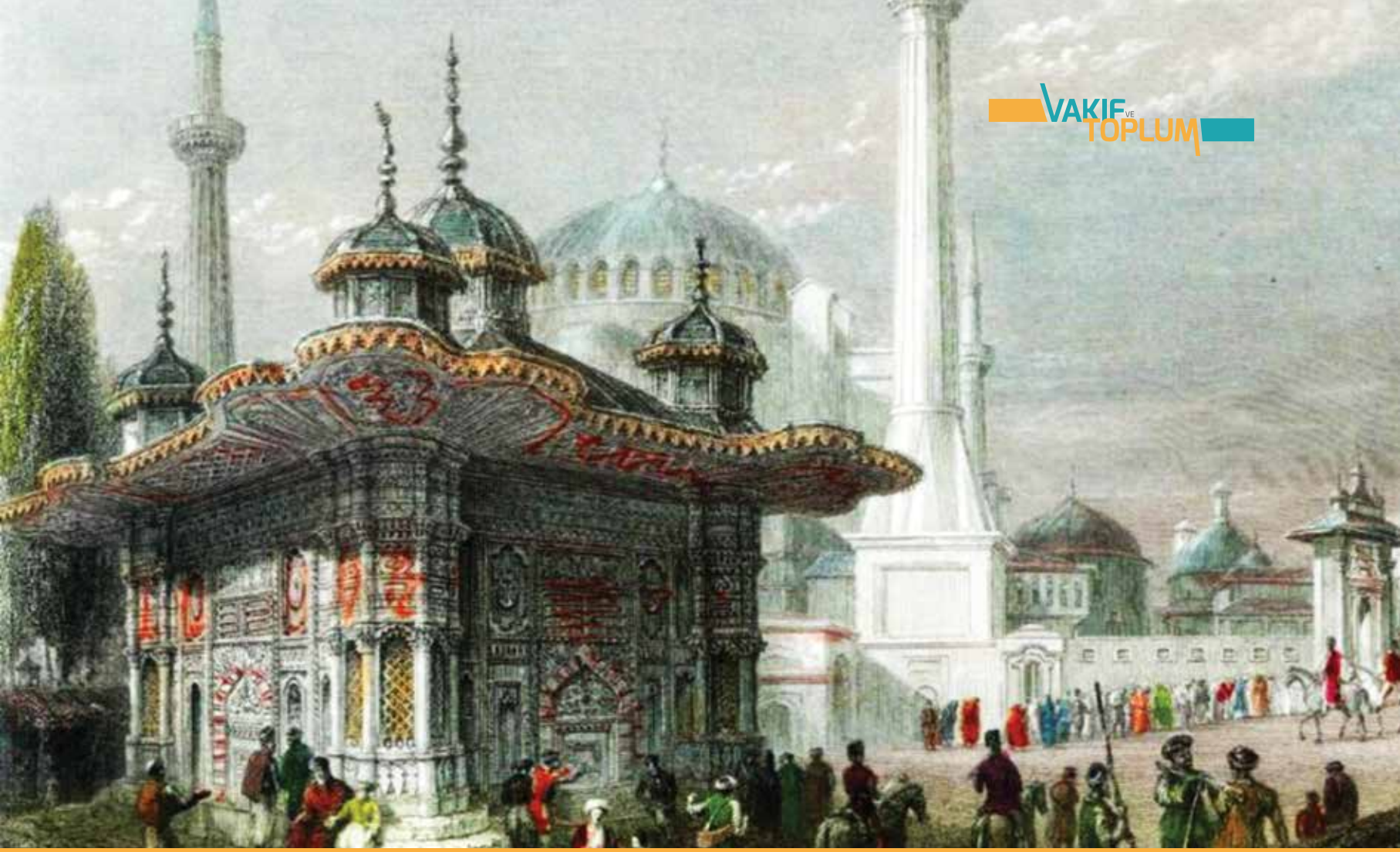
mektedir. Ö. Lütfi Barkan'ın Anadolu Eyaleti'nin 1530-1540 tarihleri arasındaki tahrirleri üzerinde yaptığı araştırmalar, bu eyaletten sağlanan yıllık gelirin %17'sinin vakıfların elinde olduğunu ortaya koymuştur³. Aynı dönemde, genel bütçenin Rum Vilâyetinde %15,70'i, Halep ve Şam Eyaletinde %14'ü, Zülkadiriye'de %5'i, Rumeli genelinde %5,4'nün vakıflara ayrıldığı bilinmektedir⁴. Ö. L. Barkan'ın Enver Meriçli ile müştereken yaptığı bir başka çalışmada, vakıfların yoğun bir şekilde yer aldığı, İstanbul civarı ile Batı Trakya, Cenubi Bulgaristan ve Makedonya'ya ait bölgelerde, vakıf gelirlerinin umumi gelire oranının %32'ye kadar yükseldiği görülmektedir. Yine bu çalışmada Mısır'da vakıf gelirlerinin genele oranının %14 olduğu belirtilmektedir⁵.

Feridun Mustafa Emecen'in Manisa Kazası'ndaki gelir kategorileri ile

ilgili verdiği bilgilere göre, 1531 yılında bu şehirde hâslar %41,95, zeâmetler %4,76, timarlar %47,44'ü teşkil etmektedir. Bu toplam gelir içindeki evkâf'ın oranı ise %5,8'dir⁶.

Son dönemlerde her biri birer asırlık zaman dilimini kapsayacak şekilde, ihtimali sondaj metoduyla seçilen belli sayıdaki vakıflar üzerinde üç ayrı doktora çalışması yapılmıştır. Bu doktora tezlerinde elde edilen bulguların, genele uygulanması suretiyle varılan sonuçlara göre; Osmanlı ekonomisinin XVII. yüzyılda %15,97'sinin⁷, XVIII. yüzyılda %26,80'inin⁸, XIX. yüzyılda ise %15,77'sinin⁹ vakıfların elinde olduğu anlaşılmaktadır.

Bilimsel metotlara dayalı olarak yapılan çalışmalardan hareketle verdiğimiz bu istatistikî rakamlar, iktisadî potansiyel olarak Osmanlı coğrafyasının %5'i ile %32'sinin vakıf-

lara ait olduğunu göstermektedir. Bu oranlar sadece akar vakıfların ağırlığını göstermektedir. Bunlara tapu senetlerinin ve noterlik müessesesinin olmadığı dönemlerde, ülkemizin tapu senetleri mesabesinde bulunan müessesât-ı hayriyeyi eklediğimizde ve her biri bir şaheser olan bu yapıların maddî ve manevî değerlerini hesaba kattığımızda, vakıfların toplum ve devlet hayatına sağladığı katma değer ve sahip olduğu özgül ağırlık itibarıyla tahminlerin çok üzerinde iktisadî bir güce sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

953/1546 tarihli İstanbul Tahrir defterlerinden edindiğimiz bilgilere göre, büyük sultan vakıfları hariç İstanbul'daki vakıfların elinde gelir kaynağı olarak 4000'in üzerinde ev, 5717 dükkân, 28 kervansaray, 19 han, 38 bezhane, 18 mahzen, 14 bodrum, 68 fırın, 199 köy, 40 mezraa ve 228 değirmen bulunmakta idi¹⁰.

1258/1842/1260/1844 yılları arasına ait sadece 3 yıllık selâtin vakıflarının toplam gelirleri ise 11.929.914 kuruştur. Vakfiyelerde öngörülen bütün harcamalar yapıldıktan sonra bu vakıfların 2.794.086 kuruş gelir fazlası bulunuyordu¹¹. Sultan Abdülmecid (1839-1861) vakıflarının Mart 1267/1850-Şubat 1269/1852 tarihleri arasında geçen 2 yıllık süredeki geliri 4.177.215,5 kuruş, gelir fazlası

ise 2.065.102 kuruştur¹².

968/1561 tarihli Hüdâvendigar Livası tahrir defterinde verilen bilgilere göre, Bursa'da bulunan nukud vakıflarının para hacmi 3.349.046 akçeyi, yıllık geliri ise 333.119 akçeyi buluyordu. Aynı yıllarda vakıfların gayrimenkul işletmeciliğinden bu ilde 547.734 akçe gelir sağlanıyordu¹³.

Arşiv belgelerine dayalı analizler yapmadan tahmine dayalı yorumlarda bulunan bazı insanlar ise daha abartılı oranlar telaffuz etmektedirler. Osmanlı Devleti'nin son şeyhülislamlarından Mustafa Sabri Efendi, vakıflara yöneltilen bir eleştiriye verdiği cevapta, 'varidatı devlet bütçesinin yarısına eşit olan vakfedilmiş mal ve emlak'tan bahsetmektedir¹⁴. Ahmet Tabakoğlu ise, 'devletin umumi gelirlerinin dörtte üçüne yakın bir kısmının merkez hazinesinin ve bütçe

hesaplarının dışında olduğu, bunun da timar veya vakıf düzeni içerisinde oluşan ve belirli hizmet sahiplerine tahsis edilen gelirleri ifade ettiği tespitinde bulunmaktadır¹⁵. Bu durum vakıfların mali sistem içindeki belirleyici gücünü ve cemiyet hayatında oynadığı nazım rolün büyüklüğünü ortaya koymaktadır¹⁶.

Bu konuda elde edilen rakamlar dönemler ve yöreler itibariyle değişik olsa da; vakıfların ziraî işletmecilikten, imalat sanayi, ticaret merkezleri, konut sektörü, istihdam ve para konularında ülke ekonomisinde belirli bir paya sahip olduğu açıktır¹⁷.

Vakıflar, iktisadî hayatın canlı tutulması için ulaşım sisteminin emniyet altına alınmasında aktif rol almıştır¹⁸. Bu amaçla nehirler üzerine köprüler kurmuşlar, her 30-40 km. mesafede hanlar yaptırmışlardır¹⁹. Buralarda hizmetin sürekliliğini sağ-

lamak üzere gerekli tedbirleri almışlar, hanlar ve kervansaraylarda konaklayan misafir ve hayvanlarının iâşe ve ibatesini vakıf gelirlerinden 3 gün süre ile karşılıksız sağlamışlardır²⁰. Yol güzergâhlarında bulunan hanların yanında, şehir merkezlerinde yer alan ve bir bakıma borsa gibi faaliyet gösteren²¹, diğer ülke ve şehirlerden gelen malların pazarlandığı hanlar da vakıflara bağlı olarak çalışıyordu²². Ayrıca şehre inen malların tüketiciye ulaştırılmasını sağlayan büyüklü küçüklü iş yerleri, çarşılar, lokantalar ... çoğu zaman bir vakıf eliyle inşa edilen ticarî yapılarıdır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde, ülke hizmetlerinde istihdam edilen personelin %8,23'ü²³ Cumhuriyetin ilk yıllarında %12,68'i²⁴, 1990'larda ise %0,76'sı vakıf sektöründe çalışıyordu²⁵. Ülkemizde bu şekilde akıl almaz düşüşler yaşanırken; aynı yıllarda kâr

amacı gütmeyen üçüncü sektörün ABD'deki toplam malvarlığı 1 trilyon doları aşmış, 8.000.000 civarında kişiye istihdam imkânı sağlamıştır. Bu rakam genel nüfusun yaklaşık %3'üne tekabül etmektedir²⁶. Avrupa Birliği'nde "Sosyal Ekonomi", Amerika Birleşik Devletleri'nden ve Avrupa tarım sektöründen daha büyüktür. Günümüzde bu ülkelerde çalışan nüfusun %5'i sosyal ekonomi (sivil toplum kuruluşları)de istihdam edilmektedir²⁷.

Vakıfların gelir kalemlerini oluşturan ticarî kuruluşlardan elde edilen hasılanın, vakıfların yıllık toplam ekonomik potansiyelinin % kaçına tekabül ettiğini ve nasıl olup da bu kadar büyük bir gerilemeye uğradığını, sebepleriyle birlikte bilmek gerçekten merak edilecek bir husustur. Şimdi de vakıfların ekonomik ve ticari faaliyetleri başlığı altında bu hususları analiz etmeye çalışalım.

II. Vakıflara Ekonomik ve Ticarî Faaliyetler Üzerinden Yapılan Müdahaleler

Sektörel bazda vakıfların sahip olduğu gelir potansiyelini somutlaştırmak ve akıl almaz tarzda ülkemizde yaşanan vakıf erozyonunun sebeplerini ortaya koymak üzere alt başlıklar altında, devletin vakıf ziraî gelirlerine nasıl müdahale ettiğini ve haricî tazyikler sonunda oluşturulan merkezî yönetimin giderlerini karşılamak amacıyla Evkâf İdaresi tarafından vakıf gelirlerinden yapılan kesintilerin boyutlarını ortaya koymaya ve yaşanan bu gelişmelerin arka planını analiz etmeye çalışalım.

1. Ziraî Faaliyetler Üzerinden Devletin Yaptığı Müdahaleler

Tanzimat'ın ilânına kadar, sahil vakıflarda olduğu gibi, kura' ve mezârî a'sârının hayrî bir amaca tahsisi suretiyle tesis edilen irsadî vakıfların²⁸ vergilendirilmesi, vergilerin tahsili, ferağ ve intikal muameleleri mütevelliler tarafından yapılıyordu. Vergi alanında gerekli düzenlemelerin yapılacağına ilişkin Tanzimat Fermanı'ndaki hükümlere uygun olarak 18 Zilkade 1255/23 Ocak 1840 tarihli 'Muhassilîn Talimatı' ile irsadî vakıf arazileri dâhil, bütün arazilerin vergilerinin merkezden tayin edilen muhassiller/tahsildarlar tarafından toplanması ve tahsil masrafları düşüldükten sonra geri kalan bedellerin vakıflara verilmesi kararlaştırıldı²⁹. Daha sonra bu Talimat'a yapılan zeyiller ile eksiklikler giderildi ve vakıf kura' ve mezârî a'sârı ile mukataa gelirleri bedele bağlandı³⁰.

Tanzimat'ın ilânından sonra bu alanda yapılan düzenlemelerde, sadece manevî din büyükleri olan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (Celâliye), Hacı Bektâş-ı Velî, Abdulkadîr-i Geylânî ve

Hacı Bayram-ı Velî vakıfları ile fetihlerde devlete büyük yararlıklar gösteren Gazi Evranos Bey, Gazi Ali Bey, Gazi Mihal Bey ve Gazi Süleyman Bey vakıfları, müstesna vakıflar sayılarak kapsam dışında tutuldu³¹.

Tanzimat'ın ilânından hemen sonra Maliye tarafından zabdedilen vakıf kura' ve mezârî a'sârının ilk başlangıçta %10'u, daha sonra %20'si tahsil masrafı olarak kesildikten sonra geri kalan kısmı Evkâf Hazinesi'ne iade ediliyordu 32. 1303/1885 tarihinden itibaren bu oranlara ilaveten geri kalan gelirin %5'i daha kesilmeye başlandı. Kesilen bu miktar, o tarihte bedele bağlanan vakıf gelirlerinin %35'ine tekabül ediyordu. Yapılan kesinti miktarının 80.000,00 liraya ulaştığı dikkate alındığında 1307/1889 tarihinde vakıf kura' ve mezârî a'sâr gelirleri toplamının 228.571,42 liraya ulaştığı hesaplanmaktadır³³.

Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ Mazbatası ile vakıf arazi gelirleri fazlasından $\frac{1}{2}$ nispetinde yapılan kesintiye son verilmiş ve dört yıl boyunca yapılan 80.000,00 liralık kesintinin Evkâf Hazinesi'ne iadesi kararlaştırılmıştır. Buna karşılık 1307/1889 senesinden itibaren bedele bağlanan vakıf arazi gelirlerinin üçe ayrılması; Maliyece bunlardan $\frac{1}{3}$ 'ünün tahsil masrafı olarak kesilmesi, geri kalan $\frac{2}{3}$ 'ünün Evkâf Hazinesi'ne ödenmesi hükme bağlanmıştır³⁴. Bu durumda da vakıf arazi gelirlerinin %33'ü Maliye tarafından kesilmiş olmaktadır.

Bunlarla da yetinmeyen merkezî hükümet, ikinci hamleyi yapmakta gecikmemiştir. Maliye tarafından el konulan ikinci ve üçüncü grupta yer alan vakıf kura' ve mezârî gelirleri bedele bağlanmıştır. İster ihale, isterse emaneten idare edilmiş olsun;

bu yerlerden 1283/1866-1287/1870 arasında geçen beş yıllık sürede elde edilen sâfi gelirin 5'e bölünmesiyle bulunan 'tahmis' miktarı 'maktu bedel' kabul edilmiştir³⁵.

Maliye ve Evkâf nazırlığı görevlerinde de bulunan Mustafa Nuri Paşa, 'Tanzimat'ın zuhuriyle bil-cümle selâtin vesâire arazi-i mevkûfe Maliye Hazinesi tarafından zabt ve ta'sir olundu. Zabtedilen arazi-i mevkufe hâsılât-ı oşriyesi senevî 44.000 keseğe ulaşıyordu. Bu miktar, aylara bölünerek eşit taksitler halinde Hazine-i Maliye'den Evkâf'a ödenmekte idi. Sonraları Fuat Paşa merhum bedeli maktu'ayı Maliye'den Evkâf'a verilen bir yardım olarak vasıflandırdı ve muvazene-i umumiyede açık görüldükçe tenkis ide ide rubu'(1/4) derecesinden aşağı tenzil eyledi'³⁶ demektedir.

Verilen bilgilerden anlaşılan odur ki; başlangıçta Maliye tarafından idaresine el konulan vakıf arazi gelirlerine karşılık Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti(EHN)'ne ödenmesi gereken yıllık para miktarı 200.000,00 liranın üzerinde olduğu, hatta 1259/1843 senesinde 177.399 lira 5 kuruş 25 para olarak fiilen ödendiği³⁷halde, seneler geçtikçe Evkâf Hazinesi'ne aktarılan paranın miktarı 70.000,00 liraya kadar düşmüştür.

Bir başka belgede 1256/1856-1281/1864 tarihleri arasında 193 köy ve mezraa vakıflarından Evkâf Hazinesi alacağıının 265.480 kuruş 36 para, yine Haziran 1278/1861-1281/1864 tarihleri arasında da 8.101.391 kuruş 34 para olmak üzere, Mart 1281/1864 tarihi itibarıyla toplam 8.366.872 kuruş 30 para alacağının teraküm ettiği anlaşılmaktadır. Bu da 16.733 kese 744 kuruş 30 para yapmaktadır. Belgede, 1281/1864 yılı

sonu itibariyle Maliye Hazinesi'nden, EHN alacağı'nın 19.497 kese küsur olduğu belirtilmektedir. Bu durumda, EHN'nin Mart 1281/1864 tarihinden itibaren yılsonuna kadar 2.764 kese daha alacağı toplanmış olmaktadır. Genel yekûn olarak 19.497 kese 744 kuruş 30 para Evkâf Hazinesi alacağı'nın Mart 1282/1865 tarihinden itibaren yıllık 3.536 kese 178,5 kuruşluk taksitler halinde, doğrudan Maliye Hazinesi tarafından ilgililere ödenmesi kararlaştırılmıştır³⁸.

19 Muharrem 1283/3 Haziran 1866 tarihli Esham Muhasebesi'nden EHN'ne gönderilen ilmühabere göre, Maliye Hazinesi'nce, hak sahiplerine dağıtılması kararlaştırılan 143.274 kuruşa ilaveten maaş-ı muharrer, harç ve maaş-ı nezâret olarak Evkâf Hazinesi'ne 9.692 kese 102,5 kuruş daha ödenmesi kararlaştırılmıştır³⁹.

Bu durumda, hak sahiplerine yapılan ödemenin miktarı, bedele bağlanan 193 kura' ve mezârî' vakıf gelirleri toplamının %49,71'ini bulmaktadır. Bu demektir ki, vakfa ait olan paranın %50,29'na Maliye el koymuştur.

Daha önceki örneklerde olduğu gibi, Nezâret alacağı taksitlere bağlandığı halde, zamanında ödenmemiştir. 1282/1865 yılı sonunda ödenmiş olması gereken Nezâret alacağı'nın 19 Muharrem 1283/1866 tarihinde düzenlenen ilmühaberde, borç gösterilmesi, söylediğimiz bu hususun açık bir delilidir. Esasen bütün belgelerde, EHN alacağı, Maliye Hazinesi adına borç kaydedilmekte, fakat nakit akışının gerçekleştiğine dair bir kayda pek rastlanılmamaktadır.

Arşivlerde Maliye tarafından vakıf tarım gelirlerine el atıldığına ilişkin

yüzerce örnek bulunmaktadır. Bu belgeleri evirip çevirerek bilgifuruşluk yapmanın âlemi yoktur. Verdiğimiz üç-beş misal bile iktisadî hayattaki vakıf potansiyelinin neden bu kadar keskin ve hızlı bir şekilde düşüş yaptığını gözler önüne sermektedir.

Vakıf kura' ve ezârî' a'şar yekûnunun Evkâf Nezâreti bütçesi içerisindeki oranları, hiç şüphesiz Tanzimat yıllarından başlamak üzere sürekli azalmıştır. Buna rağmen, II. Meşrutiyet sonrası hazırlanan 1326/1910 senesine ait 69.719,113 kuruşluk bütçenin 11.424,538 kuruşu, Maliyece "tahmis" ile bedele bağlanan, 5.289,640 kuruşu da doğrudan doğruya Nezâret tarafından idare olunan köy ve mezraa vakıf gelirlerine dayanmaktadır. Bu durumda bütçenin toplam 16.714,178 kuruşu, vakıf arazi gelirlerinden meydana geldiği anlaşılmaktadır⁴⁰. Bu miktarın bütçe içerisindeki oranı %24'dür.

3 Recep 1292/1878 tarihli irade-i seniyye ile arazi-i emîriyede olduğu gibi, arazi-i vakfiyenin tapu senetlerinin de, Defter-i Hakanî/Tapu Dairesi memurları tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır⁴¹.

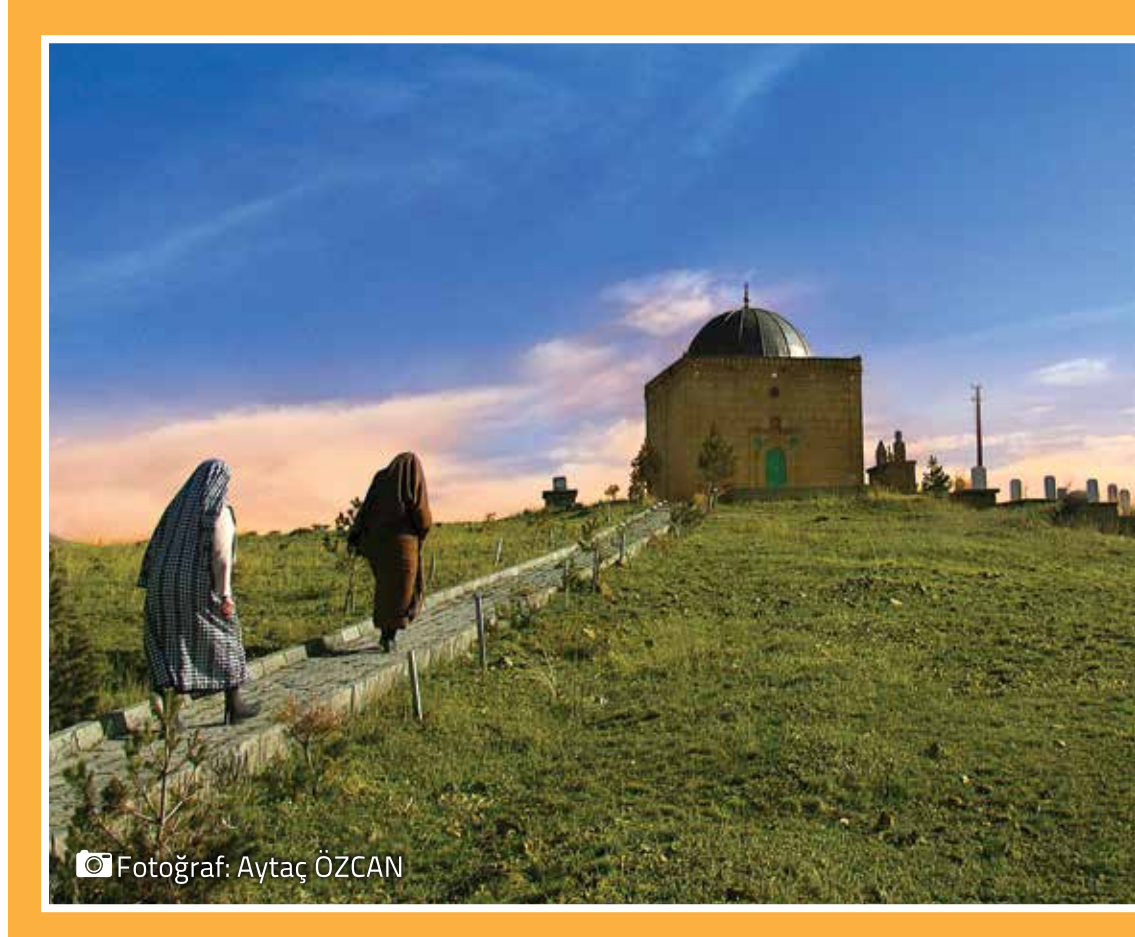
Cumhuriyetin ilk yıllarında, Defter-i Hakanî Emaneti tapu idarelerine gönderdiği bir talimatla "evkâf-i gayri sahihanın ferağ ve intikal muamelesinde, bu yerlerin yalnız a'şârının vakfedildiği, harç, rüsum ve mahlulât bedelinin Maliye Hazinesi'ne ait olduğu" gerekçesiyle Evkâf İdaresi'ne yapılmakta olan ferağ ve intikal harçlarının ödenmesini durdurmuştur⁴². Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'nin ısrarlı başvurusu ve takibi sonucu⁴³ İcra Vekilleri Hey'eti'nin 16.11.1338/1922 tarih ve 2006 sayılı kararı ile Evkâf'ın hakkı iade edilmiştir⁴⁴. Ancak bu karardan kısa bir

müddet sonra, 1339/1923'de mülhak vakıf fazlalarından kesilen "mal-ı maktu" 45, 1341/1925 tarihinde de "a'sâr" ilga edilmiştir⁴⁶. Ayrıca İcra Vekilleri Hey'eti'nin 16.4.1340/1924 tarih ve 1/460 sayılı kararı ile sekiz kalem müstesna evkâfın istisnaiyetine son verilmiştir⁴⁷. Müstesna vakıflar arasında bulunan "eizze" vakıfları ile çok yakından ilgili bulunan tekke ve zaviyeler", İcra Vekilleri Hey'eti'nin 2 Eylül 1341/1925 tarihli kararı⁴⁸ ve 677 sayılı kanunla kapatılmıştır⁴⁹. Alınan bu kararlar mütevellî, zaviyedar ve şeyhler tarafından idare edilmekte olan son sekiz kalem müstesna vakıf arazileri de Maliye'nin eline geçmiştir. Böylece vakıf taşınmazlara tapu tahsisi düzenlenmesi sırasında, Evkâf Hazinesi'ne iade edilmek üzere alınan "ferâğ ve intikal harçları" karşılığında Vakıflar İdaresi'ne herhangi bir ödeme yapılmadan, bu uygulama da ortadan kaldırılmıştır⁵⁰.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan bu dört ayrı düzenleme ile çeşitli isimler altında Maliye'den maktu'an Evkâf Hazinesi'ne ödenmekte olan bedeller, bir daha geriye dönüşü olmaksızın ortadan kalkmış⁵¹, zamanın Evkâf İdaresi bu kararlarla 3.000.000,00 lira civarında olan yıllık gelirinin 1/3'ünü kaybetmiştir⁵². Dönemin Genel Müdürü Rüştü Bekit imzası ile Başvekâlet'e sunulan özel bir raporda, "ferâğ ve intikal harçlarıyla birlikte a'sârın kaldırılmasıyla Evkâf'ın yıllık kaybının 1.000.000,00 liraya yakın olduğu" ifade edilmektedir⁵³. Nitekim Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Raporu'nda, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, vakıfların yıllık bütçesinin 1/3'ünün a'sâr gelirlerine dayandığı kayıtlı bulunmaktadır⁵⁴.

Sanırım özet olarak verilen bu bilgiler, Evkâf'ın ziraî gelir kalemlerinin

Fotoğraf: Aytaç ÖZCAN

büyükliğini ve bütçe içerisindeki oranlarını gözler önüne serdi. Bundan daha önemlisi, vakıfların Türk iktisadî hayatındaki akıl almaz küçülmenin ve devlet eliyle gerçekleştirilen yağmalamanın boyutunu da ortaya koydu.

2. Merkezî Vakıf Yönetiminin Gayrimenkul İşletmeciliği Üzerinden Yaptığı Müdahaleler

Vakıf taşınmaz mal varlığı sadece köy ve mezralarda bulunan arazi gelirlerinden ibaret olmadığı gibi, gelir kaynakları da Maliye memurları tarafından tahsil edilen kura' ve mezârî a'sârı ile mukataa bedellerinden ibaret değildir.

Gelir sağlayan gayrimenkullerin başında tarım alanları, köyler, çiftlikler, bağ ve bahçeler gelmektedir. İkinci sırada, çeşitli ticarî amaçlarla kullanılan arastalar, çarşılar, dükkân

ve iş hanları; içerisinde insanların barındığı evler, kıymetli eşyaların muhafaza edildiği, yolcu ve hayvanların barındırıldığı han ve kervansaraylar yer almaktadır⁵⁵. Daha önce de işaret edildiği gibi bunlardan üzerinde ziraî faaliyet gösterilen tarla, bağ ve bahçelere "müteğillât", binalara ve üzerine bina yapılmaya müsait arsalar da çatılı ve tavanlı anlamına gelen "müsakkafât" adı verilmektedir. Gedikler müsakkafât hükmündedir⁵⁶.

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretî'nin kuruluşundan itibaren çalıştırdığı personelin gözetim ve denetim hizmetlerine karşılık, Nezâret merkez teşkilâtı masraflarını karşılamak üzere gelirden belirli oranda pay almakla işe başlayan merkezî yönetim, gayrimenkul işletmeciliği konularında esas düzenlemeleri, diğer kamu kurum ve

kuruluşlarına paralel olarak, Tanzimat'ın ilânından sonra yapmıştır.

Bunlardan ilki Muharrem 1255/1839 tarihinden geçerli olmak üzere 26 Zilhicce 1256/18 Şubat 1841 tarihini taşıyan 9 bendlik bir "Talimat"dır⁵⁷. İkincisi tarihsiz⁵⁸, üçüncüsü 13 Cemaziyelevvel 1258/22 Haziran 1842 tarihinde⁵⁹, dördüncüsü de 27 Cemaziyelevvel 1261/3 Haziran 1845 tarihinde olmak üzere⁶⁰ altı yıl içerisinde dört defa değiştirilmiştir. Bunlardan ilk üçü, hemen hemen birbirinin aynıdır. Sadece üçüncüsünün bend sayısı 9'dan 10'a yükselmiştir. 1261/1845 tarihli olan dördüncü talimat, bend sayısının 14 olmasının yanında, diğer bazı hususlarda da öbürlerinden farklılık göstermektedir. Bu talimatlar "Taşralarda Kâin Bil-Cümle Evkâf-ı Şerifenin Cihât-ı idaresi ile Evkâf Müdürlerinin Harekât ve İcraatı Hakkındaki Nizamname"⁶¹'nin 19 Camaziyelâhir 1280/ 26 Kasım 1863 tarihinde yürürlüğe konulmasına kadar uygulamada kalmıştır⁶².

Çok genel ifadelerle anlatmak gerekirse, bu talimatlarla gayrimenkul işletmeciliği konusunda uygulamaya konulan bir takım yenilik ve değişikliğe paralel olarak, vakıf gelirlerinden EHN merkez ve taşra personeli için kesilecek paranın miktar ve oranları belirlenmiştir.

Her şeyden önce, vakfiyelerde öngörülmediği ve tahsisat ayrıldığı halde vakıf taşınmazlar üzerinde merkezî bir yönetim tesis edilmiştir. Vakıf evler, iş yerleri (dekâkîn), bağ ve bahçeler gibi müsakkafât ve müstegillât mutasarrıflarının çocuksuz ölümleri sebebiyle boşalması halinde, bu yerler icareteyn usulü ile yapılacak ihale yöntemiyle yeni taliplilerine ki-

raya verilecektir. Bu suretle elde edilecek muaccelle gelirin %5'i müteveli, kâtip, câbî gibi vakıf görevlilerine, %5'i de "harç-ı istifa" namıyla mahallen tayin edilecek personele maaş olarak ayrıldıktan sonra, geriye kalan %90'ı Evkâf-ı Hümâyûn Hazinesi'ne gönderilecektir (Md.1).

Bu suretle vakıf taşınmazların ferağ ve intikalinde ihale bedeli üzerinden "ziyade ve noksan kabul etmeyip, ganî fakîr her kim olursa olsun" ferağdan %3, intikalden %1,5 kuruş harç alınacaktır. Alınan bu harçların %50'si vakıf görevlilerine, %50'si de Evkâf Hazinesi'ne ait olacaktır (Md.2). Ferağ ve intikalleri yapılacak taşınmazların müteveli, câbî ve kâimmakamları mahallinde bulunan vakıflarda, "temessük sened"leri, kiracılara kolaylık olmak üzere bu görevliler tarafından düzenlenecek, EHN namına "beldenin kadısı"⁶³ veya "defterdar"⁶⁴ efendiler tasdik edecektir. Görevlileri, taşınmazın bulunduğu yerde olmayan vakıfların "temessükât sened"leri, selâtin ve vüzerâ vakıflarında olduğu gibi EHN tarafından tasdik edilecektir(Md.3).

Gelir fazlaları müteveli ve evlâda ait vakıfların muhasebeleri hak sahipleri (meşrutunleh)nin huzurunda mahallinde görülecek, mutat masraflar çıktıktan sonra geri kalan paranın %20'si "tertib-i maaş-ı hazine", %5'i "harç-ı muhasebe" adıyla Evkâf Hazinesi'ne gönderilecektir. Ayrıca bu paradan "naib-i belde" tarafından mahallen tayin edilecek kâtibe ayda 20 kuruş maaş ödenecektir. Bu kesintiler yapıldıktan sonra "mahlulât-ı muaccelle" dâhil, gelir fazlasının tamamı müteveli ve evlâd arasında taksim olunacaktır(Md.4).

Gelir fazlaları mütevellî ve evlâda meşrut olmayıp, hayratın imarı ve yeni akar alınmasını isteyen vakıfların muhasebeleri de mahallen görülecektir. 'Vâridât-ı muayyene'nin %5'i 'tertib-i maaş-ı hazine', %1'i 'harç-ı muhasebe'namlarıyla Hazine-i Evkâf'a gönderilecek, aynı paradan mahallen atanan kâtibe ayda 5 kuruş aylık bağlanacaktır. Bu harcamalar düşüldükten sonra, mütevellî elinde telef olunmayacağı anlaşılmalarda, hayratın tamiri ve akar satın alınması veya inşaa, yahut kefile istirbah olunması için bu görevliye; mütevellî elinde 'ibka ve telef olacağı anlaşılması halinde' Hazine-i Evkâf-ı Hümâyûn'a gönderilecektir(Md.5).

Yukarıda tahliline çalıştığımız 'talimat'larla Tanzimat'ın ilanı ile birlikte; devletin diğer kurum ve kuruluşlarında olduğu gibi, gayrimenkul işletmeciliği konularında, EHN'ce bir dizi yeni tedbirler alınmıştır. İlk önce vakıfların idaresinde merkezî bir yönetim tesis edilmiştir⁶⁵. Vakıf kura' ve mezâri' a'şârî ile mukataa gelirlerinin tahsili ve bu tür vakıfların muhasebelerinin tutulması, maktu' bir bedel karşılığında Maliye Nezâreti'ne bağlanmıştır⁶⁶. Tanzimat-ı Hayriye icabınca 'tahrir-i emlâk ve arazi" sırasında, vakıf yerlerin aynı heyet tarafından tahririnin yapılması hususu hükme bağlanmıştır⁶⁷; potansiyel itibarıyla vakıf mal varlığı ve hizmet alanlarının tespiti amacıyla Nezâret bünyesinde merkezî bir kayıt ve tescil sistemi kurulmuştur⁶⁸. Bu gelişmelere paralel olarak EHN'nin personel aylıkları, cârî harcamalar ve diğer giderlerini karşılamak üzere, çeşitli isimler altında, mazbut ve mülhak vakıf gelirlerinden kesintiler yapılmıştır. Vakıflar

kurulurken böyle ilave bir masraf düşünülmediği için bu kesintilerin yapılması vakıf hizmetlerinin yerine getirilmesi ve müessesât-ı hayriyenin bakım ve onarımı üzerinde, günümüze kadar uzanan çok büyük olumsuz etkileri olmuştur⁶⁹.

EHN'nin evrakı henüz araştırmaya açılmadığı için, Evkâf Hazinesi giderlerini karşılamak amacıyla vakıf gelirlerinden yapılan kesintilerin toplamını vermek şu an için mümkün değildir. Ancak her zaman şu husus söylenebilir. Vakıfların gayrimenkule dayalı iki gelir kaynağından birine Maliye Nezâreti el koymuş, diğerine ise EHN müdahale etmiştir. Sonradan müdahaleye maruz kalan vakıf gelir kaynaklarından birincisi, kura' ve mezâri' a'şârî ile mukataa bedelleri; ikincisi mazbut ve mülhak vakıf gayrimenkullere ait harç, rüsum, muaccelât bedelleri ile gelir fazlalarıdır⁷⁰. Bu gelir kalemlerinin her birinden temsil ve idare masrafı ve işletilme giderleri karşılığında, çeşitli isimler altında ve değişik oranlarda kesintiler yapılmıştır.

EHN tarafından merkez ve taşra teşkilatının oluşturulmasında en fazla dikkat edilen husus, vakıf müsakkafât ve müstegillâtın işletilmesi ve bu işletmeden sağlanan gelirden Evkâf Hazinesi alacağı tahsilidir. Elimizde kesin veriler olmamakla birlikte, Nezâret gelirinin 2/3'nün bu sahadan sağlandığını söylemek mümkündür.

Vakıf gayrimenkul işletmeciliği hakkında, Tanzimat sonrası yürürlüğe konulan mevzuat ve uygulamalar ışığında çizdiğimiz bu genel çerçevenin detaylandırılması için, Vakıf çiftlikler, madenler, ormanlar ve zeytinlikler gibi ziraî işletmecilik,

vakıf binalar üzerinde uygulanan ticarî işletmecilik, para vakıfları ve bankacılık gibi finans işletmeciliği tarzında gruplandırılarak, vakıfların iktisadî boyutunun detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Fakat bu yazı için belirlenen sayfa sayısı ve üst sınır itibarıyla buna imkân bulunmamaktadır⁷¹.

Sonuç

Dönemlere ve bölgelere göre oranları değişmekle birlikte Osmanlı coğrafyasının sahip olduğu ekonomik potansiyelin, müsakkafât ve müstegillât gelirleri itibarıyla %5'i ile %32'sine vakıf sektörü hâkimdi. Sadece akar gelirleri hesaba katıldığında, vakıfların millî hasıladaki payının %17,5 olduğu anlaşılmaktadır. Vakıfların esasını oluşturan müessesât-ı hayriyeyi, maddî ve manevî değerleriyle birlikte vakıf akar malvarlığına ilave ettiğimizde, katma değer olarak vakıf müessesesinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayattaki payının ortalama %35 olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu oran toplam millî hasılanın 1/3'üne işaret etmektedir. Muhtelif sebeplerle günümüzdeki ağırlığı ise %1'lerin altına düşmüştür.

Bu meselenin arka planına girmeden yüzeysel bir değerlendirme yaptığımızda, karşımıza şu maddî sebepler çıkmaktadır:

İcareteyn, mukataa ve gedik usulünde yapılan yeni düzenlemelerle, bir zamanlar vakıfların hizmet ve faaliyetlerinin devamını sağlamak üzere benimsenen bu uygulamalar, vakıfların tasfiyesine yol açmıştır. Vakıf kura' ve mezâri' a'şârî ile mukataa bedellerinin toplanması görevinin Maliye'ye bağlanması, sürekli

tahsilat karşılığı kesilen miktarların Mirî Hazine lehine yükseltilmesi, sonraları gelir fazlasının tamamına el konulması, toplam gelirin %15'nin tecil edilmesi⁷² gibi yollarla vakıf gelirlerinin Maliye Hazinesi içerisinde tutulması, vakıf eserlerin harap ve bakımsız hale gelmesine yol açmıştır. Bu uygulama; vakıfları borçlu, mütevellileri yoksul hale getirmiş,

vakıf gelirlerinden bu gaye ile herhangi bir tahsisat ayrılmamıştır. Önceleri idarî personel dediğimiz mütevellî, câbî ve kâtip gibi görevliler, tahsilâtı ve harcamayı yapıyordu. EHN'nin kurulması ile yüzlerce personele vakıf gelirlerinden pay ayırmak, Nezâret'in (günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü) her türlü cârî giderlerini vakıf gelirlerinden

Bu gelişmeler, müessesât-ı hayriyenin bakım, onarım ve restorasyonuna, hatta hizmetin geliştirilip genişletilerek devamının sağlanmasına yönelik amaçlar için yapılması gereken harcamaların cârî giderlere sarf edilmesine ve ilgisiz kesimlere aktarılmasına yol açmıştır. Bu durum, her biri bir sanat şaheseri olan vakıf eserlerin bakımsız kalmasına, hizmetin küçülmesi ve aksamasına sebep olmuş; vakıfların iktisadî hayatta sahip olduğu potansiyelin azalmasına yol açmıştır.

Kamu eliyle yapılan bu tür uygulamalar dikkate alındığında, her türlü çözümler ve bozulmalar bir yana, sadece bu durum bile; vakıfların iktisaden zayıflamasına sebep olan merkezî bir anlayışla idaresi konusunun, yeni baştan düşünülmesini gerektirecek önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fotoğraf: Ahmet Niyazi SERTKALAYCI

hatta cârî giderlerin karşılanamaması sebebiyle hayrî hizmetler durma noktasına gelmiştir. Günümüze kadar ulaşan ve halen hizmete açık bulunan hayrî eserler, olanca yoksulluğuna rağmen hayırsever vatandaşların tarihte sergilediği yardımlarıyla ayakta kalabilmiştir.

Vakıflar kurulurken merkezî bir yönetim söz konusu olmadığı için,

karşılama ihtiyacı ve zarureti hâsıl olmuştur. Özellikle idarî personeli bulunan vakıflarda, aynı amaçla mükerrer harcama yapılmıştır. Daha sonraları, özellikle Cumhuriyet döneminin başlarında vakıfların mal ve hizmetleri diğer kamu kurum ve kuruluşlarına aktarılmış, bir kısım vakıf taşınmazlar da mutasarrıf ve sade vatandaşlara devredilmiştir.

NOTLAR

- ¹ Doktor, Araştırmacı/Yazar.
- ² Benzer sorular için bkz. Yediyıldız, Bahaeddin, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi/Bir Sosyal Tarih İncelemesi. Ankara 2003, TTK Yayını, s. VIII.
- ³ Barkan, Ö. Lütfi, 'H.933-934/1527-1528 Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği', İktisat Fakültesi Mecmuası(IFM), S.XV, 1-4, İstanbul 1955, s. 268; Barkan, Ö. Lütfi-Ayverdi E. Hakkı, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953(1546) Tarihli, İstanbul 1972, s.XVII.
- ⁴ Barkan, Ö. Lütfi, 'İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi', IFM, S. XXIII, 1-2, İstanbul 1963, s.241-242.
- ⁵ Barkan, Ö. Lütfi-Meriçli, Enver,Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri I,TTK Yayını, Ankara 1988, s.21.
- ⁶ Emecen, Feridun Mustafa, XVI. Asırda Manisa Kazâsı, TTK Yayını, Ankara 1989, s.287, Tablo: XLIII.
- ⁷ Yüksel, Hasan, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü, 1585-1683, Sivas 1998, s. 14.
- ⁸ Yediyıldız yaptığı doktora çalışmasında, vakıfların iktisadî gücünü, 'XVIII. asırda vakıf gelirlerinin

- hacmi, hemen hemen devlet gelirlerinin üçte birine eşittir" cümlesiyle özetlemektedir (Yediylıdız, Bahaeddin, Age, s.146-150).
- ⁹ Öztürk, Nazif, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, TDV. Yayını, Ankara 1995, s. 25.
- ¹⁰ Barkan-Ayverdi, Age, s. XXXI.
- ¹¹ VGMA, Ahkâm ve Nizamât Defteri, 1262: Def. No:967, s.278.
- ¹² VGMA, Sultan Mecid Ahkâm Defteri, 1271: Def. No: 1002, s. 49-53.
- ¹³ Çizakça, Murat, 'Cash Waqfs of Bursa, 1555-1823" JESHO, XXXVIII (Ağustos 1995) 3, ss. 313-353; Barkan-Ayverdi, Age, s. XXXIV.
- ¹⁴ Mustafa Sabri Efendi(ö.1373/1954),Dinî Müceddidler: Reformcular, Sebil Yayınları, İstanbul 1994, s. 71.
- ¹⁵ Tabakoğlu, Ahmet, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 18.
- ¹⁶ Benzer açıklamalar için bkz. Özcan, Tahsin, Osmanlı Para Vakıfları/Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği, TTK Yatını, Ankara 2003, s. 4-13.
- ¹⁷ Vakıfların a'şar ve mukataa gelirleri; tarım işletmeciliği (çiftlikler, madenler, ormanlar, zeytinlikler); gayrimenkul kiralari ve bina işletmeciliği, mali (para vakıfları ve bankacılık) ve sınaî faaliyetler konusunda geniş bilgi için bkz. Öztürk, Nazif, Age, s. 109-167.
- ¹⁸ Turan, Osman, "Selçuklu Kervansarayları", Belleten, TTKB, S.X, Ankara 1946, s.471-496.
- ¹⁹ İltar, İsmet, Tarihî Türk Hanları, KGM Matbaası, Ankara 1969, s. 14-120.
- ²⁰ VGMA, Hüsrev Paşa Vakfiyesi, 973: Def. No: 582-1/7; Turan, Osman, Agm, s. 480; Uzunçarşılı, İ.Hakkı, Germiyanoglu Yakup Bey Vakfiyesi, Kütahya Şehri, İstanbul 1932, s. 82; Turan, Osman, "Şemseddin Altunaba Vakfiyesi ve Hayatı", Belleten, TTKB, S.XI, Ankara 1947, s. 208.
- ²¹ Özdemir, Rifat, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1986, s. 26.
- ²² BOA, İvaz Paşa Vakfiyesi, 827: Def. No: 162/21; Güren, Ceyhan, Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi, VGM Yayınları, Ankara 1978, s.1-155.
- ²³ II.Meşrutiyet sonrasında Osmanlı Devleti genelinde çalışan toplam memur sayısı 97.225'di (Devlet Personel Başkanlığı Raporu(DPBR), 1982, s.51, Tablo-I). Bu personelin yaklaşık 8000'i Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nden maaş alıyordu (Hammadezâde H. Hamdi, Evkâf Hakkında Sadarete Takdim Edilen Lâyiha, Dersaadet 1327, s. 3.
- ²⁴ 1931 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde barem içi 42.209 memur çalışmasına karşılık (DPBR, 1982, s.52, Tablo-II); 1925'de, 1245'i merkez ve taşra teşkilâtında (Evkâf Umum Müdürlüğü(EUM), 1926 Senesi Bütçe Kanunu Tasarısı, s.146-162), 4106'sı da cami ve mescidlerde olmak üzere (EUM, 1932 Senesi Bütçe Kanun Tasarısı, s.19-28) toplam 5351 personel Evkâf Umum Müdürlüğü'nden aylık alıyordu.
- ²⁵ Cumhuriyet dönemi istihdam oranlarının hesabı yapılırken, Vakıflar Genel Müdürlüğü merkez ve taşra teşkilâtında, Vakıfbank çalışanları dahil, işletme ve iştiraklerinde istihdam edilen personel dikkate alınmıştır. Kiracı sıfatıyla mazbut veya mülhak akar vakıf gayrimenkuller üzerinde kendi hesaplarına bir iş kuran 30-40 bin ticaret erbabı ile Cumhuriyet döneminde kurulan yeni vakıfların hizmet alanlarında, işletmeleri ve iştiraklerinde çalışan vatandaşlar ve derneklerin giderleri dikkate alınmamıştır (Öztürk, Nazif, "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", Ed. Güler Eren, Osmanlı, Ankara 1999, C.V, s. 36).
- ²⁶ Faherty, Paul, "IRS Tarafından Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlara Tanınan Vergi Muafiyeti", Ed. Zekâi Baloğlu, Türkiye'de Vakıflar ve Dernekler, İstanbul 2000, s. 116-120 (İngilizce), 120-124 (Türkçe).
- ²⁷ Richardson, Jonh, "EFC ve Sosyal Ekonomi", Ed. Zekâi Baloğlu, Türkiye'de Vakıflar ve Dernekler, İstanbul 2000, s. 148-152 (İngilizce), 153-157(Türkçe).
- ²⁸ Mirî araziden bir bölümünün menfaati veya tasarruf hakkının, veliyyü'l-emr/ devlet başkanı/ padişah tarafından muayyen bir gayeye tahsis edilmesi suretiyle meydana getirilen vakıf türüne "irsadî vakıf" denilmektedir. Padişahın temlik ile tasarruf hakkına sahip olunan mirî arazinin, yoksulun gözetilmesi, camii, medrese, hastahane gibi müessesât-ı hayriyenin giderlerini karşılamak gibi masârufı beytü'l-male ait bir amacın gerçekleştirilmesi için vakıflaştırılmasına "irsadî sahih vakıf" denilmektedir. Bu vakıflar sahih vakıf hükmündedir, iptali caiz değildir. Gelirin aile bireylerine bırakılması gibi, gideri devlete ait olmayan bir amaca tahsis edilmek suretiyle kurulan vakıflara da "irsad-ı gayrisahih vakıf" adı verilmektedir. Bu statüde olan vakıfların imam-ı müslimînin re'yi ile tebdil veya tamamen iptali caizdir (Ömer Hilmi Ef. İthâfü'l-Ahlâf fi Ahkâmî'l-Evkâf, Dersaadet 1307, s. 59; Berkî, Ali Himmet, Vakıflar I, İstanbul 1940, s.17).Bu konuda daha geniş bilgi için bkz Öztürk, Nazif, Menşei ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar, Ankara 1983, s.90-92.
- ²⁹ Karakoç, Serkiz, Sicill-i Kavânîn, İstanbul 1255: 5/5021.
- ³⁰ Karakoç, Serkiz. Sicill-i Kavânîn, İstanbul 1255: 5/5023.
- ³¹ Düstur I/IV 1939: 586.
- ³² Düstur I/IV 1939: 911-915.
- ³³ Düstur I/IV 1939: 911.
- ³⁴ BOA, Cevdet Evkâf, 1262: 22859; Düstur I/IV 1939: 915.
- ³⁵ Düstur I/IV 1299: 401; Düstur I/IV 1939: 587,715.
- ³⁶ Mustafa Nuri Paşa,Netâyicî'l-Vukûât, İstanbul 1327, s. 101.
- ³⁷ BOA/Cevdet-Evkâf 1259: 3717.
- ³⁸ VGMA 1283: 972/207.
- ³⁹ VGMA 1283: 972/206-207.
- ⁴⁰ Düstur II/II 1330: 603-612.
- ⁴¹ BOA/Cevdet-Evkâf 1293: 6809; Düstur I/III 1293: 463.
- ⁴² BCA 1922: 18/225-4/2.
- ⁴³ BCA 1922: 18/225-4/ 3,4,5,6.
- ⁴⁴ BCA 1922: 18/225-4/7.
- ⁴⁵ Düstur III/V 1933: 394.
- ⁴⁶ Düstur III/VI 1934: 99.
- ⁴⁷ BCA 1340: K.D/II-1/460.
- ⁴⁸ EUM/Mecmua 1942: 11-18.
- ⁴⁹ Düstur III/VII 1935: 190.
- ⁵⁰ EUM 1340: (1340 senesi bütçesi Md. 9) 3; BCA 1937: 18/230-18/3.
- ⁵¹ Gürzumar, Fikri, Vakıf Gayrimenkul Mallar ile Örfi Belde Tasarrufları. Ankara 1949, s. 31.
- ⁵² BCA 1935: 18/223-40.
- ⁵³ BCA 1935: 18/223-40.
- ⁵⁴ EUM, Cumhuriyet'in Onuncu Yılı Raporu, Ankara 1933, s. 16.
- ⁵⁵ Vakıfların ziraî ve sınaî kuruluşları, tarım işletmeciliği, ev ve diğer ticarî binaların yapımı ve kiralınmaları konularında geniş bilgi için bkz. (XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu", Vakıflar Dergisi (VD), Ankara 1984, S. XVIII, s. 5-41; Yediylıdız, Bahaeddin, Age, Ankara 2003, s.95-150).
- ⁵⁶ Düstur I/II 1287: 180; Berkî Ali Himmet, Age, s.41-42.
- ⁵⁷ VGMA 1256: 966/319-321.
- ⁵⁸ VGMA – 966/317-319.
- ⁵⁹ VGMA 1258: 966/ 398-399.
- ⁶⁰ VGMA 1261: 967/ 46-48.
- ⁶¹ Düstur I/II 1289: 146-169.
- ⁶² 1280/1863 tarihli Nizamname, 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun uygulamasını göstermek üzere düzenlenen 1936 tarihli "Evkâf Nizamnamesi" (Düstur III/VXVIII 1936: 1433) yürürlüğe girinceye kadar mer'iyette kalmıştır.
- ⁶³ VGMA 1256: 966/319-321, Md.3.
- ⁶⁴ VGMA 1258: 966/398-399.
- ⁶⁵ BOA/MM 1258: 580;VGMA 1261: 967/ 46-48.
- ⁶⁶ Karakoç 1255: 5/5023; BOA/MM 1258: 580.
- ⁶⁷ VGMA – 966/317-319; VGMA 1256: 966/319-321; VGMA 1258: 398-399.
- ⁶⁸ BOA/MM 1258: 580; VGMA 1261: 967/46-48.
- ⁶⁹ Bu konularda geniş bilgi için bkz. Öztürk, Nazif, Age. Ankara 1995, s. 116-120.
- ⁷⁰ VGMA 1283: 972/200-207.
- ⁷¹ Bu konularda geniş bilgi için bkz. Öztürk, Nazif, Age, Ankara 1995, s. 109-167, 285-299, 379-471.
- ⁷² VGMA 1317: 942/151-152.

PARA VAKIFLARININ İÇTİMÂÎ VE İKTİSADÎ HAYATIMIZDAKİ YERİ

✍ Dr. İsmail KURT
İslâmî İlimler Araştırma Vakfı

Vakıf kurumunun
maddî-manevî
kudretinden
tarihte Osmanlılar
kadar hiçbir millet
faydalanamamıştır.

Sevdiğiniz şeylerden Allah için harcamadıkça tam hayra erişemezsiniz.

Bu çalışmada vakfın tanımı, tescili ve tarihçesi, vakıf müessesesi vasıtasıyla ne gibi hizmetler yapıldığı, bu kurumun neden ilgi görüp yaygınlaştığı, ne gibi vakıf eserler vücutta getirildiği, vakfedilen menkûl ve gayr-i menkûllerin günümüze kadar nasıl yaşatıldığı, nasıl işletildiği ve ekonomiye ne gibi katkılarının olduğu, özellikle para vakıflarının kurulmasıyla ve çalışma sistemiyle ne gibi iktisadî ve içtimâî olumlu gelişmelerin yaşandığı gibi hususlar ele alınmıştır.

Vakıf; Kur'ân, Sünnet ve İcma' ile sabittir. Kur'ân'da "Sevdiğiniz şeylerden Allah için harcamadıkça tam hayra erişemezsiniz".² âyet-i kerîmesi ile "Âdemoğlu öldüğü zaman, amel defteri kapanır. Üç kimse bundan müstesnadır. Devamlı sadaka (sadaka-i câriye) meydana getirenler, topluma yararlı bir ilim (eser) bırakanlar ve kendisine hayır dua eden hayırlı çocuk bırakanlar"³ hadîs-i şerîfinin İslâm âlimleri tarafından vakfa işaret ettiği kabul edilmiştir.

Vakıf, insanlık tarihinin en önemli yardımlaşma kurumudur.

İnsanların hayatta iken yapabilecekleri en büyük hayır işi, öldükten sonra da hayrı devam eden, geçmişte çok eskilere dayanan hayrî ve hukukî bir kurumdur.

Yardımlaşmanın tarihi insanlık tarihi kadar eskiye dayanır. Uygur edebiyatında, Bâbil Devleti'nde, Hint, Bizans, Roma ve Cermen hukuklarında vakfa benzer tesislere ait vesikalar varsa da ancak bunlar vakıf değil, vakıf benzeri tesislerdir.⁴

Hukukî bir müessese olarak vakıf, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Fedek arazisini vakfetmesiyle başlamış, sahabelerin yaptıkları vakıflarla devam etmiş⁵, Emevîler ve Selçuklular döneminden, bilhassa Türklerin İslâm'ı kabulünden itibaren vakıf yaygınlaşmaya başlamıştır. Osmanlı döneminde ise siyasî ve malî kudretin inkişafına paralel olarak gelişip artan vakıfların ilk kurucusu Orhan Gâzî'dir. O, İznik'te ilk Osmanlı medresesini kurarken, onun idaresi için, yeterince gelir getirecek gayr-i menkûl vakfetmiştir.⁶ Anadolu ve Rumeli'de ya-

pılan vakıflarla Osmanlı "vakıf cenneti" haline gelmiştir.

Vakıf, belli gayelerin gerçekleşmesi için menkûl veya gayr-i menkûlün ilâhî rızaya götüreceği bir maksada tahsisidir. Vakfiye ise, vakfın kuruluş gayesini, bu gayenin gerçekleşmesi için ne miktarda menkûl veya gayr-i menkûl vakfedildiğini ve bunların nasıl işletileceğini, gelir ve giderlerinin hangi esaslar dâhilinde yapılacağını, vakf olunan malların nasıl idare olacağını, vakfın sıhhat ve lüzûmuyla ilgili hâkimin hükmünü ihtiva eden, şahitler, tarih ve hâkimin mührünü muhtevi vesikaların adıdır. Vakfiyeler, vakfın ilk kuruluşu sırasında hazırlanmış bir çeşit vakıf nizamnamesi gibidir. Vakfiyeler vakfı yapacak kimseler tarafından hazırlandıktan sonra mahkemeye sunulmuş, hukuka uygunluğu kontrol edildikten ve hâkimin kararından sonra tasdik ve tescil işlemi yapılmış, Kadı Sicilleri'ne⁷ kaydedildikten sonra kesinleşmiştir. Günümüzde ise mahkeme kararından sonra vakıf kesinlik kazanmaktadır.

Osmanlı döneminde İstanbul'da bulunan 27 adet mahkemede şer'î, hukukî, idarî, iktisadî, içtimaî ve bedî işlere ait davalara bakılmış ve aynı zamanda vakfiyelerin kuruluş tescili, vakıf muhasebelerinin kontrol ve tescili, tevliyet değişiklikleri, vakıf binalarının keşif ve tamiri, kiraya verilmesi, kiralar ile vergi ve cizyelerin toplanması, vakıfların tefiş ve murakabesi... gibi muâmeleler gerçekleştirilmiştir.

Şer'î mahkemelerde alınan kararlarının yazılı olduğu defterlere "Kadı Sicilleri=Şer'î Siciller" adı verilmiştir. Bu siciller arasında 9.872 adet sicil arasında toplam 9.768 adet vakfiye kaydı vardır. Vakfiyelerin bir nüshası vakfı kuran şahsa verilmiştir. Kaybolan vakfiyelerin

asıllarına bu sicillerden ulaşılabilmıştır. Bu cihetiyle "Kadı sicilleri, içinde dağınık bir hâlde bulunan vakfiyeler menkûl ve gayr-i menkûl her türlü malların teferruatlı bir envanteridir."⁸

Vakıf müessesesi, fert ve toplumların ruhî, bedenî, malî, dinî, içtimaî ve iktisadî ihtiyaçları sebebiyle ortaya çıkmış ve insanların ihtiyaçlarına cevap verdiği sürece revaç bulmuş, duyulan alaka sebebiyle yaygınlaşmış ve asırlarca yaşayan, zamanımıza kadar ulaşan şâheser vakıf eserleri ortaya çıkmıştır.

"İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olanıdır" hadîs-i şer'îni rehber edinen Osmanlılar, vakıf yoluyla sayısız muazzam ve kalıcı eserler meydana getirmişlerdir.

Vakıf hastanelerinde her din ve ırktan insanlar tedavi edilmiş, ihtiyaç sahipleri ücretsiz muayene edilmiş, ilâçları da ücretsiz verilmiş, kalacak yeri olmayan hastalara barınma ve yeme-içme imkânları sağlanmış, imaretlerde fakir-fukaraya, yolcu ve misafirlere her gün bir-iki öğün yemek verilmiştir

Vakıfların başlıca sebebi, dünyada hayırla anılma, ahirette ise rızâ-yı ilâhîye nail olmaktır. Vakıf yapmaktan maksat ise bir malî insanlığın hizmetine sunarak Allah indinde mükâfata ulaşmaktır. İşte yalnız Allah rızası gözetilerek kurulan vakıflar sayesinde sosyal, dinî ve hayrî hizmetler asırlar boyunca devam ettirilebilmiştir.

Vakıfların İktisadî ve İçtimaî Yönü ve Vakıf Hizmetleri

Vakıfların sosyal hayattaki yeri ve önemi kavrandıkça günümüzde de yeni yeni vakıflar kurulmakta, dün olduğu gibi bugün de ihtiyaç duyulan her alanda vakıflar kurularak iktisadî ve içtimaî hayatın gerektirdiği ihtiyaçların vakıflar yoluyla karşılanılmasına çalışılmaktadır.

Yeni kurulan vakıfların temelini geçmiş dönemlerde faaliyet gösteren vakıflar teşkil etmektedir. Bu bakımdan geçmiş asırlarda ecdadımızın ne gaye ile vakıflar kurduğu, vakfiyelerinde hangi şartları öne sürdüğü, nelerini ne maksatla vakfettiklerini bilmekte fayda vardır:

Vakıf müessesesi, kültür, eğitim, sağlık, altyapı, bayındırlık, dinî ve sosyal hizmetlerin görülmesinde önemli bir rol oynamış, ayrıca sosyal güvenlik ve hayır işleri gibi değişik alanlarda ihtiyaç duyulan altyapı ve finansmanın karşılanmasına önemli katkı sağlamıştır.⁹

Günümüzde eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, ibadet ve bayındırlık faaliyetleri devlet eliyle yapılan ve devlet bütçesine önemli bir yük getiren bu hizmetler, Osmanlı'da vakıflar tarafından karşılanmıştır. "Bu hukukî müesseseler, İslâm memle-

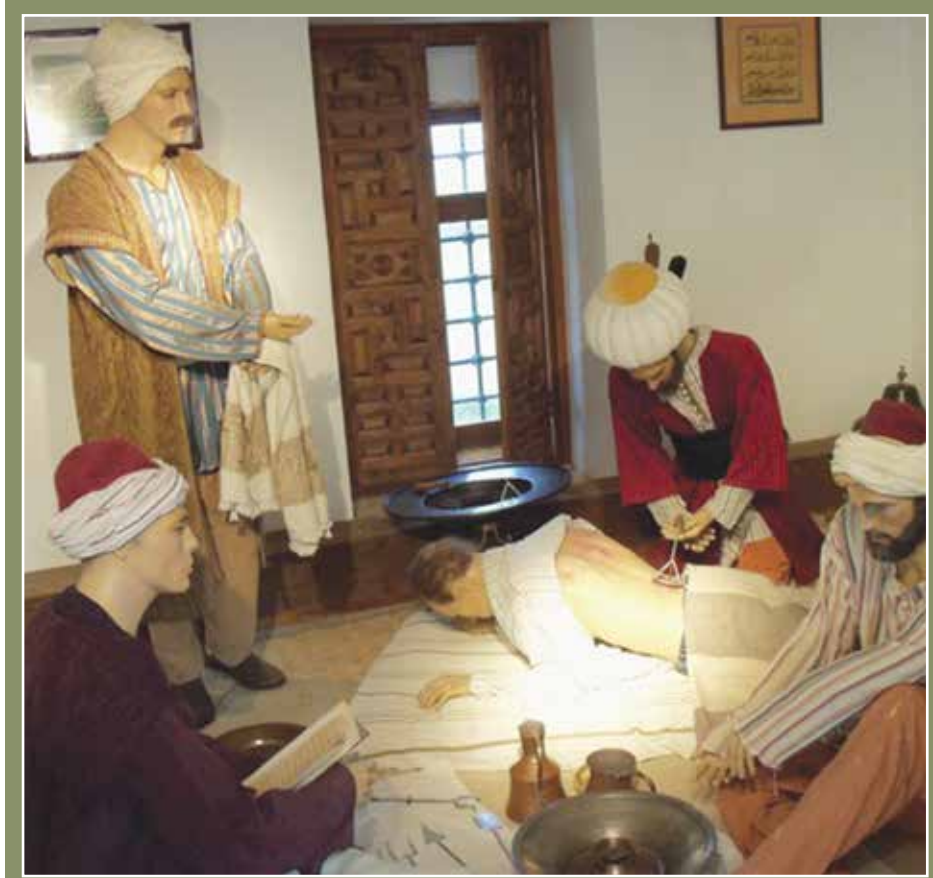
ketlerinin, dolayısıyla Osmanlı'nın, sosyal ve iktisadî hayatının gelişmesinde önemli rol oynamıştır."¹⁰

XVI. asırda Osmanlı topraklarının % 20'si vakıf sistemi içerisinde yer almakta, vakıf gelirlerinin yaklaşık % 15'ini devlet gelirlerinden alınan paylar oluşturmakta; bu dönemde vakıf gelirleri toplam kamu gelirleri içinde % 12'lik bir paya sahip bulunmaktaydı. Bu oranın ilerleyen zaman içerisinde % 20'lere kadar yükseldiği görülmüştür.¹¹

XIX. asırda tesis edilen vakıf kurucularının % 42'si devlet adamlarından, % 16'sı ilmiye sınıfından, % 9'u tarikat erbabından, % 2'si zanaatkârlardan, % 11'i belirsiz mesleklerden, % 18'i ise kadınlardan oluşuyordu. Bu son kategorideki kurucular, din işleriyle vazifeli veya askerî sınıftan kişilerin eşleri veya kızlarıydı.¹²

Yaralı kuşların tedavi edilmelerine, yoldaki tükürüklerin üzerine kireç tozu veya odun külü dökülmesine varıncaya kadar en zarif düşüncelerle binlerce vakıf kurulmuştur. Bu yapılanlar, günümüz vakıflarına ışık tutacak, yol gösterecek, dünle bugünün vakıf faaliyetlerinin bir mukayesesine imkân verecek durumdadır. Dolayısıyla geçmiş dönemde kurulan vakıfların ve işleyiş tarzlarının tespiti içtimaî, iktisadî ve kültür hayatımız bakımından büyük önem arz etmektedir.

Hayır sahipleri cami, mescit, namazgâh, musalla, külliye, medrese, mektep, mahzen, çeşme, sebil, selsebil, şadırvan, yalak, fıskiye, havuz, kuyu, kaplıca, hamam, çifte hamam, ılıca, hela, yol, su, suyolu, sarnıç, kanalizasyon, köprü, kaldırım, sokak, park, bulvar, kervansaray, imaret,

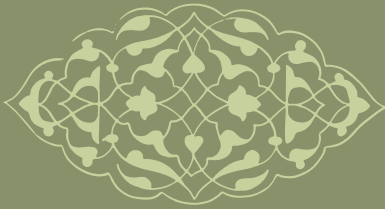
Hastalık sebebiyle çalışamayanların giydirilip yedirilip içirilmesine, tedavilerinin sağlanması, çalışamayacak derecede yaşlanan kayıkçı ve hamalların bakımını vakıflar üstlenmiştir.

tekke, ribat, zaviye, hücre, dergâh, türbe, kümbet, çarşı, pazar, han, liman, iskele, köşk, konak, saray, sahil saray, yalı, ev, bahçe, lağım, kışla, kale, hisar, burç, hendek, tabya, nişantaşı, mahkeme, sığınak, kabristan, sâyebân, kameriyye, çardak, dârü's-şifa, dârü'l-kurra, dârü'l-huffaz, dârü'l-hadis, liman, fener, deniz feneri, fırın, tezgâh, nişangâh, mezbahe, ahır, hara, dershâne, kütüphâne, kalenderhâne, tophâne, güllhâne, şişhâne, fetvahâne, muvakkithâne, menzilhâne, gasilhâne, çamaşırhâne, yağhâne, mumhâne, şekerhâne, demirhâne, dökümhâne, tımarhâne, miskinhâne, hastahâne, meşrûtahâne, kahvehâne, bozahâne, şirahâne, kiraathâne, eczahâne gibi mekânlar yapmışlar ve buralarda hayır hizmetlerini yürütmüşlerdir.

Bu çeşit vakıfları diğer vakıflar izlemiştir: Fakir, dul, öksüz ve borçlulara para yardımı yapmak; halka meyve ve sebze dağıtmak, çalışamayacak derecede yaşlanan kayıkçı ve hamalların bakımını sağlamak, çocukların emzirilmesini sağlamak, evlenecek genç kızlara çeyiz hazırlamak, kâse ve bardak gibi kap kacak kıran hizmetçileri, efendilerinin azarlamalarından korumak; kuşlara yem vermek, çocuklara oyuncak almak, yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak, yetimleri büyütme, talebelere burs vererek, kalacak yer temin etmek, işsizlere iş bulmak, çırak yetiştirmek, müflis ve borçlulara yardımcı olmak, bekârları evlendirmek, hayvanları himaye etmek; cadde ve sokakların temiz tutulmasını sağlamak, sokaklara atılan tükürük ve

Köklü tarihî geçmişe sahip kurumlarımızdan olan, ecdadımızın insanlık hizmetine sunduğu ve bu yolla sayısız nadide eserler vücuda getiren ve yine sayısız hizmetler sunan vakıflar, yardım etmek isteyen ile ihtiyaç sahiplerini buluşturmada köprü vazifesi görmüş, içtimaî ve iktisadî hayatımızda önemli vazifeler yaparak hukukî temele dayalı bir müessesese haline gelmiştir.

benzeri maddelerin üzerine kül dök-türmek gayesiyle görevliler tayin etmek, su kanalları, su kemerleri, çeşmeler, buzlu su veya şerbet dağıtılan sebiller, kuyular, medrese, han-lar, hamamlar, camiler, yollar, kaldırımlar, köprüler yapmak ve bunların finansmanını sağlamak maksadıyla çok sayıda vakıf kurulmuştur.

Kimsesiz, dul, öksüz ve borçlu-lara yardım etmek; talebelere elbise ve yemek vermek, divitlerine mü-

rekkep koymak, hizmetçilerin kul-landığı kâse ve bardak gibi kırılan eşyanın bedelini ödemek ve böylece onları efendilerinin azarlamasından korumak için paralar vakfedilmiştir.

Vakıf hastanelerinde her din ve ırktan insanlar tedavi edilmiş, ih-tiyaç sahipleri ücretsiz muayene edilmiş, ilâçları da ücretsiz verilmiş, kalacak yeri olmayan hastalara barınma ve yeme-içme imkânları sağ-lanmış, imaretlerde fakir-fukaraya, yolcu ve misafirlere her gün bir-iki öğün yemek verilmiştir. Hastalık sebebiyle çalışamayanların giydirilip yedirilip içirilmesine, tedavilerinin sağlanmasına, çalışamayacak dere-cede yaşlanan kayıkçı ve hamalların bakımına, sermaye bulamayanlara para verilmesine, fakirlerden ölenle-rin kefenlenmesine, köy ve mahal-lelerin altyapılarının yapımı ve ta-mirlerine, cadde ve sokakların temiz tutulmasına sarf olunmak üzere de vakıflar tesis edilmiştir.

Yolda kalmışlara, yolculara yar-dım etmek, esirleri azat etmek, mektep çocuklarını gezdirmek, hay-vanlar için çayır bulmak; sel, yangın, deprem, hastalık, fakirlik, borçluluk gibi olumsuz şartlarda zaruri ihtiyaçları gidermek, acizleri doyurup giydirmek, tedaviye muhtaç hay-vanları tedavi ettirmek, iş yapacak-lara sermaye sağlamak, borçtan mahkûm olanların borcunu ödemek için de vakıflar kurulmuştur. Os-manlı idarecileri garib, gureba, fakir, fukara, dul ve yetimlerin hakkını gö-zetmede hassas davranmıştır.

Oymacılık, çinicilik, dokumacılık, kakmacılık, hat, tezhip vitray gibi Türk-İslâm sanat eserlerinin orta-ya çıkmasında da vakıfların büyük rolü olmuştur. Yine savaş, yangın,

deprem ve benzeri tabii âfetler ne-deniyile devlet tarafından talep edi-len vergilerin halk adına ödenmesi, kimsesizlerin veya ihtiyaç sahiplerinin cenazelerinin kaldırılması, ev-lenme çağına gelmiş gençlerin ev ihtiyaçları ve düğün masraflarının karşılanması suretiyle evlenmelerinin sağlanması gibi toplumsal hiz-metler, vakıflar tarafından gerçek-leştirilmiştir.

İstanbul şehrimizin 1854 yılına kadar¹³ yol, su, kaldırım vb. altya-pı hizmetleri, ulaşım, aydınlatma, temizlik, asayiş gibi belediye hiz-metlerinin hepsi vakıflar tarafından gerçekleştirilmiştir. Vakıf geliri ile kandilciler tutulmuş, kandil ve yağ temin edilerek sokaklar aydınlatıl-mış, umûmî helâlâlar yapılmış ve te-mizletilmiştir. Bekçi ücretleri vakıf-lardan ödenmiştir.

Vakıfların Türk toplumuna ik-tisadî ve ticarî katkılarının yanın-da içtimaî, siyasî, eğitim ve kültür yönünden de katkıları olmuştur. Günümüze kadar intikal eden bir-çok çarşı, han, hamam, köprü, ker-vansaray, bedesten, yol, çeşme ve kaldırımlar vakıfların kaynaklarıyla yapılmış ve iktisadî hayat canlı tu-tulmuştur.

Eğitim alanında kurulan mahalle mektepleri, sıbyan mektepleri, kü-tüphâneler vakıflar yolu ile gerçek-leştirilmiş, Osmanlı döneminde her sınıftan insan, eğitim öğretim faa-liyetleri için para ve gayr-i menkûl vakfetmiş ve bu yolla insanlığa ve özellikle eğitime hizmet etme-yi prensip edinmiş, eğitim-öğretim hizmetlerine mukabil talebelere ücret alınmamış, hocaların ve çalı-şan elemanların ücretleri de vakıf-lardan ödenmiştir. Böylece Osmanlı

döneminde eğitim-öğretim masrafları devlete yük olmamıştır.

Yol güzergâhlarına yapılan hanlar ve kervansaraylarda misafir kalan yolcuların ve onların yük taşıyan hayvanlarının üç gün boyunca ücretsiz olarak iâşe ve ibateleri vakıflar tarafından karşılanmıştır. Ayrıca şehir merkezlerinde bulunan, çeşitli yerlerden gelen malların pazarlandığı hanlar, iş yerleri, çarşılar, beestenler ve diğer ticarî binalar da vakıflarca inşa edilip işletilmiştir.

Fiyat istikrarını sağlamak gayesiyle kasaplık hayvanları temin etmek, kasapların zarar etmelerini önlemek ve yüksek maliyetleri tüketiciye aksettirmemek için de bazı esnafa devlet desteği yanında vakıflar tarafından da mâlî destek verilmiştir.

Osmanlı idarecileri servetin belirli ellerde yoğunlaşarak sosyal refah seviyesinde aşırı farklılaşmaların oluşmaması, içtimaî dengelerin bozulmaması için, kişilerin kendi istekleriyle vakıflar kurmaları sağlanmıştır. İmkânı olan herkes bir/birkaç hayır eseri yaptırmıştır. Kişiler gelirlerinin bir kısmını ferdî ve ailevî ihtiyaçları ile emri altında çalıştırdığı kimselere sarf etmiş, artanını ise hayır yoluna harcamıştır. Böylece vakıflar kanalıyla, toplumsal servetin önemli bir bölümü, hukûken bir daha geri dönmesi mümkün olmayacak şekilde toplumun zengin tabakalarından en alt tabakalarına kadar vakıflar yoluyla ulaşmış, bir başka ifade ile özel mülkiyete konu olmaktan çıkartılarak toplumsal mülkiyet kategorisine aktarılmıştır.

Devlet ricalinden olup da servet bakımından güçlenenlerin serveti gerekli görüldüğü takdirde devlet eliyle müsadere edilmiş, servet temerküzüne meydan verilmemeye çalışılmış, bu yolla ihtiyaç fazlası servet diğer insanların hizmetine sunularak sosyal hayata aktarılmıştır. İşte bu gibi anlayışlar Osmanlı döneminde vakıfların yaygınlaşmasına ve çığ gibi büyümesine zemin hazırlamıştır. Bundan dolayıdır ki Osmanlı medeniyeti, 'vakıf medeniyeti' olarak da vasıflandırılmıştır.

Vakıfların Kısımları

Vakıflar, gayr-i menkûl ve menkûl vakfı olmak üzere iki kısımdır:

Bir yerden başka bir yere taşınabilen mal veya eşyaya menkûl, taşınmazlara ise gayr-i menkûl denmektedir. Tarla, arsa ve ev gibi devamlılık arzeden gayr-i menkûllerin vakfı ittifakla sahihtir; cihad sırasında kullanılan silâh, at ve devele-

rin vakfı ise örfe bakılmaksızın caiz görülmüştür; cihadla ilgisi olmayan diğer hayvanların, mefruşatın, hulyiyât (Kıymetli taş ve madenlerden yapılmış küpe, yüzük, gerdanlık gibi takılar) ve nukûdun vakfı örf hâline gelen beldelerde sahih, örf bulunmayan yerlerde ise sahih görülmemiştir.

İslâm memleketlerinde, ilk zamanlarda gayr-i menkûl malların vakf edilmesi yaygın bir gelenek iken, İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'in ictihadları ile köle, câriye, canlı hayvan, elbise, halı, kilim, kazan gibi menkûl değerlerin de vakf edilmesi cihetine gidilmiştir. Bu uygulamanın hemen arkasından nakit paraların vakf edilip edilemeyeceği konusu gündeme gelmiş ve bazı İslâm hukukçuları, nakit paraların vakfedilmesine karşı çıkarken İmam Azam'ın talebelerinden İmam Züfer, nakit paraların vakf edilebileceği konusunda ictihad ederek konuya açıklık getirmiştir. İmam Muhammed'e göre, insanların örf ve âdet hâline getirdiği her çeşit menkûlün vakfı sahihtir.

Osmanlı dönemi fukahâsından Ebussuûd Efendi'ye göre, para da menkûl kıymet olarak kabul edilmiştir. Bu ictihatlardan sonra, nakit para, menkûl eşya, canlı hayvanlar gayr-i menkûl derecesinde ebedîlik vasfının bulunmamasından dolayı genelde nukûd gibi menkûller arsa, arazi, çiftlik, mektep, dükkân beraberinde, gayr-i menkûle tâbî olarak vakfedilmiştir. Böylece İslâm vakıf sistemi Müslümanlar arasında geniş bir uygulama alanı bulmuştur.

Sadaka Taşı

Para vakıfları İslâm Dünyası'nda, Türkçe konuşulan coğrafyalarda daha çok kabul görmüş, Arapça konuşulan Mısır, Suriye ve Irak gibi ülkelerde ise fazla ilgi gösterilmemiştir. Bu cihetle, vakıf kurumunun maddî-manevî kudretinden tarihte Osmanlılar kadar hiçbir millet faydalanamamıştır.

XV ve XVII Asırlarda Para Vakıfları

İstanbul Tahrir kayıtlarına göre en eski tarihli para vakfı H. 866 / M. 1461, İstanbul Şer'i Mahkeme sicil kayıtlarına göre ise H. 888 / 1493'dür. İstanbul'da 1456-1551 tarihleri arasında 1161 para vakfı kurulmuştur.¹⁴

Para vakıfları XV'inci asırda gözükmeye başlamış, XVI'inci asırda giderek yaygınlaşmış, bu dönem Osmanlı uleması arasında para vakıflarının meşrûiyeti, cevazı, işletme usulleri oldukça sert bir şekilde tartışılmıştır. 1550'li yıllarda yani Kanûnî Sultan Süleyman devrinde mevcut para vakıfları tecrübesini değerlendiren Osmanlı ulemasından bir kısmı, yapılan muamelenin faiz olduğu kanaatine varmış ve karşı çıkmıştır. Çok az tatbik edilen İyne¹⁵ yolu ile satış ve ödünç verme işlemi de faiz zannedilmiştir.

1545'de Şeyhü'l-İslâm olan Ebussuûd Efendi 'Risale fî Vak-

fi'l-Menkül ve'n-Nuküd" adlı risâlesiyle, "Para vakıflarını ortadan kaldıracak olursak Edirne'den Budapeşte'ye, oradan da Viyana'ya kadar tüm Rumeli'deki İslâmî hizmetler sona erer. Çünkü Rumeli ve Balkanlar'daki İslâm varlığı, camilerle, medreselerle, külliyelele, aş evleriyle, sıbyan mektepleriyle ayakta durmaktadır. Şeriat, İslâm varlığının kâim olmasını istediğine göre, Avrupa'daki İslâm varlığı da para vakıflarının maddî desteği ile ayakta duruyorsa yapılan işlem doğru olmalı ve para vakıfları mevcudiyetini sürdürmelidir."¹⁶ diyerek nakit para vakfının hukukî mahiyetini ortaya koymuştur.

Günümüze kadar intikal eden birçok çarşı, han, hamam, köprü, kervansaray, bedesten, yol, çeşme ve kaldırımlar vakıfların kaynaklarıyla yapılmış ve iktisadî hayat canlı tutulmuştur.

Para Vakıflarının Ekonomik ve Sosyal Hayata Katkıları

Vakfiyeler incelendiğinde vakfedilenler arasında gayr-i menkûller olduğu gibi menkûller de bulunmaktadır. Vakfedilen menkûlün kendi başına ebedîliği mümkün olmadığı için ve bu husustaki hukûkî ihtilâfa binaen menkûllerin ve nukûdun (vakfedilen paraların) gayr-i menkûlle beraber vakfedildiğini görüyoruz. Vakıflarda ebedîlik, yani kalıcılık esastır. Bu bakımdan, vakıf kuran kimseler kurdukları bu vakfın ilelebet yaşaması için hem malî kaynak tahsis etmişler hem de menkûl ve gayr-i menkûlleri birleştirerek bir arada vakfetmişlerdir.

Vakfedilen gayr-i menkûllerin bir kısmı doğrudan hizmet için kullanılmış bir kısmı ise kiraya verilmiş ve elde edilen kira geliri vakfın hizmetlerinde değerlendirilmiştir. Vakfedilen paraların işletilmesinde anapara dokunulmamış, yani anapara muhafaza edilmiş, vakıf paranın ticaret yoluyla işletilmesi sonucu elde edilen kârdan ilgili vakfa belli bir nisbette pay verilmiş ve bu miktar vakfın giderlerine ve hizmetlerine harcanmıştır. Para vakıflarından âriyeten¹⁷ kısa bir müddet için borç alıp geri ödendiği gibi, en fazla 36 ay vade ile borç verilip alınmıştır.

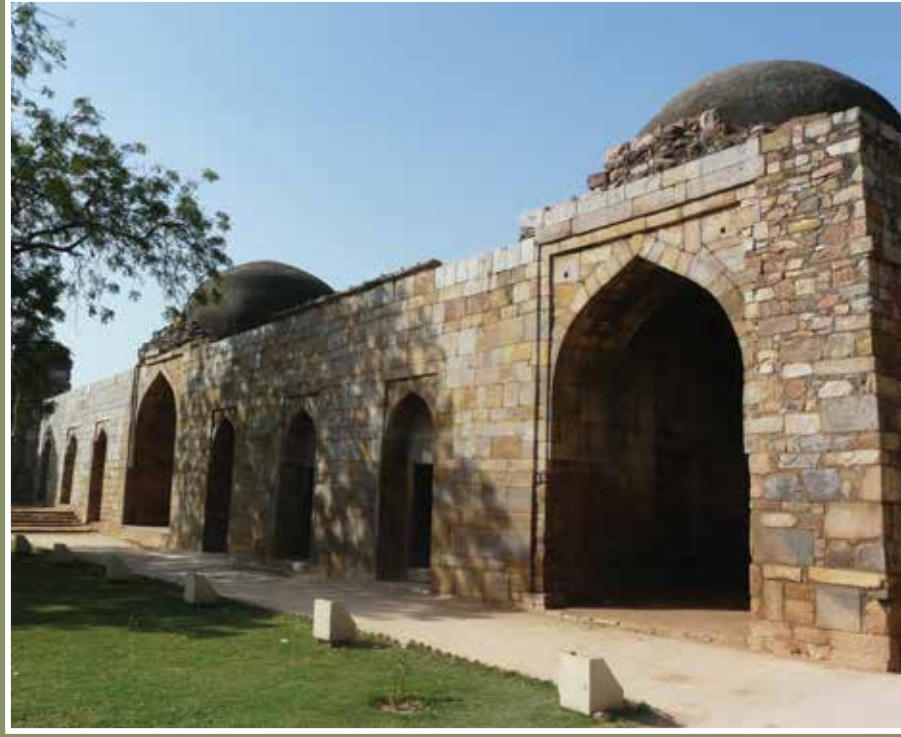
Vakfedilen paraların işletilmesinden veya kiralardan elde edilen gelirler öncelikle vakfın gayesine uygun hizmetlerin gerçekleştirilmesinde değerlendirilmiş, geri kalan miktar vakıf hizmetinde bulunanların ücretlerine harcanmıştır. Böylece vakıflar yoluyla hem hizmet erbabına istihdam sağlanmış

hem de iktisadî kriz dönemlerinde piyasalardaki sıkıntıların daha az zararla atlatılmasına katkıda bulunmuştur.

Osmanlı yönetimi yetimler sözü konusu olduğunda sosyal amaçlı olarak terekeye müdahil olmuş, tereke taksimi mahkemelerce yapılarak taksim neticesi kadı sicillerine kaydedilmiştir. Reşit yaşa ermiş yetimlere ait terekeler Eytam Sandıkları eliyle işletilmiştir. Çeşitli

sebeplerle yetim kalan çocukların mallarının korunması için Eytam Sandıkları kurulduğu gibi, çiftçiler arasında yardımlaşma için Memleket veya Menafi Sandıkları, vergilerini ödeyemeyecek durumda olanlara yardımda bulunmak, köy veya mahallenin ortak ihtiyaçlarını karşılamak, çalışamayacak durumda olanların ihtiyaçlarını gidermek, köy ve mahalle yollarının yapımı, bakımı, tamiri için Avarız Vakıfları gibi kuruluşlar da para vakıflarına benzer

Sahip olduğu varlığından başkalarının da faydalanması için vakıf kuran, cân-ı gönülden insanların ve canlıların yardımına koşan, yaralarının sarılması, ihtiyaçların giderilmesi için parasını vakfederek en güzel paylaşma yolunu seçen iyi niyetli, samimi Müslümanlar dünü bugüne, bugünü yarınlar taşıyacak sarsılmaz bir köprü inşa etmişlerdir.

şekilde çalışmışlardır. Bu gibi faaliyetler Osmanlı ekonomisine canlılık katmıştır. Para ve avarız vakıfları ile yardım sandıklarının Osmanlı iktisadî hayatına büyük katkılar sağladığı bilinen bir gerçektir.

Sahip olduğu varlığından başkalarının da faydalanması için vakıf kuran, cân-ı gönülden insanların ve canlıların yardımına koşan, yaralarının sarılması, ihtiyaçların giderilmesi için parasını vakfederek en güzel paylaşma yolunu seçen iyi niyetli, samimi Müslümanlar dünü bugüne, bugünü yarınlar taşıyacak sarsılmaz bir köprü inşa etmişlerdir. Kendi dönemlerinde verdikleri hizmetlerin devamı için yeni nesillerin de vakıf kurmalarına vesile olmuşlar, bu yolla memleket ekonomimize ve insanlığa hizmet yolunda büyük katkılar sağlamışlardır.

Osmanlı ticarî hayatının önemli unsurlarından biri de para vakıflarıdır. Zira Osmanlı toplumu Müslüman olduğu için faiz ve faizli işlemlerden sakınmışlardır. Faize karşı hassasiyeti olan Müslümanlar nakit ihtiyaçlarını mevcut para vakıflarından borç alarak karşılamışlardır. İmkân sahipleri de para vakfı kurarak muhtaçlara katkıda bulunmuş, para vakıflarının artışı muhtemelen bu ihtiyaçtan kaynaklanmıştır.

Ülkede faizi tamamen yasaklamak mümkün olmamıştır. Zira Osmanlı idaresi altında her millet ve inanç gruplarından insanlar bulunduğu için onlar faizli muameleleri yapmakta bir mahzur görmüyordu. Bu gibi insanlar kredi ihtiyaçlarını kiliselerden, tefecilerden veya Osmanlı'nın son dönemlerinde kurulan yerli ve yabancı bankalardan temin ediyordu.

Osmanlı cemiyet hayatında herkesin itibarlı bir şekilde yaşayabileceği bir ekonomik sistem ön görülmüş, halk tabakaları arasındaki servet farklılıklarının çok fazla olmamasına çalışılmış, bu gayenin gerçekleşmesinde para vakıfları vasıta olmuş, Osmanlı tebaası arasında sefaletle yol açacak sebeplerin ortadan kaldırılmasında para vakıflarının büyük rolü olmuştur.

Osmanlı toplumunda dilenciliğin olmaması para vakıfları ile doğrudan irtibatlıdır. Zira Osmanlı para vakıflarından karz-ı hasen¹⁸ tarzında borç alıp geri ödeme yaygındı. Bu vakıflar sayesinde Osmanlı'da neredeyse hiçbir Müslüman dilenmek zorunda kalmamıştır. XVII. asırda Avrupa'da binlerce dilenciye rastlanırken Osmanlı Cihan Devleti'ndeki nüfus sayımı¹⁹ neticesinde sadece

330 gayr-i müslim dilencinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Para vakıfları ihtiyaç sahiplerinin yüksek faizler vererek borç para alma zaruretini ortadan kaldırmış ve piyasalar kısmen bir nizam ve intizama sokulmuştur. Para vakıflarından böyle bir kaynağın sağlanması ihtiyaç sahiplerini faiz batağından, tefecilerin tasallutundan kurtarmıştır. Bu bakımdan para vakıflarının varlığı Osmanlı piyasa ekonomisinin istikrarında çok önemli bir rol oynamıştır. Diğer önemli bir husus da vakıflardan borç para alan bazı kimselerin, bu paraları tekrar yatırıma döndürmek suretiyle iktisadî kalkınma ve istikrara katkıda bulunmasıdır.

Netice

İstanbul Vakıf Tahrir Defteri'ne göre ise en eski para vakfı h.861/m.1456 tarihlidir. İstanbul Şer'iyye Sicilleri'ne göre ise en eski para vakfı h.888/m.1493 tarihlidir. Bu tespite göre para vakıfları, beş asra yakın bir müddetle mevcudiyetini sürdürmüştür.

Cumhuriyet dönemine kadar kalabilen ve İstanbul ve Ankara'daki Vakıf Paralar Müdürlükleri idaresinde bulunan ve ikraz yolu ile işletilmekte olan 1069 para vakfı, 15.01.1954 tarih ve 8608 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan 6219 sayılı Türkiye Vakıflar Bankası Türk Anonim Ortaklığı Kanunu'na göre -Esasen hiç kimsenin vakıf malını vakfiyesinde belirtilen gayesinin dışında kullanma hakkına sahip olmadığı halde- 'Vakfedilmiş olan paralarla hisse senedi alınması mecburidir' kaydıyla Vakıflar Bankası'na intikal ettirilmiştir.

Köklü tarihî geçmişe sahip kurumlarımızdan olan, ecdadımızın insanlık hizmetine sunduğu ve bu yolla sayısız nadide eserler vücuda getiren ve yine sayısız hizmetler sunan vakıflar, yardım etmek isteyen ile ihtiyaç sahiplerini buluşturmada köprü vazifesi görmüş, içtimaî ve iktisadî hayatımızda önemli vazifeler yaparak hukukî temele dayalı bir müessese haline gelmiştir.

Osmanlı toplum hayatının neredeyse tamamını kuşatabilecek şekle ulaşan vakıf sistemi, günümüzde de hâlâ içtimaî ve iktisadî hayatın vazgeçilmezleri arasındadır. Emevî, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden günümüze intikal edebilen vakıflar ile Cumhuriyet döneminde kurulan yeni vakıflar günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce idare edilerek vakıf hizmetleri idame ettirilmeye çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ² Âl-i İmrân, 3/92.
- ³ Müslim, Vasiyye, 14; Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 14; Tirmizî, Ahkâm, 36.
- ⁴ 1924 tarihli Türk Medenî Kanunu'nda vakıf kelimesi yerine tesis kullanılmıştır. Merhum Aydın Bolak'ın kanun teklifi ile 13.07.1967 tarih ve 930 sayılı kanunla tesis kelimesi yerine 'vakıf' kelimesi ikame edilmiştir.
- ⁵ İslâm tarihinde bilinen ilk vakıf, Hz. İbrahim'in inşâ ettiği zemzem kuyusu ve tamir ettiği Kâbe-i Muazzama kabul edilir. Sahabeden, II. halife Hz. Ömer(r.a.), Hayber'in fethinden sonra kendisine ganimet olarak düşen bir arazinin satılmaması, miras bırakılmaması ve hibe edilmemesi şartı ile fakir, köle, misafir ve Allah yolunda olanların istifadesi için vakfetmiştir. (Buhârî, Vesâyâ, 22, 28, Eymân, 33; Müslim, Vasiyye, 15, 16).
- ⁶ Ali Himmet Berki, 'Vakıf Kuran İlk Osmanlı Pa-dışahı', Vakıflar Dergisi, Sayı: 5, s. 1962, s.127 vd.
- ⁷ Kadı Sicilleri'ne Şer'iyye Sicilleri de denilmektedir.
- ⁸ Ömer Lütfü Barkan, Edirne Askerî Kassamı'na

Ait Tereke Defterleri. Belgeler, 3, Ankara 1966, s. 5 vd.

- ⁹ Ziya Kazıcı, İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar, Marifet Yayınları, İstanbul 1985, 83 vd.
- ¹⁰ Mehmet İpşirli, 'Osmanlıda Vakıfların Tarihi Gelişimi' Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi, Sayı: 15, İstanbul 2006, s. 61 vd.
- ¹¹ Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 230.
- ¹² Mustafa Armağan, 'Osmanlı, Bir Vakıf Medeniyeti' Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi, Sayı 15, İstanbul 2006, s. 169 vd.
- ¹³ Zorunlu ihtiyaç maddelerinin kolaylıkla bulunmasını sağlamak ve gözetmek, narh tesbiti ve denetimi, yol, kaldırım yapım ve onarımı, şehrin temizlik işlerinin yürütülmesi, çarşı, Pazar ve esnaf denetimi, fiyat, kalite, ölçü ve tartı denetimi, devlete ait vergi ve resimleri toplayıp maliyeye teslim etmek üzere 18 Ağustos 1854 tarihli resmî tebliğ ile Fransızların Komün İdaresi model alınmak suretiyle ilk belediye kuruluşu olan İstanbul Şehremaneti kurulmuş, bu tarihten itibaren vakıflarca yapılan bir kısım hizmetler belediye tarafından yürütülmeye başlanmıştır.
- ¹⁴ İsmail Kurt, Para Vakıfları -Nazariyat ve Tatbi-kat-, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 23, Ensar Neşriyat, İstanbul 1966, s. 170 vd.
- ¹⁵ İyine satışında parayı veren on lira değerindeki malı fakire meselâ on iki liraya veresiye satar. Fakir, malı alıp, başkasına peşin on liraya satarak on lira alır, parayı verene on iki lira borçlu olur. Mala mukabil para borçlanıldığı için bu muamele İmam Ebû Yûsuf'a göre caizdir.
- ¹⁶ Ebussuûd, Risale, yazma, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdadî, Vehbi No: 477/2, Matbu, Dersaadet, Taşbasma, s. 162-181.
- ¹⁷ Âriyet, ücretsiz olarak kullanmak için verilen mala denir. Âriyeten verilen mal veya para ödünç verilmiş demektir.
- ¹⁸ Karz-ı Hasen, ihtiyacı olana borç vermek, borçluyu rahatsız etmemek, malî durumu iyi olmayan borçluya ihtiyacı kadar mühlet tanımak gibi mânâlara gelmekte olup, Kur'an ve Sünnette tavsiye edilen bir ibadettir.
- ¹⁹ Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı 1831 yılında yapıldı ve yalnız erkekler sayıldı. Ayrıca, Anadolu ile Rumeli sancakları sayımın dışında tutuldu. 1844'te yapılan sayımda ise, kadınlar da sayıldı ve Osmanlı sınırları içindeki nüfusun yaklaşık 36,5 milyon olduğu tespit edildi. 1884'te yapılan üçüncü nüfus sayımında ise Osmanlı sınırları içindeki nüfusun toplamı 28 milyon 900 bin kişi idi.(http://www.tarihteilkler.com/ilk/ILK_NUFUS_SAYIMI/321/)

ENDÜLÜS’TE EĞİTİMİ DESTEKLEMELİK İÇİN KURULAN VAKIFLARA DAİR BAZİ NOTLAR

 Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR
Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Vakıflar, İslâm’daki tassadduk anlayışını en önemli tezahürlerinden biridir. Vakıflar, sadece Allah rızasını kazanmak için, zengin kimseler tarafından kurulan ve menfaati/geliri tamamıyla ihtiyaç içinde bulunanlara tahsis edilen müesseselerdir. Böyle bir

müesseseyi kuran kimse daha önce sahibi bulunduğu mülkü tamamıyla elden çıkarıyor, onu Allah’ın mülkü haline getiriyor demektir (Kazıcı, 184).

Doğu İslâm dünyasında daha yaygın olarak kullanılan vakıf kavramı yerine Endülüs’de genel-

likle hubs (çoğul: ahbâs) kelimesi kullanılmıştır. Hubs adı altında kurulan vakıflar da esas itibarıyla ahbâs hayriyye ve ahbâs ehliyye şeklinde iki kısma ayrılmaktaydılar. Birinci kısımdaki vakıflar, fakirlere, düşkünlere, cüzzamlılara, zâhit ve dervişlere yardım, eğitim

faaliyetlerine destek; câmi-mes-cit,  arşı, kale, siper inşası yahut tamiri, düşman elindeki esirlerin kurtarılması, kölelerin özgürleştirilmesi, cihada çıkacak ordunun savaş araç ve gereçleriyle takviyesi vb. maksatlarla kurulan vakıflardır. Bu tür vakıfları kurular arasında halife, vezir, kadı, v li, t cir, esnaf gibi toplumun değişik katmanlarından kişilerle karşılaşmak mümkündür. Buna mukabil ikinci kısımdaki vakıflar aile vakıflarıdır. Aile vakıflarında kişi, bir m lk  kendi ailesinden gelecek nesillerin faydalanması için vakfeder. Osmanlıda bu vakıflar z rr  vakıflar yahut evl tlık vakıflar denmiştir. Bu tür vakıfların caiz olup olmadıkları fakihler arasında tartişma konusu olmuştur. Miras hükümlerini iptal etmemek şartıyla caiz olduğu görüşü daha fazla tercih edilen görüştür (Akgündüz, II, 78).

Endülüs'te vakıflara dair araştırma yapanları karşılayan en önemli zorluk, kaynak sikkintisidir. İslâm dünyasının doğusunda olduğu gibi Endülüs'te de çok sayıda vakfın kurulduğu muhakkaktır. Ancak ne yazık ki, araştırmacı için birinci derecede kaynak olma özelliğine sahip bulunan vakfiyeler mevcut değildir. Bu durumda yararlanılacak ana kaynaklar olarak sadece fetvalar ve noterlik belgeleri (vesâik ve şur t) kalmaktadır. Bunların yanında bir de kroniklerde, tabak t ve ter cim kitaplarında nadiren rastlanan dolaylı bilgileri de göz önünde bulundurmak gerekir. Bu kaynaklardaki bilgilerin dağınık ve birbirinden kopuk olduğu hususuna özellikle işaret

etmek gerekir. şüphesiz bu kaynak azlığı, Endülüs vakıflarına dair tatmin edici bir resmin ortaya konmasını zorlaştırmaktadır. Binaenaleyh bu şartlarda

en fazla yapılabilen şey, söz konusu kaynaklarda yer alan bazı hususlara dikkat çekmek olacaktır. Bu hususlardan birisi eğitimidir. Aşağıdaki satırlarda

ağırlıklı olarak Ana María Carballeira Debasa'nın Education and Pios Endowments in Al-Andalus adlı çalışmasından yararlanarak eğitim faaliyetlerine yönelik vakıflar konusunda bazı genel tespitleri serdedeceğiz.

Eldeki kaynaklar, vakıfların bir bölümünün eğitim faaliyetlerinin geliştirilmesine tahsis edildiğini göstermektedir. Bu konuda hicrî III. yüzyıla kadar giden bilgiler bulunmakta ise de bu tür bilgilerin daha çoğu Endülüs'te İslâm hakimiyetinin son temsilcisi olan Nasrîler dönemine (1238-1492) aittir. Burada "daha çoğu" ibaresinden sanki bol miktarda malzeme varmış gibi bir kanaate ulaşılmasını özellikle hatırlatmak isteriz.

Eğitim faaliyetlerini desteklemek için vakıf kuran kişiler hakkında maalesef çok az bil-

gi vardır. Bazı yöneticiler hariç, vakıf sahibinin kimliklerini tespit mümkün olmamaktadır.

Elimizdeki verilerin çoğu eğitim için yapılan bağışların ilim taliplerinin hepsini kapsayacak şekilde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bunun yanında Nasrîler zamanında bu gibi bağışların bilhassa imkanları sınırlı yahut dışarıdan gelen öğrenciler dikkate alınarak yapıldığına dair bilgiler de mevcuttur.

Vakfın tek bir kişi için yapıldığını gösteren tek örnek, XI. yüzyılın ilk yıllarına aittir. Bu örneğe göre Hatice b. Cafer b. Nusayr b. et-Temmâr et-Temîmî adlı bir kadın 1003-1004 yılında (hicrî 394) çok sayıda kitabını kızına vakfetmiştir (İbn Beşkuval, 693). Aile içerisinde kitaplar genelde erkekten erkeğe miras bırakıldığı için bu örnek oldukça

ilginç bir durum arz etmektedir. Biz bunu iki şekilde değerlendirebiliriz: Ya aile içerisinde erkek evlat yoktu ya da sadece kitaplar kendisine vakfedilen kız ilimle meşguldü.

Kaynaklara yansıdığı kadarıyla eğitim amaçlı vakıfların iki şekilde yapıldığından söz edilebilir: Birinci şekilde kitaplar vakfedilmektedir. Bunların içinde değişik ilim dallarına ait kitaplarla birlikte Kur'an nüshaları da yer almaktadır. İkincisi ise öğrencilere para yardımı şeklinde gerçekleşmektedir.

Vakfedilen malın uzun ömürlü olması tercih edilir. Bu bakımdan ev, bağ, bahçe gibi mülklerin vakfedilmesi daha uygun bulunmuştur. Buna mukabil dayanıksız olan şahsî eşyaların, mesela kitapların vakfedilmesi ise bazı fakihlerce uygun görülmemiştir. Mamafih

Endülüs'te hakim olan Malikî fakihleri bu konuda daha esnek davranmışlardır. Kitaplar gibi şahsi eşyalar vakfedildiğinde, vakıfedilmemiş eşyadan ayırt edilmesi için üzerine vakfedildiğini gösteren mutlaka bir damaganın vurulması gerekli görülmüştür.

Kitaplar

Kur'an nüshalarının ve diğer kitapların vakfedilmesiyle güdülen temel amaç, bilhassa fakir öğrencilerin ilim öğrenmelerini kolaylaştırmaktı. Ulemânın pek çoğu yoksul ailelerden gelmekteydi, dolayısıyla onların eğitimin temel ihtiyaçlarını karşılamaları kolay değildi. Kitap vakıfları, onların bu ihtiyaçlarını karşılayarak toplumda itibarlı bir konuma sahip bulunan ulemâ arasına katılmasına fırsat teşkil etmiştir. Bu tür bağışlar, aynı zamanda müslüman top-

lumda ilme verilen değeri de ortaya koymaktadır. Diğer taraftan kitapların vakfedilmesine ihtiyaç duyulması, bunların kolaylıkla temin edilemediğini de düşündürmektedir.

Kitap vakıflarına dair kayıtların çoğu "noter belgeleri" diye Türkçeleştirebileceğimiz evrakta yer almaktadır. Bu bağlamda İbnü'l-Attâr (IV/X. yüzyıl) ve İbn Muğîs (V/XI. yüzyıl) vakıf şeklinde tesis edilmiş bir Kitap Divanı'ndan söz etmektedirler. Bu divanın görevi, güvenilir fakir öğrencilere istinsah edebilmeleri, mukayese ve araştırma yapabilmeleri için kitapları ödünç olarak vermektir (İbnü'l-Attâr, 206-207; İbn Muğîs, 326). Burada özellikle vurgulanan husus, kitapların sadece güvenili öğrencilere ödünç olarak verilmesinin teminidir. Öte taraftan kitapların türü ve başlıkları hakkında herhangi bir bilgiye tesadüf

edilmemektedir. Buna mukabil XII. (hicrî V.) yüzyılda yaşamış olan el-Cezîrî, Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinin, İmâm Mâlik'in el-Muvatta'ının vakfedilen kitaplar olduğunu zikreder (el-Cezîrî, 288.). Bunlara el-Huşenî'nin atıfta bulunduğu Utbî'nin el-Mustahrece'sini ve Sehnûn'un rivayet ettiği bir hadis kitabını (el-Huşenî, no 499, 506.) da ilave etmek gerekir.

Noter belgelerinde Kur'an'ı Kerim nüshaların vakfedilmesi hususu daha dikkatli biçimde ele alınmakta, buna bağlı olarak vakfedilen nüshanın başka Kur'an nüshalarıyla karışmaması için özelliklerinin (şekli, yazı stili, tezyinat, mahfaza vb.) ayrıntılı şekilde tarif edilmesi istenmektedir (İbnü'l-Attâr, 207; İbnü'l-Muğîs, 326; el-Cezîrî, 288.).

Vakıf kitapların muhafaza edildikleri yerlere gelince bunlar ya muayyen şahısların evleri

(İbnü'l-Faradî, n° 1070, n° 1274; el-Huşenî, n° 499) ya da mescitler idi (el-Venşerisî, VII, 227-228.). Kur'an-ı Kerim nüshalarının nerede muhafaza edildiğine dair açık bilgi mevcut değildir. Herhalde bunlar da genelde mescitlerde bulunuyor olmalıdır.

Prensip olarak bahsedilen türden vakıfların Doğu İslâm dünyasında olduğu gibi Endülüs'te de sosyo-ekonomik bir işlevselliğe sahip olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bilindiği gibi Doğu'da hayrî vakıflar kütüphanelerin kurulmasında, çalışanlarının ücretlerinin ödenmesinde ve ilmî faaliyetlerde esaslı rol oynamıştı. Ancak el-

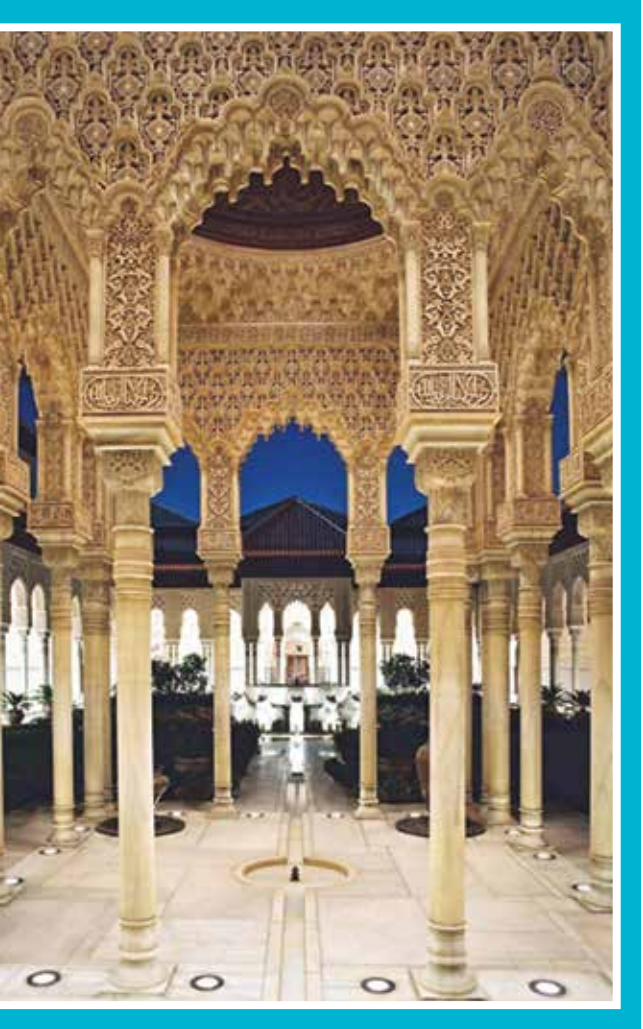
deki bilgiler Endülüs'teki kitap ve Kur'an nüshası vakıflarının daha mütevazî ve büyük ölçüde bireysel olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla bunların sosyo-iktisadi rolünün Doğu'ya kıyasla daha sınırlı kaldığını söyleyebiliriz.

Maddî Yardım

Kitap vakıflarının yanında eğitim ve kültüre destek olmak için yapılan bir diğer vakıf türü öğrencilere belli zaman dilimlerinde ödenen burslardır. Eğitimin ağırlıklı olarak özel olması dikkate alınarak, bu bursların özellikle ilk ve orta seviyede tahsillerini sürdüren yoksul öğrencilere tahsis edildiği düşünülebilir. Devlet tarafından yapılmış vakıf için elimizde sadece bir örnek bulunmaktadır, bu da Endülüs Emevî Halifesi II. Hakem dönemine (961-976) aittir. Bir rivayete göre adı geçen Halife 356/967 yılında başkent Kurtuba'da fakir çocuklar için muallimler tayin etmiştir. Bu maksatla Kurtuba Ulucâmiî'nin yakınında üç, şehrin fakirlerle meskun mahallelerinde ise yirmi dört mektep inşa edilmişti (İbn İzârî, II, 240). Rivayeti nakleden İbn İzârî, bu rivayet kapsamında II. Hakem'in bu mekteplerin masraflarını nasıl karşıladığına dair malumat vermez. Ancak başka bir vesileyle, II. Hakem'in fakir çocuklara hocalık yapacak muallimlerin maaşlarını karşılamak amacıyla Kurtuba çarşısındaki semerci dükkanlarını vakfa dönüştürdüğünü kaydeder (İbn İzârî, II, 249).

II. Hakem'in sözü edilen icratı yoksulların topluma entegre olmalarına sağladığı katkı bakımından son derece önemlidir. Çünkü bu okullarda tahsillerini tamamlayan öğrencilerin çoğu bir üst tahsili tamamlayarak toplumda saygın bir konuma sahip bulunan ulemâ arasına katılma imkanını elde etmişlerdir. Diğer taraftan Doğu'da olduğu gibi Endülüs toplumunda da eğitim ve öğretimin temel bir değer olarak benimsendiği gerçeğini unutmamalıyız. Dinin insan hayatının neredeyse tamamını kuşatıyor olması, İslâm dininin temel metinlerini öğrenme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak da ister zengin ister fakir olsun, müslüman çocuklarına Kur'an'ın öğretilmesi, İslâm'ın öğretilmesinin temel vasıtası olarak kabul edilmiştir.

Endülüs Emevileri dönemindeki vakıflardan kitabiyata yansıyan tek örnek budur. Bu örneğin Endülüs'e oldukça geç girecek olan medrese için bir öncü olduğunu kabul etmek mümkündür. Endülüs'te tam olarak medresenin ne zaman ve nerelerde gözüktüğü tartışılan bir husustur. Nasriler döneminde Mürsiye, Mâleka ve başkent Gırnata'daki medreselerin varlığını Nasriler'in öncesine götüren görüşler mevcuttur. Fakat tartışmalar bir tarafa, biz Gırnata'da I. Yusuf zamanında (733-755/1333-1354) bir medresenin inşa edildiğini bilmekteyiz. 1349'da inşa edilen bu medreseyi desteklemek için bazı vakıf malları tahsis edilmiştir (İbnü'l-Hatîb, I, 508).

Doğu'da medreselerin XI. Yüzyıldan itibaren hızla çoğaldığı bilinmektedir. Buna mukabil Endülüs'te çok az sayıda medresenin bulunması Doğu ile tezat teşkil eden bir husustur. Doğu'da medreseler daha ziyade kurdukları vakıflar aracılığıyla özel kişilerin ve onların vârislerinin kontrolü altında faaliyetlerini yürütmekteydiler. Endülüs'te böyle bir inisiyatifin bulunmamasını, Malikî mezhebinin vakfın idaresinin kurucularının elinde kalmasına cevaz vermemesiyle izah edenler vardır (Msl. bkz. Makdîsi, V, 1122-1134). Ne var ki, Mağrib'de XIII. yüzyıldan itibaren bu tür medreselerin varlığı kaynaklara yansımış bulunmaktadır. Endülüs'te bu tür medreselerin idarecilerce pek teşvik edilmemiş olmasını, içerideki politik gelişmeler ve dışarıdan gelen tehditlerle izah etmek daha makul olsa gerektir (Shatzmiller, 87-113).

II. Hakem'in ilk öğretimi desteklemek için kurduğu vakıfların haricinde, başka bazı veriler bir sonraki basamaktaki, yani ikinci düzeydeki eğitim faaliyetleriyle alakalı vakıflardan da söz etmektedir. Bu veriler Nasrîler dönemindeki fetvalardan elde edilmektedir. Bunlardan anlaşıldığına göre mesela Besta'da öğrencilerin tahsillerini desteklemek amacıyla kurulmuş vakıflar mevcuttu. Adı geçen şehirde başka bölgelerden de öğrencilerin bulunması, burada önemli bir eğitim kurumunun, muhtemelen büyük bir medresenin varlığına işaret etmektedir.

Fetva metinlerinden anladığımızı göre bazen öğrenci vakıflarıyla alakalı sorunlar çıkmakta ve bu sorunların çözümü için fakihlere müracaat edilmekteydi. Nitekim Besta'daki öğrenci vakıfları konusunda iki türlü problemle karşılaşmış ve bu problemler fakihler arasında tartışmalara neden olmuştur. Çağdaş iki fakih olan İbn Manzûr'a ve İbn Mevâk'a sorulan bir soruda zikri geçen Besta şehrindeki bir vakfın gelirlerinin dörtte birinin vakıf şartları gereği fakir öğrencilere tahsis edildiği, ancak vakıf yöneticisinin daha sonra bu gelirlerden babası varlıklı çocukların da yararlandığını belirlediği, bu ikinci grup için vakıftan yararlanmanın caiz olup olmadığı dile getirilerek buna dair fetva istenmiştir. İbn Manzûr, babası zengin diye öğrencinin de zengi olarak nitelenemeyeceğini dolayısıyla da zengin fakir bütün öğrencilerin vakıftan yararlanabileceklerini söylemiştir (el-Venşerîsî, VII, 123-124).

Fetva istenen bir başka soruyla işi gücü olan bir muallimle bir ustanın ara sıra sınıflara katılmak suretiyle vakitlerini sırf ilmî çalışmalara tahsis eden, bu sebeple de geçimini sağlamaktan aciz kalan öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamaları için kurulan vakıfların gelirlerinden yararlanıp yararlanamayacakları öğrenilmek istenmiştir. İbn Mevâk bunun mümkün olacağı şeklinde fetva vermiştir (el-Venşerîsî, VII, 124-125).

KAYNAKÇA

- el-Huşenî, Ahbaru'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn (nşr. M.L. Ávila - L. Molina Martínez), Madrid 1992.
- İbnu'l-Faradî, Tarıhu ulemâi'l-Endelüs (nşr. F. Cordera), Madrid 1891-1892.
- İbn Beşkuval, Kitabu's-sıla (nşr. I. A. el-Huseynî, Kahire 1955).
- elAttâr, Kitâbu'l-vesâik ve's-sicillât (nşr. P. Chalmeta and F. Corriente), Madrid 1983.
- el-Cezîrî, el-Maksadu'l-mahmûd fi telhîsi'l-ukûd (nşr. A. Ferreras), Madrid 1998.
- İbn İzârî, el-Beyânu'l-muğrib (nşr. G. S. Colin-E. Lévi-Provençal), Leiden 1951.
- el-Venşerîsî, Kitâbu mi'yâri'l-mu'rib (nşr. M. El-Hâc), Rabat 1981-1983.
- İbnü'l-Hatîb, el-İhâta fi ahbâri Gırnâta (nşr. M. A. Inan), Kahire 1973-1977.
- Shatzmiller, M., The Berbers and the Islamic State. The Marînid Experience In Pre-Protectorate Morocco, Princeton 2000.
- Makdîsi, G., 'Madrâsa', Encyclopaedia of Islam2, V, 1122-1134.
- Akgündüz, Ahmet, İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı, İstanbul 2012.
- Kazıcı, Ziya, İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul 1991.

OSMANLI VAKIFLARINDA VAKIF MİMARLARI VE MEREMMETÇİLER

✎ Prof. Dr. Abdulkadir DÜNDAR
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Osmanlı Vakıf mimarlarının başta gelen vazifeleri, sorumlu oldukları vakıf eserlerini tamir etmelerinin yanı sıra, eserlere yapılan her türlü müdahale ve zararları engellemek ve hangi sebeple olursa olsun yapılardaki meydana gelen hasarları keşiflerle tespit etmektir.

Osmanlılarda özellikle büyük şehirlerdeki evkâfın, vakıf binalarının gerekli onarımlarını yapmak için bir mimarı vardı. Bu durum, bir taraftan vakıflara ait yapıların sağlam bir şekilde hizmet vermelerini sağlarken, diğer taraftan vakıfların bütün müesseseleriyle devamlı surette işlemlerini de temin etmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde âbidevî eserlerin, Hassa Mimarlar Teşkilâtı'na mensup başta bu teşkilâtın başkanlığını yürüten mimarbaşılar ve hassa mimarları tarafından inşa edildiği bilinmektedir. Bu eserleri yaptıran bâniler, mimarî yapıların birer sanat ve kültür hazinesi olarak gelecek nesillere aktarılmasını temin etmek ve devamlı sûrette hizmet vermelerini sağlamak amacıyla, onları bir taraftan zengin vakıflarla desteklerken, diğer taraftan da vakıfların kontrolü altında, binaların hafif bakım ve onarım işlerini yapan mimarlar ve ustalar görevlendirmişlerdir. Böylece vakıflar bünyelerindeki mimari eserlerin korunmasında önemli bir kurum olarak çok büyük role sahip olmuşlardır.

Vakıf eserlerinin inşâ, tamir tezvin ve muhafaza işlerini gören sanat ve ihtisas erbabı, Su Nazırı, Su Mühendisi veya Su Mimarı olarak isimlendirilen Kâidülmâ'dan, suyollarını tamir ve su miktarını tanzim eden Suyolcu'dan, Meremmetçi'den, Kurşuncu'dan, mimarî eserlerin yazı ve çizgilerle kirletilmemesini temin eden Mâniinnukuş'dan ve Mimar' dan oluşmaktaydı¹. Bunlar, vakfın gelirinden ayrılan payla her sene binaların, kendilerini ilgilendiren küçük çaptaki bakım ve onarımlarını yaparlardı. Bu faaliyetlere Osmanlılar döneminde 'meremmet' bu işleri yürüten kişilere de 'meremmâtî', 'meremmetçi'² veya belgelerin diliyle 'meremmetçiânı-

evkâf³ deniliyordu. Meremmetçiler vakıf eserlerinin inşâsının hemen bitiminde atanır ve vakfiyelerde alacakları ücretleri belirtilirdi. Ayrıca, hayır yapmak isteyen kişiler mal ve mülklerini mevcut vakıflara bırakmak suretiyle de istedikleri yapıların tamir ve termimini vakıflar aracılığı ile yaptırabiliyorlardı. Örneğin 971/1563 tarihli bir vakfiyeye göre, Harput'ta oturan İbrahim b. Mahmud oğlu Şeyh neslen ba'de neslin ve batnen ba'de batnin vakf eylediği evleri ve bağlarının gelirlerinin nesli inkıraza uğradığı takdirde Ulu Camii'nin tamir ve termimine harcanmasını şart koşmuştur.⁴

Edirne II.Bayezid Külliyesi'nin umumî sorumluları içerisinde 1487 yılından 1507 yılına kadar üç meremmetçinin yanısıra bir de su mimarı bulunmaktaydı. Su mimarına aylık 60 akçe ödenirken meremmetçilere 120' şer akçe ödenmiştir.⁵ Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin 1525 senesine ait vakfiyesinde, külliyenin kadrolu görevlileri arasında iki de meremmetçinin bulunduğu görülmekte olup meremmetçilere günlük iki dirhem verilmiştir.⁶

Mahmud Paşa'nın 1546 tarihli ek vakıflarıyla ilgili belgede, Karye-i Has'daki medrese ve câmiinin görevlileri arasında iki de meremmetçi olup kendilerine günlük iki akçe verilmiştir.⁷ Ayrıca yine Mahmud Paşa evkâfından Bursa'da olup da ismi belirtilmeyen medresenin görevlileri arasında bir meremmetçiye günde bir akçe verildiği kayıtlıdır.⁸

Osmanlılar döneminde hemen hemen bütün vakıf eserlerinin devamlı bakım ve onarımını yukarıda bahsedilen meremmetçiler

yaptıkları halde, bazı vakıflarda ise devamlı bir, iki veya ihtiyaca göre ikiden fazla da mimarın da bulunduğu görülmektedir. Meselâ, Fatih döneminin ricâlinden İshak Paşa'nın 891/1486 yılına ait vakfiyesinde, İshak Paşa vakıflarının kadrolu görevlileri arasında iki tane de mimara yer verilmiş olup bu mimarların her birine günde ikişer dirhem ödenmiştir.⁹ Erzurum'da Lala Mustafa Paşa evkâfından olan hamam, dükkân, vesairenin Zilhicce 998/Eylül 1590 tarihli gelir ve giderlerine ait defterde, bu vakfın dört tane mimarı bulunduğu ve bunların dördünün mevâcibi olarak toplam 1440 akçe ödendiği belirtilmektedir.¹⁰ Ayrıca Erzurum Lala Mustafa Paşa Câmii vakfının 1009/1600 senesine ait muhasebesinde 1009/1600 yılı boyunca bu vakıfta vazife alanlara verilen ücretlerin tutulduğu defterde ise mimara toplam 1330 akçe ödendiği kayıtlıdır.¹¹

Karapınar Sultan Selim Külliyesi'nde 1002/1594 yılında bir meremmetçi görev yapmaktaydı.¹² Aynı külliyedeki dükkânların bakım ve onarımı için ise 1038/1628 yılında 'Mi'mâr-ı Ârâsta" adıyla Mehmet isminde bir de mimar tayin edilmiştir.¹³

1115/1703 yılına ait bir başka belgede ise Bursa Mihaliç (Karacabey)'deki Karaca Ahmed Câmii'nin günlük iki akçe ile görev yapan Kıryako isminde bir mimarının olduğu belirtilmektedir. 1120/1708 yılında Kıryako görevini kendi isteği ile Dimitri adlı bir başka mimara bırakmıştır. Bu görev değişikliği mütevelli İbrahim'in teklifi ile gerçekleştirilmiştir.¹⁴ Belgede Kıryako ve Dimitri'nin câmiin vakfına ait mi-

marlar olduklarına dair herhangi bir açıklama yoktur. Ancak Kiryako'nun yerine Dimitri'nin atanması teklifini, mütevellî İbrahim'in yapması bu iki mimarın câmi vakfının mimarları olduklarının önemli bir delilidir. Ayrıca görevden ayrılan mimarın yerine kimin atanacağını mütevellînin teklif etmesi, vakıf mimarlarının atama tekliflerinin kadılar tarafından değil de, mütevellîler tarafından yapıldığını göstermesi bakımından da önemlidir.

Vakıf mimarları aynen meremmetçiler gibi vakıfların emrinde çalışmakta ve ücretlerini de bağlı oldukları vakıftan almaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı döneminde, vakıf eserlerinin bakım ve tamir işlerini yürüten mimarları diğer mimarlardan ayırarak "Vakıf Mimarları" şeklinde adlandırmayı uygun gördük.¹⁵

Osmanlılarda özellikle büyük şehirlerdeki evkâfın, vakıf binalarının gerekli onarımlarını yapmak için bir mimarı vardı. Bu durum, bir taraftan vakıflara ait yapıların sağlam bir şekilde hizmet vermelerini sağlarken, diğer taraftan vakıfların bütün müesseseleriyle devamlı surette işlenmesini de temin etmekteydi.

Bir hayrat yapıldığı zaman, o hayratın devamını sağlamak amacıyla vakfı tesis edenin vakfiyesinde gerekli kadrolar tespit edilmişti.¹⁹ Dolayısıyla bir mimar ile birlikte inşaat ustalarının görevlendirilmesi de tabii idi. Meselâ, Fatih imareti vakfında çalışan elemanlar arasında, Abdulgani Acem adlı bir mimar, 5 suyoğlu, 1 surbger, 3 câmi meremmetçisi ve 2 de hamam meremmetçisi bulunmaktaydı.¹⁷ Yine 16. yüzyılda, Harput'ta Ulu Cami'nin, Arslaniye, Zahiriye ve Molla Ahmed Peykerici külliyesi gibi önemli vakıfların her birinin bir mimarı bulunduğu belirtilerek, bu vakıflara ait eserlerde tamiratı gerektirecek bir durum ortaya çıktığında öncelikle vakıfların kendi imkanlarıyla bu tamirleri Vakıf Mimarının sayesinde yaptıkları tespit edilmektedir.¹⁸ Şayet mimar, binalarda meydana gelen tahribatı tamir etmez ise bu durumda vakfın mütevellîsi ve nazırı harekete geçerek, durumu kadıya intikal ettirmekte ve kadı da merkeze yazarak mimarın değişmesini talep etmekteydi.¹⁹

17. yüzyılda, şehir mimarlarından²⁰ başka, şehirlerdeki vakıflara ait mimari yapıların tamir ve bakımıyla görevli mimarlar da vardı. Meselâ 1697 yılında Kudüs'te, Ku-

düs mimarlığından başka²¹, Salâhiye Medresesi evkâfı mimarlığı da mevcuttu. Daha sonra bu evkâfın mimarlığı Kudüs şehri mimarı olan zatın uhdesine verilerek her iki mimarlık birleştirilmiştir.²²

17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarında bazı Osmanlı şehirlerinde, hem şehir mimarlarının hem de vakıf mimarlarının görev yaptıklarına dair bir başka misal olarak Adana'yı verebiliriz. 1705 yılında Adana'da şehir mimarı olan Elhac Ali, çalışmalarında yetersiz görüldüğünden azledilerek yerine daha önceleri yine Adana mimarlığında bulunmuş olan Artin Kalfa tayin edilmiştir.²³ O yıllarda Adana Ramazanoğlu Pîri Paşa Vakfı'nın bir de mimarı bulunmaktaydı. Bu vakfın mimarı olan Arakil adlı zimmînin vefatı üzerine yerine 24 Zilhicce 1105 /16 Ağustos 1694 tarihinde Adana naibinin arzıyla Abraham adlı zimmî atanmıştır.²⁴

Anadolu Selçuklu dönemine ait vakfiye kayıtlarından, Türkiye Selçukluları devletinde her büyük âbidenin evkâfında maaşlı daimi bir mimarın yanısıra²⁵ meremmetçilerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Meselâ, 665/1266 yılına ait Turumtay vakfiyesinde, Amasya

Gök Medrese'nin onarımcısına dört mud buğday verileceği belirtilerek, medresenin devamlı bakım ve onarımıyla bir meremmetçinin vazifelenildiği kayıtlıdır²⁶. Dolayısıyla Osmanlılarda uygulanan sistemin tıpkı aynıısının Anadolu Selçukluları döneminde de mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Vakıf mimarlarının başta gelen vazifeleri, sorumlu oldukları vakıf eserlerini tamir etmelerinin yanı sıra, eserlere yapılan her türlü müdahale ve zararları engellemek ve hangi sebeple olursa olsun yapıardaki meydana gelen hasarları keşiflerle tespit etmektir. Meselâ, bazı kişilerin Ayasofya Câmii'nin duvarları ve avlusuna müdahalede bulunması üzerine, Ayasofya Câmii Vakfı'nın mimarı Ahmed durumu Meclis'i Şeria'ya bildirmiş ve mimarın başkanlığında bir keşif heyeti kurularak, vuku' bulan tahribat bu şekilde Zilhicce 979/11 Mayıs 1572 tarihinde tespit edilmiştir.²⁷

Osmanlı vakıf mimarlığının mahiyetinde 18. yüzyıl ortalarından itibaren değişiklikler olmuştur. Bu belirtilen tarihten itibaren kayıtlarda vakıf mimarı atamalarına rastlanılmamaktadır. Ancak, vakıf mimarlarının yerine meremmetçilerin tayin

edildiği görülmektedir.²⁸ Yukarıda da örneklerle izah edildiği gibi, bazı vakıflarda hem mimar hem de meremmetçiler görevlendirilmiştir. Osmanlı'nın bütün devirleri göz önünde bulundurulduğunda, bu iki görevlendirmeden meremmetçiliğin daha ağırlıkta olduğu tespit edilmektedir. Dolayısıyla 18. yüzyılın ortalarından itibaren vakıflarda²⁹ mimar görevlendirilmelerine son verilerek, onların yerini tamamen meremmetçiler almıştır.³⁰ Vakıf mimarları, muhtemelen kendilerine verilen ücretin artık bir cazibesinin kalmayışı nedeniyle, işlerini maiyyetlerinde çalışan meremmetçilere bırakmak zorunda kalmışlardır.³¹

Vakıf mimarları, mütevellilerin bağlı oldukları kadınlara teklifte bulunmaları ve kadıların da Ser Mi'mârân-ı Hassa'ya arzları ve Mimar Ağa'nın da Divân-ı Hümayûn'a i'lamıyla diğer hassa mimarlarının atanmalarında olduğu gibi ya Sadrazam ya da Divân-ı Hümayûn tarafından atanmaktaydı³². Dolayısıyla, vakıf mimarlarının Hassa Mimarlar Teşkilâtı ile ilişkilerinin sadece atanmaları çerçevesinde olduğu anlaşılmaktadır.

Vakıf mimarlarının Osmanlı mimarları içerisindeki konuları,

hassa mimarları, eyalet mimarları, şehir mimarları ve su mimarları gibi mimarlara göre³³ hem aldıkları ücret hem de yaptıkları görevleri icâbı yüksek düzeyde değildi. Çünkü onlar, bağlı oldukları vakfın dolayısıyla vakıf mütevellilerinin emri altında çalışan kişilerdi. Ayrıca, vakıflardaki yukarıda belirtilen görevlerinin yanı sıra, diğer mimari faaliyetlere iştirak edip etmediklerine dair herhangi bir kayda da rastlanılmamaktadır. Ancak sayılarının az oluşu ve vakıf eserlerinin her yıl belirli aralıklarla en azından hafif bakım ve onarımlarının yapıldığını dikkate aldığımızda zaten buna ayıracak fazla vakitlerinin de olmadığı anlaşılmaktadır.

Vakıf mimarları sahip oldukları mimarlık ve mühendislik tecrübelerini hassa mimarları gibi daha da geliştirme ve inkişaf ettirme fırsat ve imkânına sahip değillerdi. Çünkü onların bilgi ve deneyimleri, mimari yapıların sadece bakım ve onarımıyla sınırlı kalmaktaydı. Ancak bu durum onlar için, her ne kadar bir olumsuzluk gibi görünse de, kendilerini "tamir ve termim" alanında yetiştirme imkânına sahiptiler.

Vakıf mimarlarının görev yaptıkları 15. yüzyıldan 18. yüzyılın or-

malarına kadarki zaman dilimi içinde Osmanlı Devleti'nde cereyan eden yoğun inşâ, tamir ve termim faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda, yapıların sadece bakım ve onarımlarıyla meşgul olmanın pek de cazip olmadığı ortadadır. Bu sebeple mimarlar, yukarıda da temas edildiği gibi 18. yüzyılın ortalarından itibaren vakıflarda görev almayarak yerlerini tamamen meremmetçilere bırakmışlardır.

Bazı Osmanlı şehirlerinde, yukarıda da örneklerle belirtildiği gibi, hem şehir mimarı hem de o şehirdeki vakıf eserlerinden sorumlu bir vakıf mimarı bulunabilmekteydi. Ancak Kudüs Salâhiye Medresesi

vakfı mimarının Kudüs mimarlığına atanması gibi, bazı vakıf mimarlarının daha üst bir görev olması nedeniyle şehir mimarlığına tevcih edildiklerine dair örneklerine de rastlanılmaktadır.

Arşiv belgelerinde vakıf mimarlarının hassa mimarları arasından atandığına dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Ancak biraz önce de belirtildiği gibi vakıf mimarlığından şehir mimarlığına geçilen misaller vardır. Dolayısıyla vakıf mimarlığına, henüz daha hassa mimarı unvanını kazanmayan tıpkı şehir mimarları gibi yapı işlerinde mesleklerini serbest çalışarak yürüten ve mimarlık işlerinde temayüz etmiş kişiler atanmaktaydı.

Osmanlılar döneminde büyük küçük bütün yapı faaliyetleri izne bağlıydı. Taşra, eyalet mimarları, şehir mimarları ve merkezden görevlendirilen hassa mimarları tarafından kontrol edilirken, başkent İstanbul ise mimarbaşılar ve hassa mimarlarınca denetlenmekteydi. Zaten taşradaki eyalet ve şehir mimarları Hassa Mimarlar Teşkilâtı adına bu görevi yapmaktaydı. Böyle bir iş bölümünde ise vakıf mimarları, vakıf yapılarının sadece devamlı surette bakım ve onarımlarıyla görevliydi. Ancak vakıf eserlerinde gerçekleştirilecek tamir keşifleri de merkezden alınan izne bağlıydı. Onarımlara ancak bu izin sonrasında İstanbul'dan gönderilecek hassa mimarlarının yapacakları keşiflere ve çizecekleri projelere göre başlanmaktaydı. Dolayısıyla vakıf eserlerinin tamir keşifleri ve projeleri vakıf mimarlarınca değil de merkezden gönderilen hassa mimarları tarafından yapılmaktaydı. Buna göre

vakıf mimarlarının başlıca görevleri hassa mimarlarınca yapılan keşifler ve çizilen projelere göre istenilen tamirleri sağlıklı bir şekilde gerçekleştirmektir. Onların bu görevleri, bir yapının mimarbaşı veya hassa mimarlarınca inşası tamamlandıktan ve vakıf bünyesine dahil edildikten sonra başlamaktaydı. Bu sebeple vakıf mimarlarının, mimarî yapıların inşaa aşamasında herhangi bir görevlerine rastlanılmamaktadır.

KAYNAKLAR

A) Arşiv Belgeleri

- 1) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri
 - a) Mühimme Defterleri (MD):2, 4, 16.
 - b) Ru'ûs Kalemi (A.RSK): 1461, 1470.
 - c) Kamil Kepeci (KK): 218, 246, 248, 276, 279.
 - d) İbnülemin Tevcihât (İET): 1634.
 - e) Cevdet Belediye (CB): 1072.
 - f) Maliyeden Müdevver Defterler(MAD), nr. 1954.

2) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Belgeleri

- D. 998, D.1254, D.1269, D.1751.
- 3) Şer'îye Sicilleri
 - a) Konya Şer'îye Sicilleri: 30.
 - b) Adana Şer'îye Sicilleri: 105.

B) Diğer Kaynaklar

- BARKAN, Ömer Lütfi, 'Ayasofya Câmii ve Eyüp Türbesi'nin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilânçoları', İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası, C.23, Ekim 1962-Şubat 1963, No.1-2, ss.342-379.
- BARKAN, 'Fatih Câmii ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilânçoları', İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XXIII, No.1-2; Ekim 1962-Şubat 1963, ss.297- 341.
- DÜNDAR, Abdulkadir, Abdulkadir DüNDAR, Arşivlerdeki Plân ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi(XVIII. Ve XIX. Yüzyıl), Ankara 2000.
- DÜNDAR, Abdulkadir, 'Osmanlı Mimarisinde Şehir Mimarları', Osmanlı, Kültür ve Sanat, Cilt:10, (Editörler:Güler Eren, Kemal Çiçek ve Cem Oğuz), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.227-235.
- GÖKBİLGİN, M.Tayyip, 15-16. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, İstanbul 1952.
- KAYAOĞLU, İsmet, 'Turumtay Vakfiyesi', Vakıflar Dergisi, Sayı:12, Ankara 1978, ss.91-112.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, Karapınar Sultan Selim Külliyesi, Karapınar Belediyesi Kültür Yayını No:3, Konya 1997.

KUNTER, Halim Baki, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri", Vakıflar Dergisi, Sayı:1, Ankara 1938, ss.103-129.

MÜDERRİSOĞLU, Fatih, "Edirne II.Bayezid Külliyesi", Vakıflar Dergisi, Sayı:22, Ankara 1991, ss.151-198.

MÜDERRİSOĞLU, Fatih, "Bâni Çoban Mustafa Paşa Ve Bir Osmanlı Şehri Gebze", Vakıflar Dergisi, Sayı:25, Ankara 1995, ss.67-124.

ORHONLU, Cengiz, "Şehir Mimarları", Osmanlı Araştırmaları, II, İstanbul 1981, s s . 1 - 30.

PAY, Salih, "Klasik Dönem Osmanlı Külliyelerinde Personel Sistemi", Türkler, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Cilt: 10, Ankara 2002, s. 491-509.

SÖNMEZ, Zeki, "Mimar Sinan ve Hassa Mimarlar Ocağı", Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, (Yayına Hazırlayan:Zeki Sönmez), İstanbul 1988, ss.251-258.

TAMER, Vehbi, "İshak Paşa'nın Vakfiyeleri ve Vakıfları", Vakıflar Dergisi, Sayı: 4, Ankara 1958, ss.107-124.

TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İlaveli 3. Baskı, Dergah Yayınları, Aralık 1980.

TURAN, Şerafeddin, "Osmanlı Teşkilâtında Hassa mimarları", Tarih Araştırmaları Dergisi, C.1, Sayı:1, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964, ss.157-202.

ÜNAL, Mehmet Ali, "Şer'iyye Sicillerine Göre Harput'taki Eserlerin Korunması Hususunda Halkın ve İdarenin Tutumu", Fırat Havzası Sanat Tarihi Sempozyumu(20-21 Mayıs 1987), Elazığ 1992, s.51-54.

ÜNVER, A. Süheyl, "Mahmud Paşa Vakıfları ve Eklere", Vakıflar Dergisi, Sayı: 4, Ankara 1958, ss.65-76.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilâtı", Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof.Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı), Sayı:12, İstanbul 1982, ss.171-190.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Müesseseler-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplum ve Vakıf Müessesesi", Vakıflar Dergisi, Sayı:15, Ankara 1982, ss.23-53.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", Vakıflar Dergisi, Sayı:14, Ankara 1982, ss.1-27.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu", Vakıflar Dergisi, Sayı:18, Ankara 1984, ss.5-41.

YILMAZ, Yasin, Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008.

Koca), Cilt: 10, Ankara 2002, s. 496.

³ BOA, MAD, nr. 1954, s. 11-12; Yasin Yılmaz, Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008, s. 84.

⁴ Mehmet Ali Ünal, "Şer'iyye Sicillerine Göre Harput'taki Eserlerin Korunması Hususunda Halkın ve İdarenin Tutumu", Fırat Havzası Sanat Tarihi Sempozyumu(20-21 Mayıs 1987), Elazığ 1992, s. 52.

⁵ Fatih Müderrisoğlu, "Edirne II.Bayezid Külliyesi", Vakıflar Dergisi, Sayı:22, Ankara 1991, s. 155, Tablo:3; Edirne II. Bayezid Külliyesi'nin vakfiyesi hakkında geniş bilgi için bkz.M.Tayyib Gökbilgin, 15-16. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, İstanbul 1952, vakfiyeler bölümü: s.3-184, ayrıca bu külliyenin evkâfı hakkında aynı eserin şu sayfalar arasına bkz. s.357-378.

⁶ Bkz. Fatih Müderrisoğlu, "Bâni Çoban Mustafa Paşa Ve Bir Osmanlı Şehri Gebze", Vakıflar Dergisi, Sayı:25, Ankara 1995, s.73, Tablo:1.

⁷ A. Süheyl Ünver, "Mahmud Paşa Vakıfları ve Eklere", Vakıflar Dergisi, Sayı: 4, Ankara 1958, s.71.

⁸ Ünver, a.g.m., s.72.

⁹ Vehbi Tamer, "İshak Paşa'nın Vakfiyeleri ve Vakıfları", Vakıflar Dergisi, Sayı: 4, Ankara 1958, s.121.

¹⁰ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), D. 998, s. 5. Sayıları zikredilen mimarların isimleri belirtilmemiştir. Bu vakfın 1001 tarihli defterde tutulan gelir ve giderleri hakkında bkz. D. 1254.

¹¹ TSMA, D.1751, vr.3b

¹² Bkz.TSMA, D.1269, vr.58b; Küçükdağ, a.g.e., s.134.

¹³ TSMA, D.1269, vr.58b; Konya Şer'iyye Sicilleri, nr.30, s.94; Küçükdağ, a.g.e., s.135.

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Belediye (CB) 1072. Belgede câmiin mimarlığı "Mimarlık-ı der Câmî-i Şerif-i Karaca Ahmed Paşa der kasaba-i Mihaliç" şeklinde geçmektedir.

¹⁵ Vakıf mimarları hakkında bkz. Abdulkadir Dündar, Arşivlerdeki Plân ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi(XVIII. Ve XIX. Yüzyıl), Ankara 2000, s.68-72; Zeki Sönmez, "Mimar Sinan ve Hassa Mimarlar Ocağı", Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, (Yayına Hazırlayan:Zeki Sönmez), İstanbul 1988, s.254.

¹⁶ Cengiz Orhonlu, "Şehir Mimarları", Osmanlı Araştırmaları, II, İstanbul 1981, s.28-29.

¹⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Fatih Câmii ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilânçoları", İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XXIII, No.1-2; Ekim 1962-Şubat 1963, s.322-323.

¹⁸ Ünal, a.g.m, s. 52.

¹⁹ Ünal, a.g.m., s. 52.

²⁰ Şehir mimarları hakkında geniş bilgi için bkz. Orhonlu, a.g.m., s.1-30 ; Abdulkadir Dündar, "Osmanlı Mimarisinde Şehir Mimarları", Osmanlı, Kültür ve Sanat, Cilt:10, (Editörler:Güler Eren, Kemal Çiçek ve Cem Oğuz), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.227-235.

²¹ Kudüs mimarlığı hakkında bkz.BOA, Kamil Kepeci (KK), no.276, s.52. 1697 yılında bu mimarlığa, Hibetullah'ın yetersiz görülmesi üzerine Elhac Ali oğlu Abdülkerim atanmıştır.

²² BOA, KK, nr.276, s.54. Salâhiye Medresesi vakfı mimarlığı ile ilgili bilgi kayıta aynen şöyledir: "Râfî Abdülkerim gelüp Kuds-i Şerif'de vâkî Salâhiye Medresesinde yevmî 1 para vazife ile

mi'mâr olan ammis Abdülhasan fevt olup yeri hâli kalmağla kendüye tevcih olunup berat verilme bâbında inâyet rica etmeğın fevti vâkî ise deyu nişân-ı hümayın verilmiştir, fi evâhir-i Muharrem sene 1109"

²³ Adana şehir mimarlığı hakkında bkz.Adana Şer'iyye Sicilleri, nr.105, s.91; BOA, İbnülemin Tevcihât (İET) 1634.

²⁴ BOA, KK, nr.276, s.113. Bu vakfın mimarlığı ile ilgili kayıt aynen şöyledir: "Mi'mârlık-ı evkâf-ı Ramazan oğlu Pîri Paşa der medine-i Adana, nişân-ı oldur ki, vakf-ı mezbûrun mi'mârı olan Arakıl nâm zimmî mürd olup hâli kalmağla râfî Abraham nâm zimmîye tevcih olunup berat verilme bâbında inâyet ricasına Adana nâibi Mevlâna Mehmed arz etmele mücebince nişân-ı hümayûn yazılmışdır, fi 24 Zilhicce 1105"

²⁵ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İlaveli 3. Baskı, Dergah Yayınları, Aralık 1980, s. 388.

²⁶ İsmet Kayaoğlu, "Turumtay Vakfiyesi", Vakıflar Dergisi, Sayı:12, Ankara 1978, s.101.

²⁷ BOA, Mühimce Defterleri (MD) 16, sıra: 375, s. 194. Ayaşofya Câmii Vakfı'nda, 1489-1489 yıllarında günlük 5 dirhemle Hızır Balı veled-i Sinan adlı bir mimarın görev yaptığı bilinmektedir (Ömer Lütfi Barkan, "Ayaşofya Câmii ve Eyüp Türbesi'nin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilânçoları", İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası, C.23, Ekim 1962-Şubat 1963, No.1-2, s.356).

²⁸ Bâzâr-ı Ezine-i Atik'deki Mehmed Çavuş Han'ının 6 Şaban 1149/10 Ocak 1737 tarihli meremmetçiliği, Sultan Ahmed evkâfının 15 Zilkade 1149 /17 Mart 1737 tarihli meremmetçiliği ile Amasya'da Hoca Sultan Zaviyesi evkâfının 2 Safer 1150 / 2 Haziran 1737 tarihli meremmetçiliğini örnek olarak verebiliriz. (BOA, KK, nr. 279, s.182, 295, 377).

²⁹ XVIII. yüzyılda vakıfların iktisadi yapıları, toplumdaki rolleri ve müesseseler-toplum ilişkileri hakkında şu çalışmalara bkz. Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu", Vakıflar Dergisi, Sayı:18, Ankara 1984, s.5-41; Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", Vakıflar Dergisi, Sayı: 14, Ankara 1982, s.1-27; Yediyıldız, "Müesseseler-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII.Asır Türk Toplum ve Vakıf Müessesesi", Vakıflar Dergisi, Sayı: 15, Ankara 1982, s.23-53; Yediyıldız, "XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilâtı", Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof.Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı), Sayı:12, İstanbul 1982, s.171-190.

³⁰ Bahaeddin Yediyıldız'ın, 18. asırdaki vakıflarda görev yapan personele ait hazırlanmış olduğu tablolar bu durumu teyit etmektedir. Zira bu yüzyılda vakıfların personeli arasında meremmetçiler yer alırken mimara rastlanılmamaktadır. Bkz.Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", Vakıflar Dergisi, Sayı:14, Ankara 1982, s.20, Tablo.VII, 23, Tablo.X.

³¹ Orhonlu, a.g.m., s. 30.

³² Bkz. BOA, MD 2, sıra:1037, s.101; MD 4, sıra:2109, s.202; Ruus Kalemî (A.RSK), nr.1461, s.167; A.RSK, nr.1470, s.14; KK, nr.218, s.105; KK, nr.248, s.6; KK, nr.246, s.172, 188, 221; Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilâtında Hassa mimarları", Tarih Araştırmaları Dergisi, C.1, Sayı:1, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964, s.160.

³³ Bu mimarlar hakkında geniş bilgi için bkz. Dündar, a.g.e, s.33-73.

DİPNOTLAR

¹ Halim Baki Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri", Vakıflar Dergisi, I, Ankara 1938, s.115.

² Yusuf Küçükdağ, Karapınar Sultan Selim Külliyesi, Karapınar Belediyesi Kültür Yayını No:3, Konya 1997, s.134; ayrıca bkz. Salih Pay, "Klasik Dönem Osmanlı Külliyelerinde Personel Sistemi", Türkler, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim

OSMANLILARDA VAKIFLAR VE SOSYAL GÜVENCE

✍ Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum
Bilimleri Fak. , Tarih Bölümü.

1656 yılında vakıf kuran Ebubekir Efendi'nin "Bu aldatıcı dünyanın mal, mülk ve itibarı kararsız, taht ve tâcı emanettir. Allah'tan başka her şey yok olacaktır... Dünya bir kimse için devam edip kalacak olsaydı, Allah'ın Resûlü onda ebedî kalır-

dı... Her olgun olan kimse yaşlanmadan önce, gücünün yettiği vakitte hayır ve iyilik yaparak ahiret hayatını düşünmesi gerekir. Vakıf, hayır ve sadaka türlerinin en mükemmeli ve bâkî kalacak iyiliklerin en güzelidir..."

Vakıflar hiç şüphesiz, ahlâkî ve insanî sorumluluğun yerine getirilmesinde kişilere yardımcı ve yararlı olan kurumların en önde gelenlerindedir. Bu kurum aynı zamanda sosyal sistem içinde, çeşitli sosyal sınıfların kaynaşma ve bütünleşmesinde de önemli rol oynamıştır.

Dünya'nın doğusunda ve batısında, diğer din ve toplumlarda, farklı şekillerle ve farklı isimlerle karşımıza çıkan hayır, iyilik ve yardımlaşma duygusu, İslâm Medeniyeti içinde en güzel uygulamalarıyla, 'vakıf' ismiyle kurumlaşmıştır. İslâm ülkelerinin sosyal, ekonomik, dinî ve kültürel hayatında oldukça önemli ve etkin bir rol üstlenen vakıf kurumu, günümüzde, eskisine nazaran daralan faaliyet alanına ve anlam daralmasına rağmen yine de varlığını sürdürmektedir. Öyle ki, tarihi seyri içinde toplum hayatında üstlendiği role bakıldığında bu kurum, başlı başına Vakıf Medeniyeti olarak da isimlendirilmiştir.

Bir vakıf kurulurken, 'vakfedilen malın insanların faydalanması için Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere ferdî mülkiyetten çıkarılması ve vakfı kuran kişinin (vâkıfın) malını dinî, sosyal ve hayrî bir gayeye

ebediyen tahsis etmesi"; ya da 'vakfedilen mal, vakfı kuranın mülkiyetinde kalıp, ancak menfaatinin fakirlere veya hayır yönüne tasadduk edilmesi" gibi şartlar aranır. Burada belirtilen görüşlerden ilki İmam-ı Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in, ikincisi de İmam-ı Âzam'ın görüşüdür. Her iki görüşün öne çıkan ortak yönü, vakıf gelirin tek bir ferdin faydalanmasından ziyade, toplumun/insanların menfaatine sunulmasıdır. Bu durumda vakfın gayesi, Allah'ın rızasını kazanma ve ibadullaha yani Allah'ın kullarına hizmet olarak tanımlanır.² İslam toplumlarında kurulan vakıflarının temelinde, insanlığa karşı şahsî ve vicdanî sorumluluk hissi, iyilik, şefkat, yardımlaşma/dayanışma duygusu gibi değerler ve bu değerleri kendisine ilke edinmiş kişinin hür iradesi yatar.³ İslâm ülkelerinin toplum ve kültür hayatında önemli bir yere sahip olan vakıf müesse-

sesi, özellikle Osmanlı döneminde, uygulamalarda ulaşılan seviye ile zirveye ulaşmış; güvenlik ve adalet kurumları dışında kalan, bilhassa bugünkü modern devlet anlayışına göre kamu sorumluluğundaki pek çok hizmet, vakıflar tarafından yerine getirilmiştir.

İslâm ülkelerindeki dinî nitelikli ve eğitimle ilgili kuruluşlar (cami, mescit, medrese, dârülkur'ân, dârülhadis), sûfîler için barınma ve toplanma yerleri (zaviye, hankâh, ribat, tekke), fakirlere yemek dağıtan mutfaklar (imaret), sosyal nitelikli toplantı yerleri olarak da kullanılan kabirler (türbeler), sağlık kuruluşları (bimâristan, dârüşşifâ), şehirlerde ve kırsal kesimlerde yollar, köprüler, kervansaraylar, sulama şebekeleri, kaleler, deniz fenerleri, kanalizasyonlar, su yolları, çeşmeler vb. hayır kurumlarına (müessesât-ı hayriyye), genel olarak hayrat denilmek-

tedir. Bu hayır kurumlarının ihtiyaçlarının karşılanabilmesi ve devamlılıklarını sağlayabilmesi için han, dükkân, çarşı, hamam, ziraî topraklar gibi taşınmazlarla, vakıf sandıklar üzerinden gerçekleşen kredi faaliyetlerinden elde edilen gelirlerden oluşan finans kaynakları mevcuttu. Vakıf sisteminde, "asl-ı vakf" yahut "akar" da denilen bu kaynaklarından elde edilen gelirlerle, cami, medrese, mektep, tekke, zaviye, hastane, kervansaray gibi eğitim, din, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım kurumlarıyla, sosyal güvenlik sistemi finanse edilmekteydi.⁴

Bu çerçevede, vakıf mallardan elde edilen gelirlerle, müslümanların namaz kılmaları için bütün İslâm dünyasında dinî, sosyal, hatta siyasî merkezler durumunda olan sayısız cami ve mescit inşa edilmiş, donatılmış ve görevlilerine maaşları ödenmiştir. Bazı camilerde de iftar

vakti şerbet dağıtılmış, fakirlere ve talebelere iftar yemeği verilmiştir. İbadet işlevi dışında camiler, birer manevî etkileşim ve dinî bilginin öğretildiği merkezler olmuş ve buralarda insanların davranışlarına yön veren değerler öğretilmiştir. Camilerin etrafından başlayarak ihtiyaç duyulan her yerde vakıf olarak teşkil edilen sıbyan mektepleri, medreseler, dârülkurrâlar ve dârülhadislerde örgün öğretim yapılmıştır. Yaygın eğitim ise dergâh vb. kurumlarda gerçekleştirilmiştir. Sıbyan mektepleri ilk öğretim, dârülhadis, dârülkurrâ ve medreseler orta ve yüksek öğretim kurumları olarak faaliyetlerini sürdürmüşler; bilhassa medreseler, vakıflar sayesinde ilmî, idarî ve malî özerkliğe sahip birer müessese haline gelmiştir.⁵

Yukarıda belirtilen hizmet alanları dışında öksüz kızlara çeyiz verilmesi, köle ve cariyelerin azad edil-

mesi ve bunlara yardım yapılması, borçlu olarak hapse girenlerin borçlarının ödenmesi, müflis tüccarlara yardım edilmesi, yetimlere, dul kadınlara ve muhtaçlara yardım edilmesi, okul öğrencilerine gıda, elbise, öğretim malzemeleri ve gezinti gideri tahsisi, yoksul ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması, fukaraya odun, kömür alınması, bayramlarda çocukların ve yoksulların sevindirilmesi, ihtiyaçlara elbise verilmesi gibi çok sayıda sosyal yardımlaşma vakfı kurulmuştur. Kuruluş ve hizmet gayelerinden sadece bir kısmı burada belirtilen vakıflar, tarihimizde sadece dinî alan ve kurumlarla sınırlı kalmamış, sosyal, kültürel ve ekonomik yönleriyle, bir çok kamu görevinin yerine getirilmesini sağlayan bir sosyal kurum hüviyeti kazanmış ve tarih boyunca bu özelliğini muhafaza etmiş ve kesintisiz olarak sürdürmüştür.⁶

Vakıflar ve Sosyal Güvenlik

Günümüzde, devletlerin sosyal güvenlik kurumlarına ayırdıkları bütçeler ve sundukları hizmetler, toplumların refah seviyesinin en önemli göstergesi kabul edilir. Her ne kadar Batıda, Hıristiyan toplumunda, sanayi kapitalizmi öncesinde sosyal yardım ve güvenlik kurumları kısmen mevcut olsa da, başlı başına bir kurum olarak, Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan işçi sefaletinin sonucunda, 19. yüzyılın başlarında belirmeye başlamıştır.⁷ Bu yeni anlayışa göre sosyal güvenlik sistemi; sosyal sigorta, sosyal yardımlar ve muhtelif kamu hizmetlerini de içine alan bir çerçeve içinde kişinin sağlık, işsizlik, sakatlık, kaza, tabii afetler ve ölüm gibi olaylar sonucunda karşılaştığı problemlere çözüm aramaktadır.⁸

Sosyal güvenlik uygulaması, İslâm sisteminin ya da medeniyetinin bir alt birimi olan Osmanlı toplumunda acaba nasıldı? İslâm dini, sorumluluğu öncelikle topluma değil, kişiye bırakır; buna göre, sosyal güvenlik kişinin sorumluluğundadır. Toplum/devlet, ancak kişiyi aşan durumlarda devreye girer. Bu durumda ferdi sorumluluk, kişinin kendisinden başlayarak, en yakınlarından itibaren bütün topluma doğru yayılır.⁹

Klasik dönem İslam toplumlarında sosyal güvenlik, genelde şu uygulamalarla çözülmeye çalışılıyordu.¹⁰

Fertilere Yönelik Uygulamalar: Mehir ve yetim çocukların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik eytam akçesi.

Belli bir grup ya da zümreye yönelik uygulamalar: Yeniçerilerin orta sandıkları; esnaf sandıkları; avârız vakıfları; geliri ve yararlanma hakkı vakfın kurucusu tarafından aile fertlerine bırakılan aile vakıfları; devlet görevlilerine bir nev'i ek gelir ya da emeklilik için tahsis edilen arpalıklar; kişinin öldürme veya yaralama gibi bir fiilinden dolayı mahkum edildiği diyeti ödemekle sorumlu tutulan yakınlarından oluşan âkile¹¹ müessesesi.

Burada, İslâm Medeniyeti'nin bir üyesi olan Osmanlılar da, haliyle yukarıda belirtilen sosyal güvenlik uygulamalarının birer icracısı olmuşlardır.

Osmanlılarda, günümüzde uygulanan sosyal güvenlik sisteminin işlevleri, yukarıda ana hatlarıyla ele alınan vakıflar tarafından yerine getirilmekteydi. Bu durum en azından, Tanzimat öncesi dönem olarak da tanımlanan klasik

İslâm ülkelerinin toplum ve kültür hayatında önemli bir yere sahip olan vakıf müessesesi, özellikle Osmanlı döneminde, uygulamalarda ulaşılan seviye ile zirveye ulaşmış; güvenlik ve adalet kurumları dışında kalan, bilhassa bugünkü modern devlet anlayışına göre kamu sorumluluğundaki pek çok hizmet, vakıflar tarafından yerine getirilmiştir.

Geçmişten günümüze ulaşan binlerce dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik işlevi olan yapı ya da hayrat, vakıflar tarafından kurulmuş, yaşatılmış ve günümüze ulaştırılmıştır.

dönem için böyleydi. Klasik dönem uygulamaları incelenirken, devlet görevlileri (askerî zümre) ve halk kesimi (reaya) ayrımı yapmak mümkündür. Tanzimat'tan sonra ise genel merkezîleştirme ve devletleştirme eğilimine paralel olarak, devlet bürokrasisi, sosyal güvenliğe hakim olmuştur. Osmanlı klasik döneminde, vakıf statüsünde olan sosyal güvenlik kurumları, önemli oranda, yukarıda da belirtilen yeniçeri orta sandıkları ve esnaf sandıklarındaki paralarının işletilmesiyle hayatîyetlerini sürdürmüşlerdir.¹²

Çalışma barışının sağlanmasından, tüm sosyal hizmetlerin toplumun tabanına yayılmasına kadar, sosyal siyasetçilerin ilgi alanına giren konularda, aynı zamanda bir sosyal siyaset müessesesi de olan vakıfların, en önemli hizmetlerinden birisi de toplumda ihtiyaç sahibi olan fertlerin tümüne, herhangi bir maddi karşılık beklemezsizin sağladığı sosyal güvenlik hizmetleridir. Vakıflar tarafından sunulan sosyal güvenlik hizmetleri, günümüz sosyal güvenlik kurumlarından farklı olarak, prim vb.

herhangi bir maddi karşılık beklemezsizin, din ve ırk ayrımı da yapılmadan, insanî değerlere yarışır bir hayat standardı sağlamayı hedeflemiştir. Vakıflar tarafından sosyal güvenlik hizmetleri sunulurken, tehlikeye maruz kalan insanları, içinde buldukları halden kurtarma dışında, ihtiyaç duyan tüm fertlere sağlık, eğitim, barınma ve beslenme başta olmak üzere tüm sosyal hizmetleri sunma hedeflenmektedir.¹³

Avâız Vakıfları

Osmanlı döneminde, sosyal güvenlik alanına yaptığı katkılar ve geniş halk kitlelerine sunduğu hizmetlerle, avâız vakıflarının ayrı bir yeri vardır. Avâız kelimesi arızanın çoğuludur. Arızadan kastedilen ise sel, yangın, hastalık ve ölüm, fakr u zaruret gibi meydana gelmesi istenmeyen halledir. Bu çerçevede uygulama alanı bulan avâız vakıfları, geliri bir köy veya mahalle sakinlerinin ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere kurulmuş olan vakıflardır.¹⁴ Bu vakıflar, kuruluş amaçları itibarıyla, şehir, kasaba ve köy halkının en önemli sosyal

güvenlik kurumudur. Avâız bir taraftan toplu yükümlülüklerle verilen ad, diğer taraftan da rizikolar, tehlikeler anlamı da taşımaktadır. Bu konular da haliyle sosyal güvenliğin alanına girer.¹⁵ Osmanlı döneminde toplanan örfî vergiler/ tekâlif-i örfiyye, ilk başlarda nadiren ve çok cüz'î miktarlarda toplanırken, giderek ihtiyaçların artması ve devlet hazinesinin bunları karşılayamaz hale gelmesi üzerine daha sık aralıklarla ve artan mik-

tarlarda toplanır olmuştu. Bu vergileri ödemekte güçlük çeken mahalle veya köy halkının tamamı ya da içlerinden sadece fakir olanların vergi borçları, sermayeleri kredi olarak işletilen avâriz sandıklarından veya bunlar için kurulmuş olan vakıflardan karşılanırdı. Bu tür ödemeler ya da yardımlar, vakfın ana kaynağına dokunmadan, gayrimenkullerden oluşan akarların yıllık gelirinden veya vakfedilen

menkullerin/paraların işletilmesiyle elde edilen nemâdan/kârdan yapılırdı. Zamanla vergi borçlarının ödenmesinde karşılaşılan zorluklar eski önemini kaybedince, bu vakıflar ortadan kalkmamış, yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasıyla geniş halk kitlelerinin imdadına yetişmiştir. Nitekim bu vakıfların gelirleri; yangın, deprem, su baskını, salgın hastalık gibi afetlerle, fakir, dul ve yetimlerin iâşesi, kimsesiz kızların evlendirilmesi, cenaze masraflarının karşılanması, iş hayatına atılanlara sermaye temini ile su yolu, kaldırım, sıbyan mektebi inşa ve tamiri gibi amme/kamu hizmetleri için kullanılmıştır. Zamanla değişik bir mahiyet kazanan avâriz vakıfları, daha sonraları 'avâriz akçesi' ve 'avâriz sandığı' adları ile hizmet vermeye devam etmiş, 1876-1877 yılından itibaren de devlet tarafından idare edilmeye başlanmıştır.¹⁶

Tarihi seyrine ve üstlendiği işleve bakıldığında, günümüzde sosyal güvenlik alanına giren pek çok hizmet, avâriz vakıfları tarafından yerine getirilmiştir. Zaten kurumlarındaki başlıca amaçlar ara-

sında fakirlere, âcizlere, muhtaçlara yardım olan bu vakıflar, yer yer kurulan imarethanelerle de fakru zaruret sahiplerinin yanlarında yer almış; bir bakıma, zenginlerle fakirler arasında sevgi ve bağlılığa zemin hazırlamıştır. Hele mahalle ve köylerde, avârizdan yani olağüstü hallerden kaynaklanan sıkıntıları önlemek, ihmal edilemeyecek bir ihtiyaç olmuş, bu ihtiyaçlar da avâriz vakıfları tarafından karşılanmaya çalışılmıştır.¹⁷

Günümüzde devletlerin, uyguladıkları sosyal politikalar gereği, toplumun geleceğini güvence altına alabilmek için tesis ettikleri 'sosyal güvenlik kurumları', Osmanlı döneminde avâriz vakıfları yoluyla, devletin katkı ve kontrolü olmaksızın gerçekleştirilmiştir. Günümüz sosyal güvenlik kurumlarının, toplumun sadece belirli bir kesimine ulaştırabildiği pek çok hizmet, kısmen avâriz vakıfları tarafından, yukarıda da bahsedildiği üzere, en küçük yerleşim ünitesi olan köylere kadar yaygınlaştırılmıştır.¹⁸ Bu uygulamalar kimi zaman bir verginin ödenmesi, kimi zaman bir fakir ve

Darüşşifalar türk islam vakıf kültürünün en anlamlı değerlerinden. Medeniyet atlasımızın bu köklü geleneğinin osmanlı dönemindeki ilk örneği ise Bursa'daki Yıldırım Beyazıd Darüşşifanesi

yetiminin ihtiyacının karşılanması, kimi zaman da kamu hizmeti veren bir sosyal ve dinî yapının inşa veya tamiri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür vakıfları kuranlar, haliyle zengin ve hali vakti yerinde olan, hayır yapma duygusu öne çıkan kadın-erkek hayırsever kimselerdir.

Vakıflar, toplum içinde gelir dağılımı eşitsizliğinden doğacak

içinde yeni uygulamalarla geliştirilen vakıf sisteminin bir sonucu olarak, Osmanlı toplumunda sınıf farkının oluşmadığı da söylenebilir. Vakıflar hiç şüphesiz, ahlâkî ve insanî sorumluluğun yerine getirilmesinde kişilere yardımcı ve yararlı olan kurumların en önde gelenlerindedir. Bu kurum aynı zamanda sosyal sistem içinde, çeşitli sosyal sınıfların kaynaşma ve bütünleşmesinde de önemli rol

durdukça bâkî kalmaya adeta söz vermişçesine ayaktaadır. Bazı vakıflar da, sosyal yardımlaşma ve güvenlik alanında hizmet sunmuş; kimi zaman ödenen bir avârız vergisi, kimi zaman bir kızın gelinliği, kimi zaman sofrada bir tas çorba olarak karşımıza çıkmış, insanların günlük dertlerine derman olup, kimsesizlerin kimsesi olmuştur. İşte bizler, ecdadın güzel uygulamalarıyla dolu bu Vakıf Medeniyeti'ni, topluma sunduğu güzel örnekler ve hizmetlerle, çağdaş kurumlarla da işbirliği içinde, yeniden toplumun gündemine taşımamızdır. Ancak bunu yaparken, vergi kaçırmak ya da vakfı da var desinler diye değil, iyilik ve hayrı, yardımlaşmayı, diğergamlığı/empatiyi, karşılığını insanlardan değil, sadece Allah'tan beklemeyi gaye edinen düşünce ile gerçekleştirmeliyiz. Dernek gibi çalışan ve geliri/akarı olmayan vakıflar kurup, köklü bir geçmişe sahip olan vakıf kurumunun içinin boşlatılmasına, isminin ve anlamının sıradanlaşmasına, saygınlığının kaybolmasına neden olmamalıyız. Buna birey, toplum ve devlet, ortak davranışıyla izin verilmemelidir.

sosyal patlamaların önlenmesi ve uygulandığı toplumlarda sınıf farkının oluşmaması yönleriyle de, kitlelerin gruplaşarak toplum hayatını sarsan olumsuz davranışlarını önlemiş, sosyal adalet ve hizmet dağılımında büyük görevler üstlenmiştir. Yapılan hizmetler, kişisel servetlerin kamu yararına sunulması, ahlâkî ve insanî görev anlayışıyla yapılmıştır. Zaman

oynamıştır.¹⁹

Sonuç

Geçmişten günümüze ulaşan binlerce dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik işlevi olan yapı ya da hayrat, vakıflar tarafından kurulmuş, yaşatılmış ve günümüze ulaştırılmıştır. Hatta öyle ki kiminin kurucusunun/bânîsinin adı bile unutulmuş, ama eseri, dünya

Günümüzde sıkça karşılaşılan, hemen hemen her mahallede ya da köyde, cami ve mescit için talep edilen yardım talepleri, bir taraftan orada dinî hizmet sunan görevliyi, diğer taraftan o camide ibadet eden cemaati adeta rencide etmektedir. Akla hemen, ecdadın yaptırdığı cami, mescit, çeşme, su yolu gibi hayrat için tahsis ettiği gayrimenkul ya da menkul vakıf

akarlar gelmektedir. Niçin günümüzde de benzer akarlarla bu kurumların ihtiyaçları karşılanmasın? Eskiden olduğu gibi hayırsever erkek ve kadınlar, oturdukları mahalle ya da köydeki dinî ve sosyal hizmetler için karınca kararınca, kimi zaman bir ev, kimi zaman bir dükkan, kimi zaman bir bağ ya da bahçe, kimi zaman da parası ile hayırlar yapsa, oradaki hizmetin sürekliliğine katkı sağlamak için mülkünü, o hayrata vakfetse, bu sorun kısmen de olsa çözüme kavuşturulur. Hiç şüphesiz bu tür uygulamaların toplum nazarında özendirilmesi gerekir. Benzer bir durum, günümüzde adı vakıfla başlayan üniversiteler için de söz konusudur. Günümüzün vakıf yüksek öğretim kurumları, çoğunlukla öğrencilerinin çok az bir miktarına burs vermekte ya da burslu okutmaktadır. Kuvvetli vakıf akarlarla desteklenen geçmişin medreseleri/eğitim kurumları, bütün öğrencilerinin ve oradaki görevlilerin ihtiyaçlarını karşıladığı göz önüne alınırsa, günümüzdeki vakıf eğitim kurumlarının da ne kadar vakıf oldukları sorgulanır.

Haliyle bizler, vakıflar üzerine yeni bakış açıları geliştirmeli, günümüzde, geçmişte toplum için yararlı olduğunu örnekleriyle gördüğümüz uygulamaları, yeni kurumlarla birlikte destekleyerek uygulamaya koymalıyız. Kamu ve özel sektörün sunduğu hizmetlerin dışında, üçüncü sektör olarak vakıfların daha etkin bir şekilde devreye girmesini sağlamalıyız. Böylesi, kamunun, belediyeler ve

sosyal dayanışma ve yardımlaşma vakıfları aracılığıyla sunduğu pek çok hizmet, vakıfların tabana yayılmasıyla daha fazla kimseye ulaşacaktır. Bu da vakıfları ve hayratını, geçmişte kalan güzel birer uygulama olarak seyredilme dışında, günümüzde de kişisel menfaatten ziyade toplumsal menfaatin öne çıktığı kurumlar olarak yeniden gündeme taşıyacaktır.

Şimdi söz, Nazif Öztürk'ün aktarımla, 1656 yılında vakıf kuran Ebubekir Efendi'nin vakfiyesinde: "Bu aldatıcı dünyanın mal, mülk ve itibarı kararsız, taht ve tâcı emnettir. Allah'tan başka her şey yok olacaktır.... Dünya bir kimse için devam edip kalacak olsaydı, Allah'ın Resûlü onda ebedî kalırdı.... Her olgun olan kimse yaşlanmadan önce, gücünün yettiği vakitte hayır ve iyilik yaparak ahiret hayatını düşünmesi gerekir. Vakıf, hayır ve sadaka türlerinin en mükemmeli ve bâkî kalacak iyiliklerin en güzelidir..."²⁰

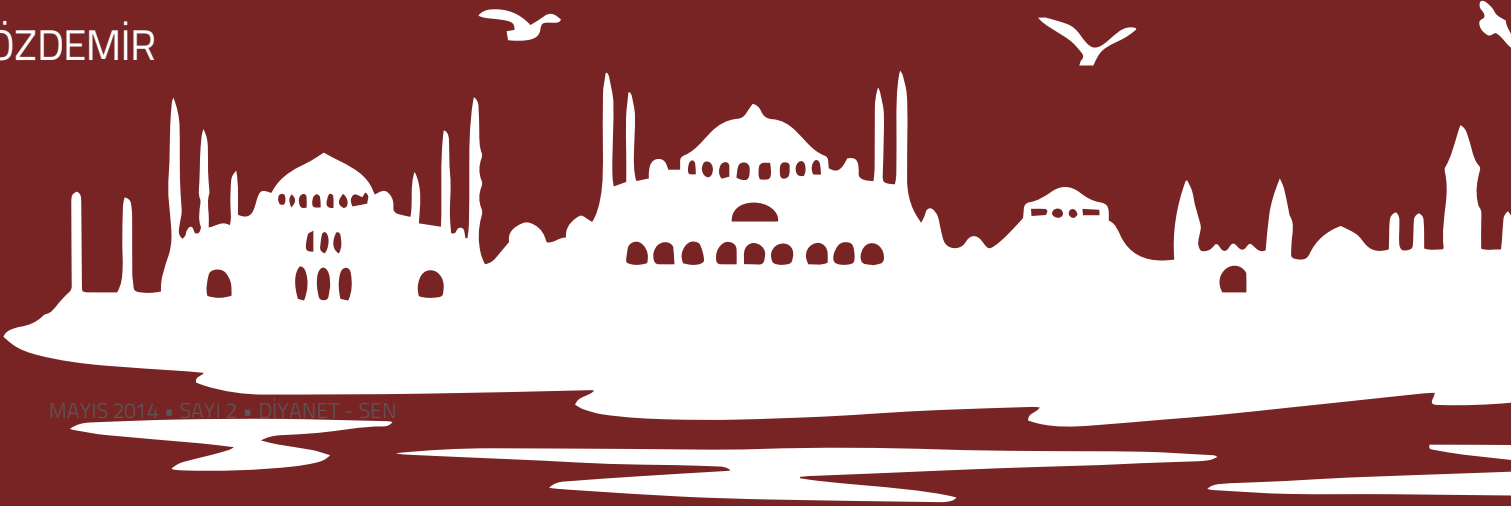
DİPNOTLAR

- 2 Nazif Öztürk, Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, VGM Yay. , Ankara 1983, s. 27-28; Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), 42, s. 475-476; Ahmet Tabakoğlu, "Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi", Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu Kitabı, VGM Yay., Ankara 2004, s. 25.
- 3 Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf/Tarih", TDVİA, c. 42, s. 479.
- 4 Yediyıldız, a. g. m. , s. 479-480; Tabakoğlu, "Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi", s. 25.
- 5 Yediyıldız, a. g. m. , s. 480.
- 6 Mehmet Bayyığıt, "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kurumu Olarak Vakıflar", SÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 11/2001, s. 62.
- 7 A. Tabakoğlu, "Osmanlı Sosyal Güvenlik Sistemi", Toplu Makaleler I, İktisat Tarihi, Kitabevi, İstanbul 2005, s. 320.
- 8 Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Sosyal Güvenlik Üzerine Bazı Gözlemler", Osmanlı, c. 5, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay. , 1999, s. 110.
- 9 A. Tabakoğlu, "Türkiye'de Sosyal Güvenlik Tarihinin Bir Yaklaşım Denemesi", Toplu Makaleler I, İktisat Tarihi, Kitabevi, s. 331-334. .
- 10 Özcan, a. g. m. , s. 111-113.
- 11 İslam ceza hukukunda ödenmesi gereken diyet cezasının ödettirildiği toplum, suçu işleyenin akrabalarının tamamı, diyeti yüklenenler. Bkz. Ali Şafak, Hukuk Terimleri Sözlüğü, Rehber Yay. , Ankara 1992, s. 20.
- 12 Tabakoğlu, "Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi", s. 30.
- 13 Beşir Gözübenli "Sosyal Güvenlik Uygulaması Olarak Vakıflar", XII. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1995, s. 77-78.
- 14 Öztürk, a. g. e. , s. 85.
- 15 Tabakoğlu, "Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi", s. 32.
- 16 Mehmet İpşirli, "Avârız Vakfı", TDVİA, c. 4, s. 109; Tabakoğlu, "Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi", s. 32.
- 17 A. Himmet Berki, "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekamülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler", Vakıflar Dergisi, VI/1965, s. 12-13.
- 18 Öztürk, a. g. e. , s. 87.
- 19 Bayyığıt, a. g. m. , s. 63.
- 20 Nazif Öztürk, "Sosyal Siyaset Açısından Cumhuriyet öncesi Vakıflar", Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu Kitabı, VGM Yay. , Ankara 2004, s. 39.

BEŞİR AYVAZOĞLU

🎙️ Nagehan ÖZDEMİR

Şehirler Ruhunu Kaybediyor

"Şehirler ruhunu kaybediyor ve modern teknolojinin imkânlarıyla ve sadece barınmak amacıyla yapılmış çok katlı yapılardan oluşan, şehirle gönül bağı olmayan insanların yaşadığı yerleşim birimleri haline geliyor. Evet, maalesef, insanlara yaşamaları için sunulan çerçeveler, onları kaçınılmaz olarak tek tipleştiriyor."

Eve Dönen Adam'ı onunla öğrendik. Peyami Safa'nın ruh dünyasında bizi o gezdirdi. Aşkın bildik popüler tanımların dışında bir şey olduğunu anlatırken, bir yandan da Türkçe'nin enfes kıvamına gönüllerimizi hazırlıyordu. Kökü mazide bir istikbalin dili olarak Türkçe, belki de en güzel onun kaleminde neşvü nema bulmuştur. Büyük adamları Stefan Zveig gibi ustalardan okuyan Türk okuru, herhalde ilk kez onun biyografi çalışmalarıyla kendi zenginliklerine eğilmeye başladı. Bu anlamda dilimize, kültürümüze, edebiyatımıza ve yazın türlerimize katkısı büyük.

Fikir dünyamızda şiirin, gazeteciliğin, biyografi yazarlığının, deneveciliğin, estetik duruşun ve sanat meselelerine ilmi bakışın nefsinde içtima ettiği verimli bir fikir adamı Beşir Ayvazoğlu..

Edebiyatımıza, Aşk Estetiği, Güller Kitabı, Peyami ve Yahya Kemal Ansiklopedisi gibi birçok önemli eser kazandıran gazeteci-yazar Beşir Ayvazoğlu ile şair/edebiyatçı, şehir ilişkisini konuştuk.

- Yakın zaman Türk edebiyatının önemli simalarının biyografilerini yazdınız. Bu çalışmalarınızdan yola çıkarak, şair ve edebiyatçıların şehir tutkularında belirleyici olan şeyler konusundaki gözlemleriniz nelerdir?

- Biyografisini yazdığım ve ilgilendiğim yazarlar içinde şehirle, şehrin meseleleriyle ciddi bir şekilde ilgilenen iki yazar vardır: Yahya Kemal ve Ahmet Hamdi Tanpınar... Ahmet Hâşim, zekâsıyla bazı gerçeklere nüfuz etmişse de, İstanbul'un ahşap dokusu hakkında yazdıkları, şehirlerimizin kimliklerini kaybetmelerine yol açan yıkıcı imar anlayışının ardındaki zihniyete daha ya-

kındır. Peyami Safa da öyle... Peyami Bey'in şehir meselelerine yeterince kafa yormadığı kanaatindeyim. Yine de onun özellikle romanlarını bu gözle yeniden okumakta fayda vardır.

- 'Yasin okunan tütsü tüten çarşılardan geçilen' geçmiş zamanların şehirleriyle 'yalnızlık ömür boyu' dedirten modern şehirler arasındaki bu fark nereden kaynaklanıyor? Nedir hatırlamakta zorlandığımız kaybımız?

- Şunu unutmamak lazım; şehirleri kurarken, onlara kendi ruhumuzu üfleriz. Hacı Bayram Veli'nin bu eşsiz bir belagatle hülâsa etmiştir:

'Nâgehan ol şâra vardım ol şârı yapılır gördüm

- Ben dahi bile yapıldım taş ü toprak âresinde".

Bu ne demektir? Nasıl inanıyor, dünyayı nasıl kavriyor, hayata nasıl bakıyorsak, yaşayaca-

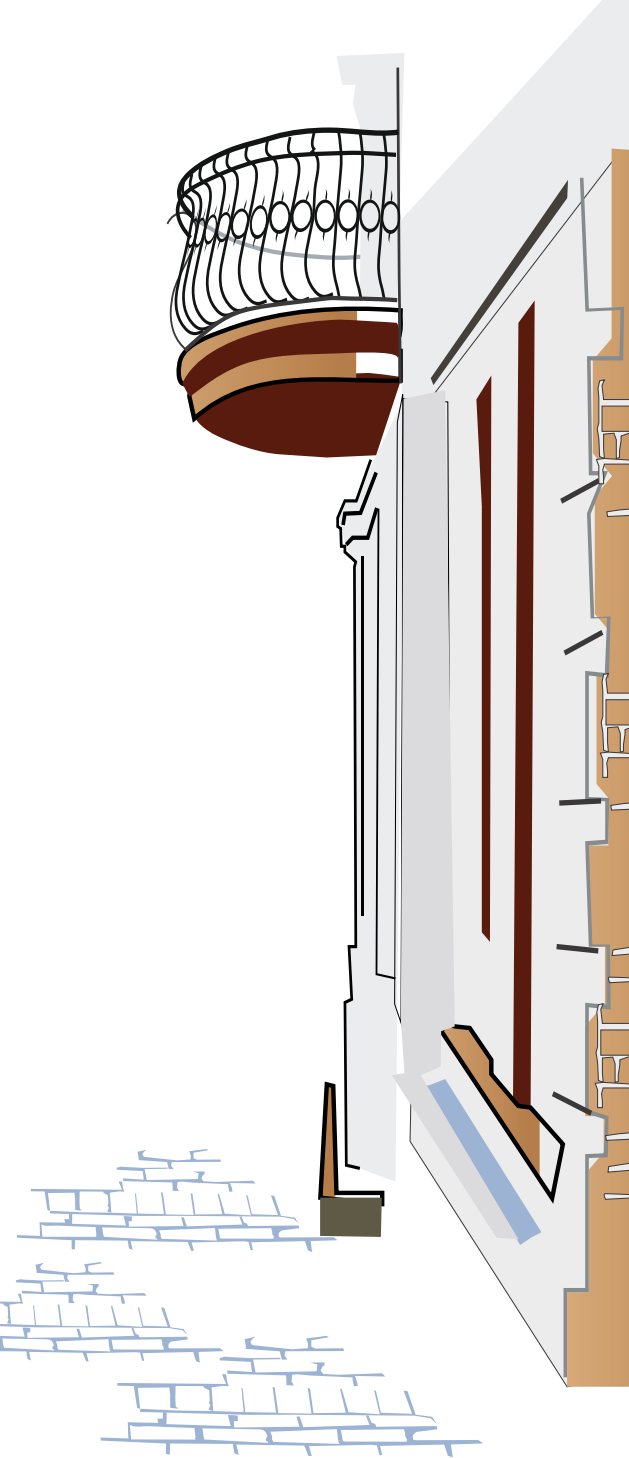
"Şehirleri kurarken, onlara kendi ruhumuzu üfleriz. Nasıl inanıyor, dünyayı nasıl kavriyor, hayata nasıl bakıyorsak, yaşayacağımız şehre de öyle şekil ve düzen verir, daha da önemlisi, şehrimizi kurarken kendimizi de yeniden inşa eder, bir yaşama iklimi yaratırız."

çağımız şehre de öyle şekil ve düzen verir daha da önemlisi, şehrimizi kurarken kendimizi de yeniden inşa eder, bir yaşama iklimi yaratırız. Bu, bizden sonraki nesillerin de hayatını kuşatacak, onların hamurunu kendi teknesinde yoğurup şekillendirecek bir iklim, bir çerçevedir. Bu çerçeve, insanlar arasındaki ilişkilere, yani toplum hayatına düzen verir; içine almak zorunda kaldığı yabancı unsurları kendine benzeterek bir parçası haline getirir. Hiç temel yapı taşı evdir. Barınma ve korunma ihtiyacının tabii bir sonucu olan ev, ailenin yaşama çevresi insanlar ve aileler arasındaki ilişkilerin kurulması yolundaki gelişmenin ilk merhalesidir. Ama elbette şehri şehir yapan sadece evler değildir. Şehir elbette sadece evlerden ibaret değildir; evler, içlerinde beşerî faaliyetlerin içinde yürütüldüğü diğer yapılar, yapı grupları, bunları birbirine bağlayan ulaşım, altyapı vb. sistemleri ve bunları işleten kuruluşların bütünüdür şehir. Hiç şüphesiz bütün bu konularda insanların ve toplumların öncelikleri ve tercihleri vardır. Bu tercihler şehirlere farklı özellikler kazandırır. Toplumun değer yargıları, tercihleri, hayalleri, özlemleri hesaba katılmadan inşa edilen, yani içinde yaşayanların oluşumuna hemen hiç katkıda bulunmadığı modern şehirlerde yaşadığımız yalnızlığın ve yabancılığın sebebini burada aramak gerekir.

- Bir kentin, insan ruhundaki izleri asıl sanat eserlerin-

de görülür. Balzac'tan Paris'i, Dickens'tan Londra'yı, Dostoyevski'den Saint Petersburg'u çıkarmak mümkün değil. Bizim romanımızda şehir algısı nasıl bir seyir izliyor? Şehir ve yazarı birlikte andığımız edebiyatçılarımız ve (varsa) romanlarından örnekler verebilir misiniz?

- Çok haklısınız. Balzac ve Baudelaire'siz bir Paris, Dickens'siz, Eliot'suz bir Londra, Kavafis'siz İskenderiye, James Joyce'suz Dublin, Franz Kafka'sız Prag, Dostoyevski'siz St. Petersburg, Borges'siz Buenos Aires, Saul Bellow'suz Chicago, Yahya Kemal'siz İstanbul, Tancınar'sız Bursa düşünülemez. Biliyorsunuz, klasik şairin şehri, hayatın son derece yavaş bir ritimle yaşandığı, tabiatla ilişkisini henüz koparmamış emniyetli bir sığınaktı. Modern şairin şehri, yani metropolis ise daha dünyevî, zamanı ve kendi geçmişini hızla tüketen, tabiatla bağlarını büyük ölçüde koparmış; üniversiteleri, kütüphaneleri, tiyatroları, operaları, konser salonları, sanatçı kahveleri, ıslık ıslık geceleri ve renkli eğlence hayatıyla cazibeli; çağdaş kölelerin çalıştığı fabrikaları, sendikaları, gecekondu semtleri, mafyası, suç dalgası ve çevre problemleriyle emniyetsiz ve son derece karmaşık bir organizmadır. Metropolis, şairleri kendine çeken büyüsünü biraz da bu kaotik yapısından alır. Paris, modern şairin babası Baudelaire için hem cennet, hem cehennemdi; ona hem sıkıntı verirdi, hem zevk. Şer Çiçekleri

şairi, 1869 yılında yazdığı "Sp-leen" adlı şiirinin son mısra-ında Paris'le ilgili bu karmaşık duygularını "Seviyorum seni rezil başkent!" diye özetle-mişti: Şer Çiçekleri'nin ilk bölü-mü olan "Paris Tabloları", modern şairin ve şiirin şe-hirle ilişkisinin alfabetesidir. Manzara şiirinde oturduğu çatı katından güzel Paris'i seyrederken hissettiği derin yaşama sevincini anlatan Ba-udelaire, "Akşamın Alacakan-lığında" adlı şiirinde de şehrin öteki yüzünü, her türlü güna-hın işlendiği, alkolün, uyuştu-rucunun ve fuhşun karanlık Paris'ini anlatır. Ne var ki Pa-ris, sefil ve derbeder Baude-laire için her iki çehresiyle de büyülydü. Sadece eserlerini 1860'tan sonra veren Fransız şairlerini değil, bütün dünya şiirini derinden etkileyen Ba-udelaire'in yarattığı rüzgâr, geçen asrın başlarında hâlâ esiyordu. 1903 yılında genç

bir şair olarak Paris'e kaçan Yahya Kemal, Fransızca'yı öğ-renip bir süre romantik şairleri okuduktan "koyu Baudelaire-perest" olmuş ve Şer Çiçekle-ri'nin sun'î cennetinde onun gibi yaşamaya başlamıştı. Daha sonra, başka şairleri tanıyıp başka vadilere kaysa da, kal-binde "o şi'rin çiçekleri"nin hiç solmadığını söyleyen Yahya Ke-mal, İstanbul'a, Paris'te edindiği alışkanlıklarının yanı sıra, Bau-delaire ve Verlaine'den öğrendi-ği şehri yürüyerek tanıma zev-

kini getirmişti. Fakat İstanbul, Paris değildi; dolayısıyla Baude-laire'in Paris'in karanlık yüzüne bakarken hissettikleri hissedilemezdi. Şer Çiçekleri'nin sun'î cennetini İstanbul'da keyfince yaşayamayan Yahya Kemal, bir süre sonra, bu şehrin güzellikle-rini ve derunî hayatını keşfeder gibi oldu. Artık İstanbul'u yürü-yerek geziyor ve Baudelaire'in çatı katından Paris'i seyretmesi gibi, o da tepelerden İstanbul'u seyreliyordu. Baudelaire'in Pa-ris'i "rezil", Yahya Kemal'in İs-tanbul'u "aziz"di. Üstelik Sis şi-irinde İstanbul'a küfreden Tef-fik Fikret'e ciddi itirazları vardı. Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal'in İstanbul'a "bir ferdi-yetin adesesinden, bir dâüssi-laya benzeyen sevgiden ve bir tefekkürün arasından" baktığını belirttiikten sonra, bir şehrin şiire bu tarzda mal oluşunun Baudelaire'le başladığını, onun ilhamında da Paris'in önemli bir yerinin bulunduğunu söyler. Nitekim Yahya Kemal'in bazı şiirleriyle Baudelaire'in şiirleri arasında dikkate değer paralel-likler vardır. İstanbul'u Baude-larie'ci bir duyarlıkla, bir metro-

Bizim gibi sosyal hareketliliğin çok fazla olduğu ülkelerde nüfus hareketleri ve modern teknoloji şehirlerin çehresini inanılmaz bir hızla değiştiriyor. Ciddi bir kimlik bunalımına yol açtığını zannettiğim bu değişimin en sarsıcı sonuçlarından biri, insanların hatıralarındaki şehri kaybetmeleri, şehirle ilgili hatıraları olmayanların da hatıra edinmemeleridir.

polis olarak algılayan ve bunu şiirlerine taşıyan şair de Necip Fâzıl'dır. Paris'te Yahya Kemal gibi Baudelaire şiirinin tesirinde kalan ve onun gibi, bir bohem hayatı yaşayan Necip Fâzıl'ın ilk dönem şiirlerinde, İstanbul, artık içinde kötülükleri de besleyen bir rezil metropolistir. Fakat İstanbul'a asıl mânâsında Baudelaire'ci bir bakış için Attila İlhan'ı ve onun İstanbul Ağrısı şiirini beklemek gerektir: Şunu unutmamak gerekir: Modern şiir, modern şehrin şiiridir. Şehir-şair ilişkisinin bir aşk-nefret ilişkisi olduğu da söylenebilir. Şair şehirle çekişe çekişe sevişir; şehirden nefret ettiğini, tabiatı ve kır hayatını özlediğini söylerken bile aslında şehre ilân-ı aşk etmektedir.

- Baudelaire; 'Eski Paris artık yok, ne yazık, bir şehrin şekli bir faninin kalbinden daha çabuk değişiyor" diyor bir şiirinde. Bugün baktığımız zaman, geleneksel şehirlerden modern kentlere doğru bir dönüşüm içinde olduğumuz görülüyor. Bu değişimi nasıl değerlendirirsiniz? Bu modern kentlerin yerleşim politikalarının insanları tek tipleştirici hale getirdiğini söyleyebilir miyiz?

- Evet, maalesef bizim gibi sosyal hareketliliğin çok fazla olduğu ülkelerde nüfus hareketleri ve modern teknoloji şehirlerin çehresini inanılmaz bir hızla değiştiriyor. Ciddi bir kimlik bunalımına yol açtığını zannettiğim bu değişimin en sarsıcı sonuçlarından biri, in-

sanların hatıralarındaki şehri kaybetmeleri, şehirle ilgili hatıraları olmayanların da hatıra edinmemeleridir. Eski İstanbul hakkında yazarların ne çok anlatacak şeyleri varmış diye hep hayret ederim. Bizim çocuklarımız, ileride, bugün yaşadıkları şehirde, yaşadıkları hayatla ilgili ne anlatabilirler? Hayatlarında farklı ve renkli ne var? Benim doğup büyüdüğüm, çocukluğumu, ilk gençliğimi yaşadığım şehrin dokusu tamamen değişti. Ne evimiz, ne oynadığım sokaklar, ne tırmandığım ağaçlar, ne okuduğum okullar yerinde duruyor. Şimdi memleketime gittiğim zaman kendimi geçmişini kaybetmiş biri olarak hissediyorum. Nasılsa bugüne ulaşabilen tarihî abideler de olmasa, Anadolu'da bu şehirlerin atalarımız tarafından kurulan şehirler olduğunu söylemekte zorlanabiliriz. Şehirler ruhunu

kaybediyor ve modern teknolojinin imkânlarıyla ve sadece barınmak amacıyla yapılmış çok katlı yapılardan oluşan, şehirle gönül bağı olmayan insanların yaşadığı yerleşim birimleri haline geliyor. Evet, maalesef, insanlara yaşamaları için sunulan çerçeveler, onları kaçınılmaz olarak tek tipleştiriyor.

- Yeniden şehirleşme diye bir dönem başladı. Şehir hayatı oluşurken, temel değerler, temel parametreler olarak neyi koymamız lazım?

- Önce şu soruya cevap vermek gerekir: Nedir şehir? Bençe, zekâsıyla diğer bütün can-

Bizim çocuklarımız, ileride, bugün yaşadıkları şehirde, yaşadıkları hayatla ilgili ne anlatabilirler? Hayatlarında farklı ve renkli ne var? Benim doğup büyüdüğüm, çocukluğumu, ilk gençliğimi yaşadığım şehrin dokusu tamamen değişti. Ne evimiz, ne oynadığım sokaklar, ne tırmandığım ağaçlar, ne okuduğum okullar yerinde duruyor. Şimdi memleketime gittiğim zaman kendimi geçmişini kaybetmiş biri olarak hissediyorum.

İlardan ayrılan insanın tabiata bağımlılıktan kurtulmak için kendine açtığı hürriyet alanı ve tabiata ilavelerde bulunmak için gerçekleştirdiği yaratıcı faaliyetlerin bütünü... Daha özlü bir biçimde söylemek gerekirse, şehir, medeniyettir. Medeniyet kelimesinin kökü de Arapçada şehir anlamına gelen Medine değil mi? Batı dillerinde de öyle. Civilisation, şehir anlamındaki civitas'tan türemiştir. Şehirliklik, bir bakıma, bu ilişkinin, yani şehir-medeniyet ilişkisinin farkına varmak, şehrin üretkenliğine katkıda bulunmak, en azından üretilmiş olanı koruma şuuruna sahip olmaktır. Biliyorsunuz, günümüz Türkçesinde şehir kavramının karşı-

liğı olarak kent de kullanılıyor. Şehir'i Türkçeden kovmak için icat edilen kent, bana sorarsanız, Ankara gibi yeni kurulmuş modern şehirler için kullanılabilir. İstanbul, Bursa, Kütahya, Konya vb. şehirler şehirdir, kent değil. Ben, bir iradenin dayatmadığı, kendi kendini yaratan üretken 'dişi' şehirlere 'şehir', bir irade tarafından baştan sona planlanarak yapılan 'erkek' şehirlere de 'kent' demeyi tercih edenlerdenim. Dedim ya, şehir, kendisini yaratanların ruhunu yansıtır; dünya görüşünü, yaşama tarzını, estetiğini... Bu sebeple kendimizi o şehrin bir parçası hissederiz. Kesilen bir ağaçla kesilir, yıkılan bir eserle yıkılırız. O halde şehrin ruhunu korumak gerekir; bu ruhu şehrin geçmişinde, dolayısıyla şehri geçmişine bağlayan, şehri tarihî kılan eserlerde aramak, onları gözümüz gibi korumak zorundayız. Küçük bir taş, minicik bir tahta parçası bile olsa... Şehirlerimiz, dolayısıyla bu şehirlerde asırlar içinde birikmiş miras, bizim bu coğrafyada var oluşumuzun hem belgeleri, hem garantisidir. Bu zengin mirası gelecek nesillere koruyarak aktarmak vazifemizdir.

- Şehir kültürü çerçevesinde yapılan çalışmaları nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce yeterli mi? Bu konuda belediyelerimize neler tavsiye edebilirsiniz?

- Biz muazzam bir mirasın üzerinde oturan ve bu mirası geleceğe taşımakta zorlanan, bu mirasın büyüklüğüne nis-

betle küçük ve fakir bir ülke; ruhunu ve içinde geldiği medeniyetin şifrelerini unutmuş, anahtarlarını kaybetmiş bir toplumuz. Bazan yapmaya çalışırken yıktığımızı, düzeltmeye çalışırken bozduğumuzu söylersem, ne demek istediğimi daha iyi anlatmış olurum.

- Son olarak bir şehirle aranızdaki bağı nasıl oluşturuyorsunuz? Mesela, sizin için bir şehrin olmazsa olmazları neler olmalıdır?

- Yaşadığım her şehir hakkında bilgi sahibi olmaya çalışıyorum. Kütüphanemde, başta İstanbul olmak üzere sev-

diğim bütün şehirler hakkında yüzlerce kitap var. Yaşadığınız şehrin tarihini öğrendikçe sokaklar, ağaçlar, yapılar sizinle konuşmaya başlar; onlarla senli benli olursunuz. Bir süre sonra şehrin nüfusunun sadece yaşayanlardan ibaret olmadığını, bu şehirde bir zamanlar yaşamış olanların da haklarının bulunduğunu fark edersiniz. Tabii yaşayacak olanların da... Yolunuzun üzerindeki ağaçları okşamaya, mesela geçmişten haberler ileten küçücük bir duvar kalıntısının üzerine titremeye başladığınız zaman şehirle aranızda kopmaz bir bağ kurulmuş demektir.

MEZAR TAŞLARIMIZ

Prof. Dr. Halit ÇAL

Gazi Üniv. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

Fotoğraf: Sebahattin ÖZVEREN

"Her milletin kültüründe mezar taşları önemli bir yer tutar. Osmanlı İmparatorluğunda Müslümanlara ait mezar taşları diğer medeniyetlerde eşine az rastlanır özelliklere sahiptir."

Yaziya, mezar taşlarının kültürümüzde neyi ifade ettiği sorusuyla başlayabiliriz. Bunlara neden önem veriyor ve korumaya çalışıyoruz? Hiç olmasalardı bir şey kaybeder miydik? Bu konuda mevcut durumumuz nedir?

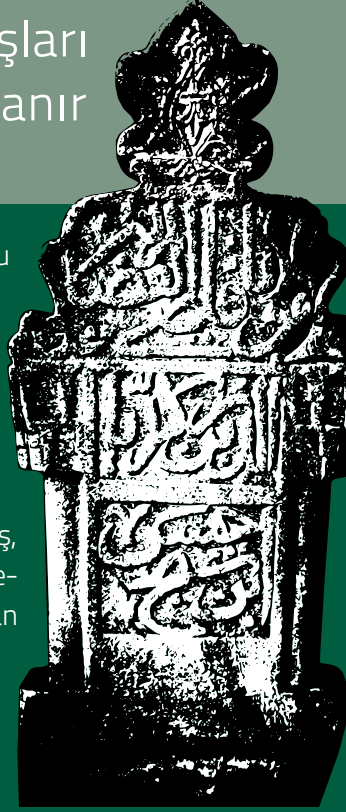
Bir mezar, ölünün gömüldüğü toprak altındaki çukur, mezarın üstüne konulan toprak yığını veya çeşitli biçimleri olan taştan bir gövde ile baş ve ayak taşlarından oluşur. Baş ve ayak taşları doğrudan toprak mezarda da kullanılabilir. Türkiye'de 11-15. Yüzyıllarda yazı hem baş hem de ayak taşlarında yer alırken 16. Yüzyıldan itibaren baş taşlarında yazı, ayak taşlarında süsleme uygulanmaya başlanır. Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde baş ve ayak taşları olmayan sanduka biçimli mezar gövdelerinde yazı ve süslemeye de yer verilir. Bu durum kimi zaman mezar ve mezar taşı kavramlarının karışmasına yol açmaktadır.

Köylerdeki basit uygulamasıyla kişi öldüğünde gömülür, mezarın toprak üstünde kalan kısmına toprak yığılır etrafı taşla çevrilir ve baş kısmına hece tahtası da denilen, ağaçtan, çeşitli biçimleri olan bir tahta dikilir. Çok azında bu tahtaya ölenin kimliği ile ilgili yazılar yazılır. Zamanla tahta çürür, mezar dağılır. Biraz önem verilenlerde ise mezarın başına yükseklikleri genelde 1-2 m. arasında değişen şekilsiz taşlar dikilir. Orta Asya

geleneğini sürdüren bu taşlar, mezarın bütünüyle ortadan kalkmasını engeller. Ancak yazı veya bir süslemesi olmadığından, geçmiş hakkında fazla bilgi edinemeyiz. Taştan yapılmış, baş ve ayak taşları ile mezar gövdesinden oluşan yazılı ve bezemeli örnekler köy mezarlarından günümüze kalabilenlerdir. Bunlar özellikle süslemeleriyle geleneği sürdüren basit işçilikli örneklerdir. Daha da az olarak köyün zenginlerince şehirlerde yaptırılmış kaliteli örnekler görülebilir.

Mezar Tipleri:

Türkiye'de Selçukludan Osmanlıya temel olarak 5 tip mezar görülür. Birincisi toprak mezarlardır. Mezar olduğu yalnızca baş ve ayak taşlarından anlaşılır. Her dönemde görülür. Çerçeveli mezarlarda toprak üstünde, dikdörtgen biçimli, taştan, 10-20 cm. yüksekliğinde içi toprak mezarın baş ve ayak taşları bulunur. Daha çok 18-20. Yüzyıllarda kullanılmıştır. Üçüncüsü kapak taşlı mezarlardır. Ortasında delik olan 10-20 cm. kalınlığında bir kapak taşından ibarettir. Baş ve ayak taşları vardır. 17. Yüzyıldan sonra yaygınlaşır. Dördüncüsü sandık mezarlardır. Yüksekliği

50 – 100 cm. arasında değişen dikdörtgen gövdenin üstü kapaklıysa içi boştur, kapaksız ise içi toprak doludur. Baş ve ayak taşları ile dikdörtgen gövdenin dış yüzleri süslüdür. Türkiye’de her dönem yaygın bir tiptir. Beşincisi sanduka tiplilerdir. Genellikle tam bir tabut biçiminde üst yüzü iki eğimli, baş tarafına doğru yükselen şekli vardır. Tek parça taştan oyulurlar. Ayrıca bir baş ve ayak taşı olmayabilir. Yazılar ve bezemeler yan ve üst yüzeylerdedir. 11-16. Yüzyıllarda daha çok tercih edilmişlerdir.

Mezar Taşı Tipleri:

Mezar taşları hayvan, insan ve geometrik biçimli olmak üzere üç tiptedir. Hayvan biçimli olanların çoğu koçkoyun, az bir kısmı at heykelidir. Bir kısmında ölenin adı ve tarih yazılıdır, basit süslemeler bulunabilir. 1970’li yıllara kadar köy mezarlıklarında uygulanmıştır. İnsan heykelleri daha

azdır. Yine köy mezarlıklarında belden yukarı heykel şeklindedirler.

Geometrik biçimliler en yaygın gruptur. Gövde kesiti olarak dikdörtgen, kare, yuvarlak ve çokgen olmak üzere dört tiptedirler. Kare kesitliler 15-17. Yüzyılda yaygındır. Diğerleri hemen her dönemde görülürler.

Mezar taşları ön görünüşleri itibarıyla dört bölümden oluşur: Üstten aşağı doğru başlık veya tepelik, boyun, gövde ve mezardaki yuvaya oturtulan dip kısmı. Bu bölümleriyle mezar taşlarını başlıklılar ve başlıksızlar - tepelikliler diye iki ana grupta inceleyebiliriz. Erkekler için mezar taşlarının büyük bölümü başlıklıdır. 11-13. yüzyıl örnekleri, erkeklerde de başlıksızdır. 14. yüzyıldan itibaren başlık kullanılmaya başlanır giderek yaygınlaşır. Başlıklardan ölenin mesleği anlaşılabilir. Sarık ve kavuk temel tiptir. 1829 Tanzimat Fermanından sonra fes, tek başlık tipidir.

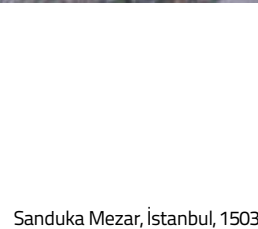
Kadın mezar taşlarında ise başlık azdır. Örneklerin çoğunda başlık yerine sivri kemer, basık kemer, yuvarlak kemer gibi değişik kemerli tepelikler veya çeşitli çiçek, yaprak ve dallardan oluşan bitkisel tepelik kullanılmıştır. Özellikle 18-20. Yüzyılda bitkisel tepelikler yaygındır.

Mezar Taşlarında Yazılar:

Yazı, gövde tipine göre dikdörtgenlerde ön yüzde, çokgenler ve karelerde her yüzde veya bazı yüzlerde, yuvarlaklarda yüzeyin yaklaşık yarısından fazlasında satırlar halinde yer alır. Yazı satırları yatay dikdörtgen veya bakışa göre sağdan sola, yukarı eğimlidir. Yazı tipi genellikle celi sülüs ve celi taliktir.

Yazı Konuları:

Mezar taşlarındaki yazıları konularına göre farklı sınıflandırma önerileri vardır. Biz yayınlarımızda, mezar

taşlarındaki sıralamasına da bağlı olarak 12 başlıkta ele aldık. Bu sayı bölgelere göre azalıp çoğalabilmektedir.

1-Başlama ifadesi: Mezar taşlarının çoğunda bir başlama ifadesi bölümü yer alır. Bunlar Tanrı'nın sıfatları ve yakınma olmak üzere iki ana tiptedir. Tanrı'nın sıfatlarında en yaygın Hüve'l baki kalıbıdır. Huve'l-hallaku'l-baki, Huve'l hayyu'l baki, Ya-Hu diğer sık görülenlerdir. 14. Yüzyıldan beri bilinmekle beraber bu bölüm 18-20. Yüzyıllarda ağırlıklıdır. Zeytinburnu mezar taşlarındaki 69 başlama ifadesinin çoğu yine Tanrı'nın sıfatlarıdır.

Yakınma olarak 'Ah mine'l-mevt' kalıbı çoktur. 8-9. Yüzyılda Orta Asya Yenisey vadisindeki Türk mezar taşlarında çokça görülen ah, yazık gibi

kalıpların Türkiye'deki devamıdır. Bu kalıp da 18-20. Yüzyıllarda yaygındır.

2-İnsanlara uyarı: İnsanların bu mezara bakarak ölümden ders almalarının istendiği bu bölümde şiir diliyle çok çeşitli kalıplar görülür: 'Ziyaretten murad duadır / Bugün bana ise yarın sanadır', 'Gel efendim nazar ile mezarım taşına / Akil isen gafil olma aklını al başına / Salınub gezer iken neler geldi başıma'.

3-Durum Bildirme: Ölüm yine şiir diliyle anlatılır. Mezar taşlarında en zengin ifadelerin olduğu bölümlerendir: 'Ah ile zar kılarak tazeliğime toymadım / Çün ecel peymanesi tolmuş murad almadım / Hasreta fani cihanda tul-ı ömr sürmedim / Firkata takdir bu imiş ta ezel bilmedim', 'Bir kuş idim uçtum yuvadan / Ecel ayırdı beni anadan babadan', 'Bu bağ-ı gülşende bir gonca gül iken / Bad-ı ecel beni şimdi eyledi hazan / Bir gül-i zibada nazenin iken / Eyledi Hak beni hak ile yeksan', 'Dünyada gençliğine doymayan muradına ırmeyen'.

4-Sebeup bildirme: Ölüm sebebinin açıklandığı örnek sayısı azdır. Şehitlik, hastalık, kaza, doğum sırasında ölüm gibi çeşitli olaylar genellikle toplumsal olayları da bildirdiği için önemlidir: 'İrdi mat'unı ecel soldurdu nazik tenim', 'Emr-i hakla dürlü emraz geldi benim tenime / Bulmadı sıhhat vücudum sebep oldu mevtime'.

5-Tanrıdan istek: Tanrı'dan başışlanma istenir: 'Beni kıl mağfıret ya rabb-i Yezdan / Be Hakk-ı arş-ı azam nur-u Kur'an', 'Ya ilahi gelmişim divanına rahmet it bana / Meskenim kıl lütfunla cenneti yar bana'.

6- Peygamberden İstek: Hz. Muhammed'ten ölen için Allah'tan şefaati istemesi beklenir: 'Kıl şefaati ya Mu-

hammed ümmetindir bu günahkar". Az görülen bir kalıptır.

7- İnsanlardan İstek: İnsanların bu mezarı ziyareti ve dua etmeleri istenir: 'Gelüp kabrimi ziyaret iden ihvan / İdeler ruhuma bir Fatiha ihsan', 'Bakub geçme ricam budur ey Muhammet ümmeti / Mevtanın diriden hemmen bir Fatihadır minneti'.

8- Meslek: Ölenin, bazen babasının mesleği bildirilir. Asker, müderris, imam, kaymakam, muallim gibi meslekler İstanbul'da daha çok, taşrada azdır.

Erzincan, 1800

9-Sülale Adı: Ağaoğlu, Çelebioğlu, Altmışdörtzade gibi aile adları özellikle taşrada yaygın kullanılır.

10-Tanrı'dan İstek: Merhum-merhume, mağfur-mağfure gibi ölenin adından hemen önce kullanılan kalıp hemen her mezar taşında vardır. Kişinin ölmüş olduğunu göstermesiyle bir yönüyle durum bildirme ifadesi, Tanrı'dan rahmet dileği ile istek kalıbıdır.

11- Ölenin Adı: Genelde yazıların sonunda verilir.

12- İnsanlardan İstek: Ölenin adından sonra bu defa ruhu için Fatiha, ruhuna Fatiha, Ruhuna lillahilü

Erzincan, Çayırılı, Sarıgüney Köyü, 1969

Fatiha gibi kalıplarla ikinci defa insanlardan dua istenir.

13- Tarih: Bazı örneklerde yazıların ilk satırında verilmekle beraber ölüm tarihi genellikle son satırdadır. Çoğu yalnızca yıl, bir kısmı ise gün-ay-yıl olarak Hicri, 1840 yılından itibaren ise Hicri ve Rumi takvime göre yazılır. Türkiye’de ölenin doğum tarihinin

veya öldüğü yaşı belirtildiği örnekler çok azdır.

Mezar taşlarında yukarıda belirttiğimiz 13 konu başlığı her örnekte görülmez. Daha çok yedi konulu yazılar tercih edilmiştir. 16-17. Yüzyıllarda satır sayısı ve konu sayısı az, dil sadedir. 19. Yüzyılda dil ağırlaşır, satır ve konu sayısı artar. Bağlı olarak me-

zar taşları da daha yüksek yapılmaya başlanır.

Mezar Taşlarının Dili:

Kişinin adı ve tarih yanı sıra genellikle ayet veya hadis yazıldığı için Türkiye’deki mezar taşlarının dili 11-15. Yüzyıllarda ağırlıklı olarak Arapçadır. Yanı sıra az da olsa Farsça şiirler görü-

lür. Türkçe 15. Yüzyılda birkaç örnekte yer alır. Bu dönemde Türkçe ve Farsça kullanımı % 6'dır. Osmanlıların erken döneminde, Selçuklulardan farklı olarak mezar taşlarına hadis yazılması çoğalır. Türkçe, 17. Yüzyıldan itibaren hakim dil olur. Beraberinde ayet ve hadisler azalır.

Bugünkü Durumu:

Son yıllarda İstanbul'dakiler başta olmak üzere mezar taşları hakkında araştırmalar artmıştır. Ancak mevcudun çok az bir kısmı yayınlara geçmiştir. Mezarlıklarımızın neredeyse tamamına yakını, içine girilecek durumda değildir. Bazı yerlerde tez konusu verdiğimiz öğrencilerimiz güvenlik endişesi yüzünden yalnız olarak mezarlıklara giremediklerini belirtmişlerdir. Belediyelerimiz bunu öncelikli bir dert olarak görmemektedirler. Bir iki örnek dışında Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları mezarlıkları yalnızca sit alanı olarak tescil etmektedirler. İçindeki her bir mezar taşı tek tek belgelenmemektedir. Bu da mezar taşlarının çalınmasına veya tahribine yol açmaktadır.

Mezar Taşlarının Kültürümüzdeki Yeri:

Mezar taşları, Türklerin İslam öncesi gelenekleri ile İslamiyeti başarılı bir şekilde kaynaştırdıkları alanların başında gelir. Öncelikle sanatımızın bir parçasıdır. Gezgin E. Amicis (İstanbul 1874, Çev. Prof. Dr. Beynun Akyavaş), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, 76.s.) 18. Yüzyıl sonunda şunları söyler: "İstanbul'un başka hiçbir yerinde ölüm tasvirini güzelleştiren ve korkmadan seyrettiren Müslüman sanatı bu kadar zarafetle gözler önüne serilmez. Dudaklarda hem dua hem tebessüm uyandıran hüznün

ve zarafet dolu bir kabristan, bir saray, bir bahçe, bir mabeddir bu".

Mezar taşının biçimi, yazısı, süslemesi ile dönemlerinin sanat anlayışlarını yansıtır. Kültürün halk içindeki değişimini gösteren en iyi eser gruplarındanlardır. Özellikle taşra tarihi için vazgeçilmez kaynaklardır. Kimi zaman cami, medrese gibi anıtsal yapıların ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığını mezar taşlarından öğrenebiliyoruz. Ölüm sebebini yazma yaygın olmasa da 1813-14 yıllarındaki veba salgını gibi hastalıklar, mezar taşlarından takip edilebilmektedir. Göynük'te Akşemseddin'in üç kızının da 1448 yılındaki ölümü yine bir salgın hastalığı düşündürüyor. Başlıklar ve yazı türleri bakımından bir açık hava müzesi gibidir. Bir mezarlığa girildiğinde kültürümüzdeki değişim açıkça görülebilir.

Diğer anıtsal eserler gibi, kültürümüzün sessiz şahitleridir. Vilayet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti 1919 yılında, Erzurum'da Ermenilerin değil de Türklerin çoğunlukta olduklarının belgesi olarak Erzurum'daki anıtları ve mezarlıkları göstermişti.

Mezarlıklar aile kökünün öğrenilebileceği ender kaynaklardır. Aynı zamanda şehirlerin yeşil alanıdır. 18. yüzyılın sonunda Olivier'in (Türkiye Seyahatnamesi (1790 Yıllarında Türkiye Ve İstanbul), (Çev. Oğuz Gökmen, Ankara, 1977, 36.s.): "Mezarların bir ucuna bir servi ağacı dikilmesi âdettir. Bu yüzden mezarlıklardaki serviler günden güne çoğalarak kesif bir orman halini alır", ve 19. Yüzyıl sonunda E. Amicis'in "... bir çocuğun el-lerinden tutmuş iki Türk yanımızdan geçerek elli adım ötedeki bir mezarın üstüne oturdular ve kollarının altındaki bir

çıkını açarak yemek yemeğe başladılar. Seyretmek için durdum. Yemeği bitirince, daha yaşlı olanı bir kâğıda bir şey sardı (bu bana balıkla ekmek gibi gel-di), sonra, hürmetkar bir tavırla, kâğıda sardığı şeyi mezarın yanındaki bir deliğe soktu. Daha sonra, her ikisi de çubuklarını yakıp sakın sakın tütürdüler; çocuk kalktı ve mezarlığın içinde oraya buraya koşmaya başladı. Bu balıkla ekmek, sonradan anlatılana göre, muhtemelen yeni gömülmüş akrabalarına Türklerin bir sevgi işareti olarak bıraktıkları rızık; ve bu delik, defnedilen her Müslümanın başucunda, sevdikleri insanların ağlaşmalarını duymaları, birkaç damla gülsuyu dökülmesi veya çiçek kokusu almaları için toprakta bira-

kılan boşlukmuş. İki dindar Türk çubuklarını hazin hazin içtik-ten sonra ayağa kalkarak, çocuğu, ellerinden tuttular ve selvilerin arasında kayboldular" diye anlattıkları önemlidir. J. Thevenot ise (1655-1656'da Türkiye, İst. 1978,143.s.) mezara bırakılan yiyeceği, sonradan oraya gelenlerin bunu yiyerek ölüye dua etmeleri amacıyla bağlar.

SEVELİM
SEVİLEİM

MAHYA VE MAHYACILIK

Doğukan EKMEKÇİ

GÖKLERİN YILDIZLARI MAHYALAR

'Dünya yüzünde sevmeye ve sayılmaya layık Türklerin hiçbir medeni eserleri olmasa bile, yalnız şu gökten yıldızları toplayıp minareler aralarında yazı yazmayı akıl etmeleri, bunda muvaffak olmaları, onların medeniyette ne kadar ilerde olduklarının bir ifadesidir." Bir yabancı seyyahın ağzından dökülen bu sözler mahyacılığın insanlığa yaptığı hizmetin açık bir delilidir.

Mahya: Ramazan ayında birden fazla minareli camilerin minareleri arasında gerilen ipler üzerine kandil veya elektrik ampulleriyle yazılan yazı veya çizilen resim demektir.

İbadetin kendisi için beklenen zamana bile bir heyecan katmışlardır. İbadet için yapılan hazırlığın bizatihi kendisi bile başlı başına bir ibadet halini almıştır. İbadete hazırlık denince akla gelen en önemli şey Ramazan hazırlığıdır ki sanıyorum bir şey dememe gerek yok. Çünkü söyleyeceğim her şey eksik kalır. Osmanlı'da yapılan tatlı ve heyecanlı hazırlığın ardından dört gözle beklenen Ramazanın geldiğine iki şey şahitlik ederdi. Birisi davul, diğeri ise mahyalardı.

Ramazan hilalinin görülmesiyle birlikte ki Osmanlıda bu iş için özel memurlar vardı. Bu memurlar Şaban ayının son gecelerinde Beyazıt'taki Yangın Kulesi ile Fatih ve Süleymaniye gibi selâtin camilerinde nöbet tutmaya başlardı. Ramazan hi-

lalini gören memurlar hemen şeyhülislamın huzuruna çıkarlar ve durumu arz ederlerdi. Şeyhülislam hemen temsili Hilal Mahkemesini kurar ve bu mahkemede Ramazanın başladığına karar verilir ve davullara talimat verilirdi.

Davulcular davullarıyla Ramazanın geldiğini halka duyururlardı. Bu arada temsili Hilal Mahkemesinin kapısında Süleymaniye Cami mahyacıbaşısı da hazır bulunur, müjdeyi alır almaz camiye gider, ustalara işaret verirdi. Diğer mahyacıların da gözü Süleymaniye caminde olurdu. Mahyayı görür görmez kendileri de hazırladıkları mahyayı asarlardı. Ramazanın başlamasıyla birlikte gökyüzü kandillerle süslenirdi. İstanbul başlı başına bir görsel ziyafete tanıklık ederdi

HOŞGELDİN YA ŞEHR-İ RAMAZAN

'Atalarımız ibadetleri sırf ibadet olarak görmemiştir. Ona bir estetik değer katmaya da özen göstermiştir. İbadetleri dört gözle beklenen bir hale getirmek için insan ruhuna hitap eden bütün unsurları kullanmışlardır.'

Mahya ve mahyacılık Osmanlıya mahsus bir gelenektir ve bu gelenek günümüzde halen bizde devam etmektedir. Mahya, Osmanlının hayata ve ibadetlere nasıl bir estetik katma endişesi yaşadığının bir göstergesidir

Osmanlıya mahsus olan mahyacılığa ilham kaynağı olarak İslam kültüründe bir kandil geleneği mevcuttu. Zaten mahyacığın mucidi de bu kandil ustalarıdır. İlk mahyaların ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Bilinen ilk mahya I. Ahmet zamanında(1603-1617) minareler arasına Fatih Cami müezzinlerinden Hattat Hafız Ahmet Kefevi kurmuştur. Dönemin padişahının hoşuna gitmesinin üzerine dönemin sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından 1723 yılında bütün selâtin camilerinde mahya asılması için ferman çıkartılmıştır.

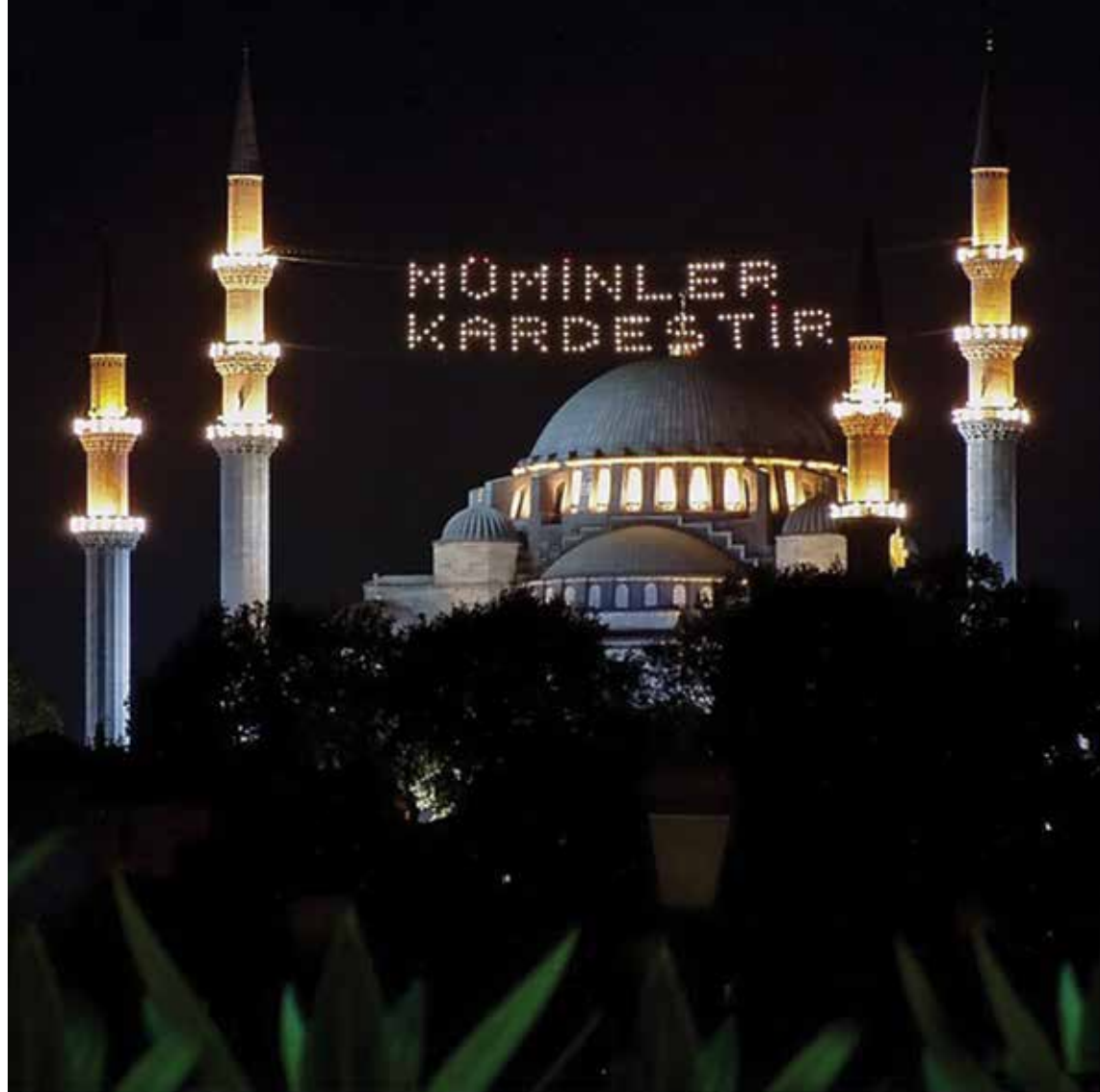
Mahyacılık için selâtin (iki minareli) camiler esastır. Çünkü mahyalar ancak iki minare arasına gerilerek yapılabilen bir sanattır. Osmanlıda selâtin camilerini yalnızca padişahlar yaptırmaktadır.padişahın dışındakiler ancak tek minareli camiler yapıyorlardı. Bundan dolayıdır ki çift

minareli camiler genellikle İstanbul, Edirne ve Bursa'da yaptırılmıştır. Dolayısıyla mahyacılıkta daha çok bu şehirlerde ama özellikle de İstanbul'da çok yaygındır.

Eskiden İstanbul'da kurulan mahyalarda Ramazan'ın ilk 15 gününde yazılar yer alırken son 15 gününde genellikle şekiller olurdu..”

Mahyalar yalnız mübarek gecelerde ve Ramazan ayında kullanılmazdı. Mesala Sultan Abdulaziz Avrupa se-yatinden döndüğünde, Hidiv İsmail Paşa, İran şahı ve Atatürk İstanbul-la'a geldiğinde hoş geldin mahyaları ve ayrıca 1. Dünya savaşı yıllarında 'hilaliahmer'i unutma, hubbü'l-vatan mine'l-ıman, muhacirler yardım" İstaklal Savasından sonra, 'yaşasın istiklalîyet, tayyareyi unutma, israftan sakın, içki aileye düşmandır, kumar insanı mahveder" gibi yazıların yer aldığı mahyalar yazılmıştır. Eskiden mahyacılık babadan oğla geçerdi ve çok zahmetli bir işti. Mahyacılık eskiden günümüze göre daha zahmetli bir sanat olmasına rağmen eskiden Ramazanlarda çok önem arz ederdi.

O zamanlar başlı başına bir sanat alanıydı ki birbirleriyle yarışan

mahyacılar İstanbul halkına eşsiz bir görsel ziyafet çekerlerdi. Zahmetli olmasına rağmen insanların hünerlerini sergiledikleri bir arenadır mahyalar.

Öyle ki bazı ustalar bir günde 2 mahya birden sergileme becerisi bile gösterebilmekteydiler. Teravîh namazından önce bir mahya, aynı gece teravîh namazından sonra başka bir mahya asan ustalar dahi yetişmiştir Osmanlıda. Bizler için mahya sadece yazıdan ibarettir.

Oysa Osmanlı'da öyle değildi. Yazının yanında son 15 günde de şekiller sergilenirdi Mahyalarda. Gökyüzündeki bir yazı ile mest olan bizlerin ne büyük bir zevkten mahrum olduğumuzu söylememe gerek yok sanırım.

Selim İleri 'İstanbul İlk Romanım-da Leylak' kitabında, annesi için şöyle

söyler: 'Herkes bayrama sevinirken, annem en çok, Şeker Bayramı da geçip gidince mahyaların sönüp gideceğine üzülmüş. Onun gördüğü mahyalarla benim gördüğüm elektrik ışıklı mahyalar arasında öylesine büyük fark varmış ki, annem, benimkiler bir hayal gibiydi der ve hayal olmuş mahyaları ille yeniden yeniden anlatmak isterdi.'

Günümüzde ise bu gelenek devam etmekte ama daha sade bir şekilde devam etmektedir. Mahyalarda kullanılan yazılar sınırlıdır ve hemen her sene aynı yazılar kullanılmaktadır.

Bu da şunu göstermektedir ki mahyacılık kendisini yenilemiyor. Ve sınırlı sayıda kişi tarafından yürütülmektedir. Mahyacılık kendisini geliştirmedeği için zamanla yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır.

SEMÂ

MEVLEVİLİKTE ALLAH İLE BULUŞMANIN HAYALİ...

Başımı koyduğum her yerde,
secde edilen odur,

Dört köşe ve altı bucakta
tapılan odur.

Bağ-bağçe, gül-bülbül,
SEMÂ, sevgili;

Bütün bunlar hep bahane;
asıl maksat olan odur..

✍ Dr. Serra MENEKAY
Fotoğraflar: Engin AREL

Şu halde semâ âşıkların gıdasıdır, çünkü semâda Allah ile buluşma hayali vardır.

Mevlâna'nın hayata bakışını, düşünce yolunu temsil eden Mevlevilik Tarikatı ve onun bir sembolü haline gelen semâ, XIII. yüzyılın sonlarından beri Anadolu merkezli olmak üzere geniş bir coğrafyada insanları aydınlatan ve olgunlaştıran bir yol olarak varlığını sürdürmektedir. Mevlâna semâyı şöyle tanımlar: "Şu halde semâ âşıkların gıdasıdır, çünkü semâda Allah ile buluşma hayali vardır." Mevlâna'nın ilk olarak ne zaman ve neden semâ ettiğine dair bir bilgi yoktur. Ancak kendisinin dergâhta, evde, çarşıda ve bazen de ders sırasında aşka gelip içinden geldiği gibi ve kuralsız olarak semâ döndüğü bilinmektedir.

Mevlâna'nın gerek Selçuklu sarayında, gerekse civar kentlerde düzenlenen davet edildiği toplantılarda semâ meclislerini yönettiği ve katılanlarla birlikte semâ yaptığı, özellikle Eflâkî Dede'nin "Menâkıbu'l-ârifin" adlı eserinde etraflıca anlatılmaktadır.

Semâ, Mevlevilik Tarikatı'nın en önemli unsurlarından biriydi. Mevlevi dervişi olmak isteyen kişi Mevlevihane'nin matbahında üç gün oturur, bu süre sonunda eğer tarikata kabul edilme onayı alırsa başına sikke giydirilerek Mevlevihane'de çalışmaya ve semâ dönmeye

ve "Can" diye anılmaya başlardı. Bir taraftan semâ öğrenen can, diğer taraftan dergâh hizmetlerinde sırasıyla çalışır ve 1001 günlük çilesini çıkarmış olurdu. Can'a bu hizmetleri yerine getirirken yeteneğine göre bir meslek de öğretilirdi. Bu meslekler genellikle güzel sanatların çeşitli dallarında olur; Can'ın yeteneğine göre hattatlık, hakkâklık, çinicilik ve musikişinaslık eğitimi verilirdi. 1001 günü layıkıyla tamamlayan Can, artık Mevlevilik Tarikatı'na göre "Dede" unvanı alır, kendisine bir hücre (oda) edinip orada yeteneğine göre çalışmalarına devam etme hakkı kazanmış olurdu. Konya'daki Mevlâna Dergâhı merkez olmak üzere birçok Anadolu şehrinde ve yurt dışında 114 ayrı noktada teşkilatlanan Mevlevilik, 600 yılı aşkın bir süre, başta Mevlâna'nın "Allah'la birlikte olmak" olarak nitelendirdiği semâsıyla tüm dünya insanların gönüllerine girmeyi başarmıştır. Günümüzde de Mevlâna'nın engin fikirleriyle birlikte insanları en fazla etkileyen semâdır.

Mevlâna bir gazelinde semâyı "Mutlak fanilik içinde beka zevkini tatmak." olarak vasıflandırır ve semânın sırları hakkında şunları söyler:

"Semâ nedir biliyor musun?

Belî (evet) sesini işitmek, kendini unutup Allah'a kavuşmaktır.

Semâ nedir biliyor musun?

Dostun hâlini görüp bilmek ve lâhut perdelerinden Allah'ın sırlarını işitmektir.

Semâ nedir biliyor musun?

Varlıktan habersiz olmak ve mutlak fanilik içinde beka zevkini tatmaktır.

Semâ nedir biliyor musun?

Nefisle savaşmak, yarı boğazlanmış tavuk gibi toprakta kanlı bir hâlde çırpınmaktır.

Semâ nedir biliyor musun?

Yakup Peygamber'in ilâcını ve Yusuf'a kavuşma kokusunu gömleğinden hissedip koklamaktır.

Semâ nedir biliyor musun?

Musa Peygamber'in asası gibi her dem Firavun'un sihirlerini yutmaktır.

Semâ nedir biliyor musun?

Meleğin sığmadığı "li mâ Allah" sırrına vasıtasız olarak ulaşmaktır.

Semâ nedir biliyor musun?

Şems-i Tebrizi gibi gönül açmak ve kudsî nurları görmektir."

Mevlâna yine bir rubaisinde şiir-
lerindeki anlamı ve semâsını şu şe-
kilde özetler:

‘Başımı koyduğum her yerde,
secde edilen odur,

Dört köşe ve altı bucakta tapılan
odur.

Bağ-bahçe, gül-bülbül, SEMÂ,
sevgili;

Bütün bunlar hep bahane; asıl
maksat olan odur.”

Semâ, Mevlâna’dan sonra Hü-
sameddin Çelebi, Sultan Veled ve
Ulu Arif Çelebi zamanında tarikat
haline gelen Mevleviliğin bir sem-
bolü olmuştur. Mevlâna’nın torun-
larından Pir Adil Çelebi zamanında
semâ bugünkü şekline yakın bir
hâl almış ve Mevlevilerce bir tören
haline getirilmiştir. Bazı düzenle-
melerle musiki ile bütünleşen ve
kurallara bağlanan dönme hareketi

daha tesirli, daha görkemli ve daha
ruha hitap eder bir hale gelmiştir.

Semâdaki Semboller

Semâ törenindeki her ayrıntı bir
güzelliğe ve anlama sahiptir. Se-
mâ’nın yapıldığı alan ‘semâhane’
adını alır. Semâhane daire şeklin-
dedir ve kâinatı sembolize eder.
Şeyhin oturduğu kırmızı post Mev-
lâna’nın makamı sayılır ve şeyh
efendi vekâleten bu makama otu-
rur. Kırmızı renk vuslatın rengidir
ve burada Allah’a kavuşmayı sem-
bolize eder. Mevlâna güneş batar-
ken, yani gökyüzü kırmızı iken Al-
lah’a kavuşmuştur. Şeyh postunun
kırmızı rengi maddi dünyadan ba-
tışı, manevi dünyaya doğuşu tem-
sil eder. Mevleviliğe yeni girenlerin
oturduğu post siyah olur. Siyah
renksizliğin rengidir, tevhidi temsil
eder, bütün renkleri içinde barındı-

Konya'daki Mevlâna Dergâhı merkez olmak üzere birçok Anadolu şehrinde ve yurt dışında 114 ayrı noktada teşkilatlanan Mevlevilik, 600 yılı aşkın bir süre, başta Mevlâna'nın "Allah'la birlikte olmak" olarak nitelendirildiği semâsıyla tüm dünya insanların gönüllerine girmeyi başarmıştır.

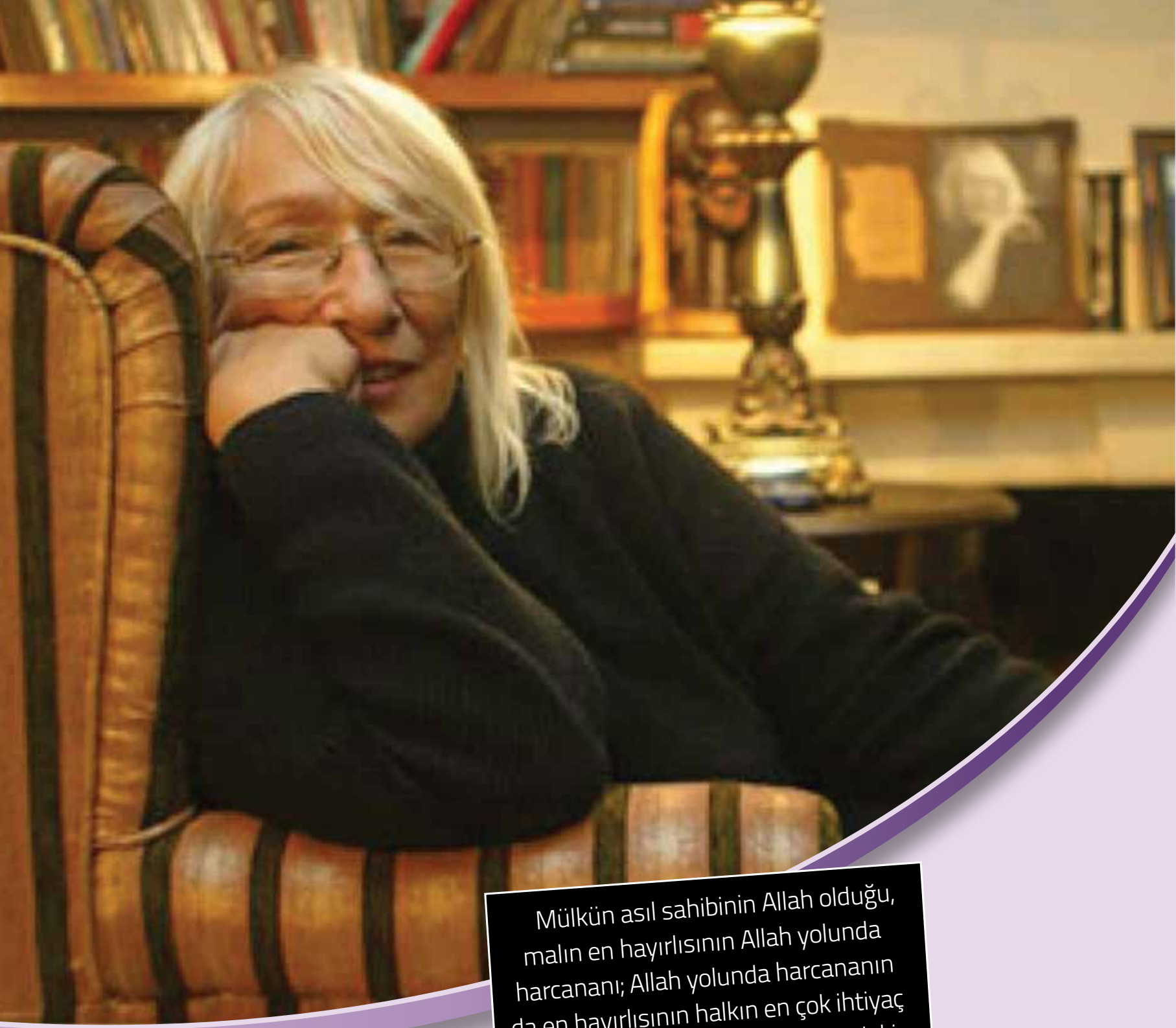
rır. Derviş bilgilenip yol alınca beyaz renkli posta oturmaya hak kazanır.

Semâzenin kıyafeti de oldukça semboliktir. Üstüne giymiş olduğu hırkası insanın nefsinin, üstündeki sikkesi nefsin mezar taşını, taktığı tennuresi ise nefsin kefenini temsil eder. Semâzen semâyâ başlarken hırkasını çıkarır ve manevi bir temizliğe adım atmış olur. Semâzenin, kollarını çapraz bağlı olarak duruşu Allah'ın birliğini ifade eder. Kollarını iki yana açarak sağdan sola dönerken adeta kâinatı bütün kalbiyle kucaklar gibidir. Gökyüzüne dönük olan sağ

eli ile Hak'tan aldığını yeryüzüne dönük olan sol eli ile halka dağıtır. Burada ayrıca, semâzenin Hak'ta yok oluşu da vurgulanır.

Semâ töreni Mustafa İtrî Efendi'nin bestelediği Hz. Muhammed'i öven "Na't-ı Şerif" ile başlar. Allah'ın kâinatı yaratışındaki "OL" (kün) emrini sembolize eden kudüm sesinin ardından ilahi nefes olan ney sesi duyulur. Kâinat oluşmuş ve can bulmuştur. Şeyh efendinin önderliğindeki semâzenler semâhanenin etrafında dairevi bir yol izleyerek yürürler. Her bir dairenin ilk yarısı maddi dünyayı, ikinci yarısı ise manevi

dünyayı sembolize eder. Semâzen nefis sembolü olan hırkasını çıkarır ve şeyhinden izin alarak semâyâ başlar. Dört bölümden oluşan semâyâ Mevlâna'nın torunlarından olan Celaleddin Bakır Çelebi "Semâ kulun hakikate yönelip akılla, aşkla yücelip, nefsinin terk ederek Hak'ta yok oluşu ve olgunluğa ermiş, kâmil bir insan olarak tekrar kulluğa dönüşüdür." diyerek özetlemektedir. Bir semâ töreninden sonra semâzen de, töreni izleyen de yaradana biraz daha yaklaşır, ona olan aşkı daha kuvvetlenir, arınır, mutlu ve huzurlu bir ruha kavuşur.

Alev ALATLI

Mülkün asıl sahibinin Allah olduğu, malın en hayırlısının Allah yolunda harcananı; Allah yolunda harcananın da en hayırlısının halkın en çok ihtiyaç duyduğunu karşılayanıdır şeklindeki bilgi, sermayenin kalıcı yapıtlara değil, sevabı devam eden sadakalara, vakıflara - halkın en çok ihtiyaç duyduğu medreselerin, imaretlerin, aşevlerinin, misafirhanelerin işletme giderlerine harcanır.

Ekrem ÖZDEMİR

"Yabancılaşmanın kaynağı şehir değil ekonomi"

1944'de İzmir'de doğan, liseyi Tokyo, üniversiteyi Ankara'da okuyan, yüksek lisans ve doktorasını Amerika'da yapan, düşünce ve medeniyet tarihinden ilahiyata, dil bilimden aydınlanma felsefesine, Rusya tarihinden 'Batıyı Batı Yapan Metinler'e eleştiri, inceleme, roman dahil edebiyatın birçok alanında kalemini konuşturan, en son 'Funda'nın Yemek Rehberi' kitabıyla mutfakta da kültürünü konuşturan Alev Atlı ile bireyselleşmeden komşuluk ilişkilerine, küresel ekonomik düzenden paçozlaşmaya, şehrin ve modernleşmenin hikâyesini konuştuk. Buyurunuz efendim.

- Öncelikle şehir kavramını sormak istiyorum. Antik Yunan'dan Medine'ye, Roma'dan Kudüs'e giden felsefi, dinî, kültürel ve en son 20. asırda New York, Paris gibi şehirler temel alınarak modern kavramlaştırmalar yapılıyor. Siz şehir kavramını nasıl tanımlıyorsunuz?

- Eski Yunanca'da şehir, 'politikos' yani 'siyaset' kelimesinden gelir. Atinalılar için şehir, 'siyasetin yapılaşması' anlamındadır. Eflâton ve Aristo, şehrin 'toplumsal olarak ayrıştırılmış ve ayrıcalıklı' olması gerektiğini söylerler. Yani, Antik Yunan'da şehirler 'demokrasi ve yurttaşlık hakları' olmayan kadınları ve köleleri dışlar.

Atina'nın başlıca rakibi, Roma'nın lâkabı 'asalak şehir'dir. Atina, hiç değilse kendisini besledi, Roma, yiyecekten hammaddeye, kölelerine varıncaya kadar her ihtiyacı imparatorluk lejyonerleri tarafından temin edilen, tufeyli bir yapılaşmaydı. Dünyanın en büyük şehriydi, bir milyon nüfusu vardı. Halkının yüzde doksan beşi sefaletin doruğunda sürünürken, saray mimarları altın varaklı kubbeler dikmekte beis görmezlerdi. Roma'ya, 'sömürü kültürünün yapılaşması' olarak bakılmasının nedeni budur.

Fransız Aydınlanması, 'hümanist' ideoloji doğrultusunda, Kilise'yi önemsizleştirirken, yerine 'saray'ı getirir. Paris'i yeniden inşa eden Üçüncü Napolyon (1809-1873) amacının şehirde 'anarşistlerin ve diğer baş belâlarının' yuvalarını kurutmak olduğunu ilân

eder. Bugün hayranlıkla seyrettiğimiz o geniş bulvarların açılmasının, köşeli mahallelerin kurulmasının nedeni, Paris halkın denetim altına alınması, İmparatorun iktidarının sağlamaştırılması arzusudur.

'Paris modeli' daha sonra başta Cezayir olmak üzere Fransız kolonilerine de ihraç edilirken, Müslüman medineleri Fransız askeri mimarları tarafından acımasız bir biçimde 'modernleştirilir.' Böylece perçinlenen 'sömürü kültürü'ne öykünen İngilizler, ticaret yollarını güvence altına almak,

sömürgelerini denetleyebilmek için dünya çevresinde kurdukları altmıştan fazla benzer şehirde aynı dünya görüşüne sadık kalırlar.

İktidarın gücünü mekâna yansıtmak tutkusu, kendilerine tanrısal kudret vehmeden imparatorlara meşruiyet kazandırmak çabası, August pozitivistinin 'tabiatı fethetme' hezeyanı Avrupa şehirciliğinin temel postulatlarıdır. Örneğin, muhteşem St. Petersburg'un baba-oğul mimarları Rastrelli'ler ve onların saraylı patronları, şehri Rus halkının yaşamaması için

inşa etmemiş, huşu içinde seyredip görkeminin altında ezileceği bir 'kurtarılmış bölge' olarak kotarmışlardır.

1887-1965, İsviçre doğumlu Fransız mimar Le Corbusier ki, asıl adı La Chaux-de-Fonds'dur, yirminci yüzyıl modernizminin gurusu olarak bilinir. İsviçreli bir saat yapımcısının oğlu olan bu beyefendi, 'Şehirler, vatandaşlara bırakılamayacak kadar önemlidirler' derken, Aristo-Eflâtun ikilisinin izindedir. Le Corbusier'e göre, 'ev, içinde yaşanacak bir makinedir.' Hal böyle olunca, şehirlerin 'katıksız geometri' kurallarına uymaları gerektiğini savunur, 'tabiata tecavüz ediyor olmaları' bir övünç meselesidir. Le Corbusier'in şehirden anladığı: 'köşeli dev binalar, geniş düzlüklere puantiye

kumaşı anımsatır biçimde yerleştirilmiş tek tük ağaçlar."

Bir hobisi de şehircilik olan Stalin, seçkincilik ve toplumsal sorumluluktan yoksunlukta Rastrelli'yi aratmayan Le Corbusier hayranlarındandır. 'Stalin mimarisi' olarak da bilinen 1945 sonrası SSCB mimarisi, geometri kuralları doğrultusunda bir düzine tankın yanyana geçebileceği bulvarlar, devasa binalar, 'ev içinde yaşanacak bir makinedir' şiarı doğrultusunda sosyal konut adı altında yükselen beton yığınlarına revaç verir.

Ve nihayet, şehir mimarisinin tartışmasız 'guru'larından dünyaca ünlü Amerikalı Frank Lloyd Wright, yirmi birinci yüzyılda insanların uydu kentlerde, kendi sebzelerini yetiştirebilecekleri birkaç dönümlük bahçe içindeki evlerde yaşayacaklarını, her biri bir şehir merkezi gibi işlev görecektir olan bu meskenler sayesinde şehirlerin ortadan kalkacaklarını öngörür. Ne var ki, Wright'ın 1930'larda ABD için öngördüğü uydu kentlerde evler, bugün bahçeler içindedir ama bahçelerde sebze değil, çim ekilidir. Ortadan kalkmak şöyle dursun, kentler her gün biraz daha büyümekte, varsılların iktidarını perçinlemekte, eşitsizlik derinleşirken kent merkezlerinde şiddet her gün biraz daha artmaktadır.

Yeni teknolojiler egemen metropollerde yoğunlaşır, New York, Londra, Paris, Berlin, Tokyo vb. güçlerine güç katmaya devam ederler. Daha da vahimi her bir kuşak, daha büyüğüne, daha şaşalısına, daha debdebelisine öykünür.

Bize gelince: Moğollar, Tatarlar, Türkler, vb. Asya kavimleri, 'gökkürenin rölevesi'ni çıkarır, barınaklarını kutsal saydıkları gök cisimlerinden indirdikleri

hayali şeküllerin toprağa değdiği noktalarda inşa ederlerdi. Bu nedenledir ki, bizim uğradığımız yerlerdeki kentlerimiz toprağa rastgele düşen tohumlara benzerler. Meskenlerimiz, herşeyden önce 'göksel cisimlerin yansımaları' oldukları için kutsaldırlar. Ve her koşulda öncelik kutsal olanın, yani konutlarıdır. Anadolu'da sokaklara cetvel değmemiş ise, eğri büğrü ise, önceliğin farklı olmasındandır. Önce sokak, sonra ev çizilmez.

İslam'la birlikte kutsal meskenlerin mahremiyeti duvarlarla korumaya alınır. Duvarların, kapıların, pencerelerin yüksekliklerini hane halkının mahremiyetini korumak üzere ayarlanır. Dünyevi zenginlikle övünmek kabalık sayıldığından, yapılar 'olmayanları imrendirecek' şekilde süslenmez. Mülkün asıl sahibinin Allah olduğu, malın en hayırlısının Allah yolunda harcananı; Allah yolunda harcananın da en hayırlısının halkın en çok ihtiyaç duyduğunu karşılayanıdır şeklindeki bilgi, sermayenin kalıcı yapıtlara değil, sevabı devam eden sadakalara, vakıflara - halkın en çok ihtiyaç duyduğu medreselerin, imaretlerin, aşevlerinin, misafirhanelerin işletme giderlerine harcanır. İstanbul 1850'lere kadar belediye nedir bilmediyse, nedeni çöp toplamaktan aydınlanmaya kadar, belediyelerin işlerini vakıfların yapmalarındandır. Bu vakıfların üçte ikisi Osmanlı hanedan mensuplarının kurdukları vakıflar olup, bir tahmine göre toplam işgücünün yüzde on altısını istihdam ederlerdi.

İroniktir ama komünist ideolojinin piri Engels'in rüyalarını süsleyen şehir, 19.yüzyıl İstanbul'uydu. Sanayi devrimi sürecinde büyüyen fabrikalarla birlikte kentlerin yoksullara tahsis edilmiş semtlerinin de büyüdüğünü

gören, Liverpool'da hektar başına üç bin kişinin düştüğünü, insanların bula-bildikleri her delikte yaşamaya çalıştıklarını, mahzenlerin bile tıka basa insan olduğunu gören, hava kirliliğinden, bronşitten, veremden yakınan Engels için İstanbul, sıradan insanlar için kurulmuş bir şehirdir. Hızla değişmekle

birlikte, halen de öyle. İnsanlar Boğaz kıyısında istavrit tutabildikleri, çekirdek çitlatabildikleri sürece bu niteliğini koruyan belki de tek metropolü olarak kalacak dünyanın.

- O halde, bu çerçevede bir şehir insanı profilinden söz etmek mümkün müdür? Mesela İlber Ortaylı "bir şehre yerleşmiş ailede, ancak üçüncü kuşak o şehrin insanı olur" diyor. Size göre kimdir şehir insanı ya da özellikleri nelerdir?

- Bence, hayır. Şehre yerleşen bir aileyi değiştiren kent değil, ekonomik iştiğal alanı ve bu alanın dayattığı davranış biçimleridir. Tersinden baktığınızda, bir köye, bir dağa, bir adaya, hatta bir tekneye yerleşen, bir ailenin uyum sağlamanın da bir kuşaktan fazla bir süreçte gerçekleştiğini teslim edersiniz.

Kimlik ve aidiyet sorunlarının kaynağı şehir değil, ekonomik düzen. Bireyleşmek, hısm akrabadan uzaklaşmak, yalnızlaşmak, bütün bunlar rekabete dayalı kapitalist düzenin tezahürleridir.

Düzenin hakkını veriyorsanız, küçücük bir köyde de aynı dertlerden muzdarip olursunuz. Meğerki üretim sürecinin içinde ailecek, aşiretcek yer alalım, yalnızlaşmak kaçınılmazdır.

Bana sorarsanız, Türkiye şehirleşmeye mümkün olan en sancısız biçimde intibak eden bir toplumdur. İstanbul'u hemşerilik temelinde incerseniz, yalnızlığı asgariye indiren yerleşim haritasını görürsünüz.

- Sizin de oturduğunuz İstanbul şehrimiz için "İstanbullu olmak bu şehirde oturmak değil bu şehrin ruhunu taşımak ve yansıtmaktır" gibi yorumlar yapılıyor. Bu bağlamda bir şehre kimliğini ve ruhunu veren temel dinamikler nelerdir?

İstanbul'un "tek bir ruhu" olduğu düşüncesine katılmadığım gibi, seçkin telmihinden de hazzetmiyorum doğrusu! Bana sorarsanız, Ümraniye'nin yoksul gecekonduları, Tarihi Yarımada ya da Pera'dan daha az "İstanbul" değildir. Balıkçıların İstanbul'u ise bambaşka bir âlemdir. Bu bağlamda, New York'tan, Paris'e herhangi bir metropolün bir "resmi" kimliği, bir de alternatif kimlikleri vardır. "Resmi" kimliği dayatılırken, diğerleri kendi meşreplerince yaşar.

Şehir insanından devam etmek istiyorum. Son yıllarda hem sinemamızda hem de edebiyatımızda şehir hayatının yabancılaştırdığı, kimlik ve aidiyet problemleri yaşayan insanların hayatlarına dair konular ele alınıyor. Neden şehirleşmek bireyleşmek, bireyleşmek de kendinden, toplumundan uzaklaş-

mak ve yalnızlaşmak gibi sorunlu bir şekilde yaşanıyor ülkemizde? Ya da tüm dünyada böyle de biz sadece intibak mı ediyoruz sürece?

Yine aynı şeyi söyleyeceğim, yabancılaşmanın, kimlik ve aidiyet sorunlarının kaynağı şehir değil, ekonomik düzen. Bireyleşmek, hısımlardan uzaklaşmak, yalnızlaşmak, bütün bunlar rekabete dayalı kapitalist düzenin tezahürleridir. Düzenin hakkını veriyorsanız, küçücük bir köyde de aynı dertlerden muzdarip olursunuz. Meğerki üretim sürecinin içinde ailecek, aşiretcek yer alalım, yalnızlaşmak kaçınılmazdır. Bana sorarsanız, Türkiye şehirleşmeye mümkün olan en sancısız biçimde intibak eden bir toplumdur. İstanbul'u hemşerilik temelinde incerseniz, yalnızlığı asgariye indiren yerleşim haritasını görürsünüz.

- İki asırdır her konuda olduğu gibi şehirleşmeyi de Batılılaşma ve batılı standartlara erişme şeklinde algılayan bir anlayışın devam ettiğini görüyoruz. İbn Haldun'un (Mağluplar galipleri taklit eder) dediği gibi, bu bir zorunluluk mudur yoksa Dostoyevski'nin

Budala romanının sonunda yaşlı kadının Lizavetta Yepançina'nın dediği gibi (bu Avrupa sevdası) bir fanteziden, bir yabancılaşmadan başka bir şey değil midir?

İbni Haldun'a katılıyorum. Bakın, bugüne kadar görkemli bir metropol görmedim ki, insan kemikleri üzerine bina edilmemiş olsun. Görkemli bir gökdelen, bir katedral, bir piramit, bir bulvar, şıkır şıkır bir şehir görmedim ki, temelinde sömürü, kan, cinayet, fuhuş, uyuşturucu, kara para yatmasın. Evsizlerin sığınmış, titreştikleri karanlık köşeleri, şiddetin kol gezdiği arka sokakları bulunmasın. Görkem beni ürkütür, gururuma dokunur, isyan ederim ama bir St.Petersburg'u da ölümüne kıskanır, itiraf etmem belki ama orada ne varsa artık, İstanbul'da da olsun isterim. Bükemediğim bir eldir, mecburen öperim.

- Biraz da şehir kültürünü konuşmak istiyorum. "Beyaz Türkler Küstümler" kitabınızla ilgili söyleşinizde (bütün dünyada yaygınlaşan ve ülkemizde de giderek artan) paçoçluk kavramı üzerinde çok duruyor ve giderek

yaygınlaştığını söylüyorsunuz. Neden kendimize ait bir şehir kültürü ve bu kültürle beslenen aydınlar üretemiyoruz? Bunu sadece küresel ekonomik düzenle izah etmek kolaycılık değil mi?

Sorunuza soruyla cevap vereceğim: Mevlâna'dan özgünü olmasın. Hangi "şehir kültürü"nden beslendi? Keza, bir Cemil Meriç, bir Kemal Tahir? Bakın, aydınlar, raflarda dizili kitaplar gibidirler. Aynı çatı altında, yanyana dururlar ama her biri ayrı bir dünyadır, karışmazlar. Ve yalnızdırlar. "Şehir kültürü" dediğiniz şeye bence hak ettiğinden daha fazla önem atfediyorsunuz. Şehirlerin bir avantajı varsa, kütüphanelerin varlığıdır. Varlığıydı demek lâzım, günümüzde onlar da önem yitirdiler. "Paçozaşma" ise başka birşey. "Paçoza" arsız, densiz, haddini bilmez, bayağı; kendi çıkarları için her yolu mubah sayan, küstah, beş para etmez, tufoylu, sokak kurnazı, zevzek. Müptezel, basmakalıp, palavracı, rüküş, hoyrat, içtenliksiz, pespaye, nekes; terbiyesiz, aşâğılık, ahlâksız, kalles. Dostoyevski, "poşlost" der, topluma musallat olan iblise eş sayardı "paçoza"u. "Kent kültürü" dediğiniz dünya görüşü, paçozaşma önlemezken, köylünün sahibisi de paçoza olmaz. Paçozaşma, küresel ekonomik düzen yerleşmeden önce de vardı, lâkin gelmiş geçmiş tüm değerlerin serbest piyasasının öncelik sınıflandırmasına terk edildiği bir dünyada elbette güçlenerek yayılacaktır.

- "Evin içinden konuşmak" sizin için çok önemli, bunu biliyoruz. "Apartmandan cenaze kalkıyor, haberimiz olmuyor" şeklindeki serzenişlere katılıyor musunuz? Gerçekten bu kadar koptuk mu komşularımızdan? Mesela siz komşularınızı tanıyor musunuz?

Bence, hayır. "Komşu" çokça da mesafe ile, fiziki yakınlık ile ilintili bir kavram. Ulaşımın zor olduğu, zaman

aldığı yıllardan kalma bir ilişki biçimi olarak, nostaljik bir niteliği var. Apartmandan kalkan cenazeyi görmemiş olabilirsiniz ama ülkenin bir ucunda vefat eden eşinizin dostunuzun haberini anında aldığınız, gerekeni yapabildiğiniz de bir vakıa. Ölen düştüğü yerde kalmıyor artık. Bana gelince, "komşularım" hiçbir zaman yanımda yöremde ikamet edenlerle sınırlı olmadı, çok şükür.

- Rusya'dan konuşalım biraz da. Şehirleşme ve şehir kültürü dendiğinde Rusya'nın yaşadığı Petersburg-Moskova düalitesi belki de en iyi örnek. Petersburg evden kaçmanın, Moskova eve dönmenin sembolü olarak görülebilir mi? Modernleşmek isteyen her ülke bu trajediyi yaşamak zorunda mıdır?

O kadar da keskin bir düaliteden söz edilebilir mi, bilemiyorum. Rusya'da modernleşmeyi dayatan çarlardır, malûm. Moskova'da olsun, St.Petersburg'da olsun, yukarıdan aşağı empoze edildi. Deniz aşığıydı Büyük Petro. St. Petersburg'u bir liman şehri olsun diye başlattı. Osmanlı boğazları tıkamasaydı, Batı'ya değil, güneye açık olurdu. Öte yandan, "modernleşmek" yerine, "Avro-Amerikan aydınlanmasının tezgâhından geçmek" tanımını kullanmayı tercih ediyorum. Ve evet. Avrupalı olmayan, lâkin yaşayakalmak için Avro-Amerikan aydınlanmasının tezgâhından geçmek durumunda kalan her toplum evden kaçmakla eve dönmek arasında sancılı bir ikilem yaşamak durumunda kalmıştır. Batılılaşmadan "modernleşme" diye bir şey yok, maalesef.

- Çok teşekkür ediyoruz Sayın Atlatlı.

- Ben teşekkür ediyorum.

EŞREFOĞLU CAMİİ

Selçuklu Ulu camilerinde görülen özelliklerin tamamının bir arada barındıran muhteşem bir eser...

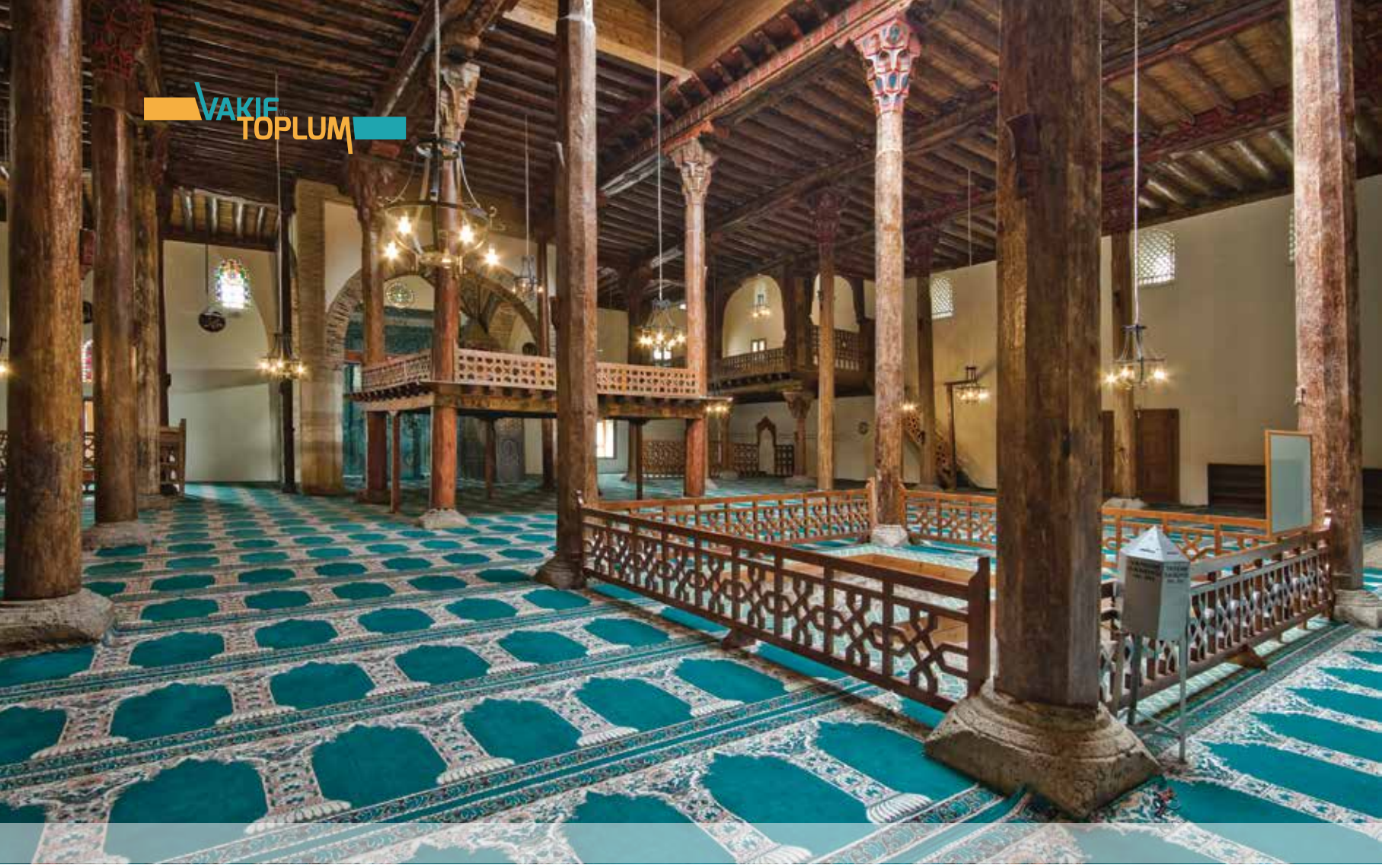

İsmail EFE
Eşrefoğlu Camii, İmam-Hatibi

Reha BİLİR

Bir Selçuklu
Şaheseri!..

Ahşap direğiyle,
ortadaki avlusuyla
Türk mimari
kültüründe özel bir
Anadolu camisi:
Eşrefoğlu Camii...

Türk mimari kültüründe çok önemli bir yere sahip olan ahşap direkli camilerin Anadolu'daki ilk örneklerinden biri olan Eşrefoğlu Camii, bu gruptaki camilerin en büyüğü, en görkemlisi ve orijinalidir.

Cami, Beyşehir Gölü'nün 100 m kuzeyinde, şehrin ilk kurulduğu yer olan ve hâlâ aynı isimle anılan İçerişehir Mahallesi'ndedir. Anadolu beylikleri döneminin ise ilk camisidir. Peki, cami adını nasıl almıştır? Baba Eşref Bey ve oğlu Seyfeddin Süleyman Bey Selçuklular döneminde Anadolu'ya gelen Türkmenlerden olup Anadolu Selçuklularına bağlı uç beyi (hudut) olarak görev yaparlarken Anadolu Selçuklularının dağılma sürecinde Bağımsız beylikler kurulmaya

başlayınca bölgeyi çok iyi tanıdıkları için yöreyi kimseye kaptırmamak adına baba-oğul bağımsız bir beylik kurma çalışmaları devam ederken Eşref Bey'in vefat etmesi üzerine oğlu Seyfeddin Süleyman Bey, ağırlıklı olan görüşe göre 1277 yılında beyliği kurmuş ve daha sonra 1296-1299 tarihleri arasında camiyi yaptırmıştır. Bu tarihten sonra beylik ve cami baba-oğul ismi ile Eşrefoğlu Beyliği ve Eşrefoğlu Camii diye kayıtlara geçerek tarihteki yerini almıştır.

Caminin Dışı

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan cami güney cephede 31. 80 m, batı cephede 46. 55 m olup toplamda 1480 m² alana oturmaktadır. Dış yapı olarak Eşrefoğlu Camii'ni diğer camilerden ayıran özelliklerin başında dikdörtgen plan üzerine köşe ilave edilmek suretiyle beş cepheli oluşu gelmektedir

Caminin İçi

Eşrefoğlu Camii'nin en ilgi çekici yanı, içidir. Dışta taş işçiliği, çarpık cephe, sebil ve tuğla minare göze çarparken, içte ahşap, çinicilik, kalem süslemeleri, sırlı tuğla, bey (sultan) mahfili, müezzin mahfili, çilehane, iç avlu (karlık), itikaf mahalleri, çinili geçit (iç kapı),

dehlizler, alçı, künde-kârî tekniği ile yapılmış minber, kargir kubbe gibi birçok özellik göze çarpar. Eşrefoğlu Camii, Selçuklu Ulu camilerinde görülen bu özelliklerin tamamının bir arada bulunduğu tek eserdir.

Tavan Örtüsü ve Direkler

Harim, kible duvarına altı sıra halinde yerleştirilmiş sütunlarla yedi sahına ayrılırken tavanı, ahşap kirişler üstündedir ve düz toprak damla örtülmüştür. Tavandaki bu ahşap kirişleri harimdeki 42 ve bayanlar mahfilindeki birbirine bitişik beş adet çift direk taşımaktadır. Tamamı sedir ağacından olan 42 adet direğin 22 tanesi sekizgen, 1 tanesi ongen, 19 tanesi ie yuvarlak gövdelidir ve dizilişleri karışıktır. Direk köşeleri üstten pahlanmış, profilli silmelerle daireye dönüş-

türülmüş, kare planlı taş kaidelere oturtulmuştur. Toplamda 70 cm yükseklikteki kaidelerin 40 cm'si zemin altında temele doğru inerken, 30 cm'si zemin üstündedir. Camideki orta sahnın, diğer sahnalara göre Selçuklu geleneğindeki ulu camilerde olduğu gibi burada da daha yüksek ve geniş tutulmuştur. Orta sahnının tali kirişlerinin konsol aralarında muhteşem, zengin ve renkli kalem işi süslemeleri görülür. Zeminden tavan kaplamasına kadar caminin yüksekliği 8,50 m iken, direklerin yüksekliği 7,50 m, çapları ise 0,40 m ile 0,45 m arasında değişmektedir.

Çatı sistemi:

Orijinalinde düz toprak damla örtülü olarak inşa edilen caminin mihrap önü kubbesi, orta sahnın,

Bey Mahfili

karlık üstü ve bey mahfili üstü daha yüksek yapılmış; ancak dama biriken kar ve yağmur sularının cami içine akması nedeniyle 1941 yılında çatı sistemine geçilmiş ve cami üstü kiremitlenmiştir. Daha sonra kiremit çatı da yetersiz kaldığından, 1956 yılında çatı tamamen bakırla kaplanmıştır. 1978'de bu bakır kaplama yenilenmiş, 2004 yılında ise bakır kaplama da sökülerek çatı bütünüyle kurşunla örtülmüştür. Son kaplamada 50 ton kurşun kullanılmıştır.

Ahşap üzerine yapılmış boyalı tezyinat:

Selçuklu döneminin süsleme tekniği hakkında önemli bilgiler veren XIII. yüzyılın en zengin ve orijinal boyalı tezyinatı Eşrefoğlu Camii'nde görülür. Renk ve kompozisyon itibarıyla bu tarz tezyinatın en gelişmiş örneğidir.

Camideki en yoğun kalemişi süslemeleri orta sahının konsol aralarında ve sütun başlıklarında, ana kirişleri kapa-

tan tahta levhalarda, tali kirişlerin uçlarına çakılmış lambirkenlerin yüzeylerinde, bey mahfili ve müezzin mahfilinde de kalemişi süslemeler görülür.

Sütun başlıklarındaki mukarnas parçaları kırmızı çizgilerle sınırlanmış, bunların içlerine ince birer siyah çizgi daha çekilmiştir. Sade bırakılan hücrelerin içleri genellikle tek renktedir ve koyu kırmızıya boyanmıştır. Sade olmayan hücrelerde ise mavi zemin üstüne krem renkli palmet ve rumi yapraklar çizilmiştir. Bütün sütun başlıklarında uygulama aynı olmakla birlikte motiflerde yer yer farklılıklar söz konusudur. Konsol aralarındaki motifler aynı olmayıp değişik kompozisyonlar hâlinde sıralanırken en fazla kullanılan motif; geometrik geçmeli, çoğunlukla merkezde uzanan çok kollu (8,10,12) yıldızlardır. Bu motiflerdeki hâkim renk kırmızıdır. Nadir de olsa 4 yahut 24 kollu yıldız motiflere de rastlanır.

Kar Deposu:

Ana mekânın tam ortasında yer alan bu boşluk hakkında üç görüş vardır.

Birinci Görüş: Burası Selçuklu geleneğinde süregelen dış avlu yerine, yapı içerisinde yer alan sembolik bir avludur.

Eşrefoğlu Camii'nin mihrabı XIII. yüzyılın en başarılı mozaik çinili mihraplarından. Zemin firuze, yazıları patlıcan moru renginde olan çinili kitabede En'am suresinin 79. ayeti yazılıdır.

İkinci Görüş: Burası su ihtiyacı için doldurulan bir sarnıç olarak düşünülmüştür. Ancak bu görüş ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü Beyşehir gölüne 100 m mesafede bulunan camide böyle bir ihtiyaçtan söz edilemez.

Üçüncü Görüş: Cami ortasındaki bu boşluk bir kar deposudur.

Bu üçüncü görüş hakkında somut bir bilgiye ulaşamadık. Ancak orman mühendisleri ile görüşmelerimiz neticesinde şöyle bir kanaate ulaştık. Bilindiği kadarıyla cami inşasında kullanılan sedir ağaçları Torosların uzantısı olan Anamas dağı ormanlarından kesilmiştir. Kesilen bu sedir ağaçları 5-6 ay ya da daha fazla bir süre Beyşehir Gölü'nde ıslatılmış ve sonra hayvan gübresine yatırılmak suretiyle fırınlanmıştır. Fırınlanan bu sedir ağaçlarının belli bir nem ve rutubete ihtiyacı olduğu düşünülmektedir. Konu ile ilgili Prof. Dr. Melih Boydak ve Dr. Mehmet Çalikoğlu'nun birlikte yazmış oldukları Toros Sedirinin Biyolojisi ve Silvi Kültürü adlı kitabın 214. sayfasında: "Göller bölgesinin daha nemli bazı kısımlarında, ekimler dikimlere oranla daha başarılı olabilir." 221. sayfasında ise: "Güney yamaçlardaki sedir ağaçlandırmalarında önemli bir sorun, karın erken kalkması nedeniyle görülen çıplak don olayıdır" ifadelerine yer verilmiştir. Gerçi burada sedir ağaçlarının ormandaki yetişme tarzından bahsedilmektedir; fakat M. Ö. 2750 yılından bugüne gemi inşasında da uzun yıllar yaşayan sedir ağaçları kullanılmıştır. Bu da bize sedir ağaçlarının kesildikten sonraki durumu hakkında bilgi vermektedir.

Önceleri yaklaşık 7 m iken karlığın derinliği 1965 yılında doldurula-

Çilehane

Ana mekânın tam ortasında yer alan bu boşluk hakkında çeşitli görüşler olmakla birlikte hangi ihtiyaçtan dolayı yapıldığı hakkında kesin bir sonuç yoktur.

Sembolik bir avlu olarak yapıldığı, su deposu olarak kullanıldığı ve en kuvvetli ihtimal olarak kar deposu olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Cami Sedir ağaçlarından yapılmıştır. Sedir ağacından yapılan bir işçiliğin daha da kuvvetlenmesi için belli bir neme ihtiyacı vardır.

Sedir ağaçları bu sebeple gemi yapımında oldukça yaygın olarak kullanılır.

Çilehane

Kar Deposu

rak 4,20 m'ye düşürülmüş, 5,10x5,20 m olan genişliği ise 3,90x3,20 m'ye daraltılmıştır.

Karlığın üstündeki aydınlatma feneri denilen camekânlı kısmın her iki tarafında bulunan üçer adet pencere ise bugün kumanda ile açılıp kapanan bir düzeneğe kavuşturulmuş, bu sayede en azından camideki sütunların ve kirişlerin havadaki nemi alması düşünülmüştür.

Bey Mahfili:

Harimin güney-batı köşesinde bulunan dikdörtgen planlı bey mahfili enine bir, boyuna iki sahnalık alan üzerine kurulmuştur. Yerden 3,95 m yükseklikteki mahfili, kuzey-güney yönünde yerleştirilen 0,35 m çapında, 2,80 m boyunda mukarnas başlıklı iki ahşap sütun ve bu sütunların üstünde bir ana kiriş ve onun da üstünde bir ucu batı duvarına basan 18 adet tali kirişler taşımaktadır.

Ana kirişin yan yüzleri kalemişi süslemeli tahta levhalarla kaplanmıştır. Alt yüzü ise kıvrımlı dal ve rumi süslemeli tahtalarla şekillendirilip çivilerle kirişe tutturulmuştur. Kirişlerin alt uçlarına da lambirkenler çakılmıştır.

Mahfile çıkış, batı duvarına yaslanan 0,78 m yüksekliğinde geometrik şekilli tek kollu korkuluğu olan 13 basamaklı bir merdivenle sağlanır. Mahfilin ön yüzü 1,45, yanları ise 0,90 m yüksekliğindeki geometrik işlemeli ahşap parmaklıkla çevrilidir. Sivri kemerli kapının eni 1,08 m yüksekliği de 1,81 m'dir.

Mahfil 4,65x9,60 m ölçülerinde olup iki kademelidir. Giriş tarafı 4,30 m uzunluğunda, diğer bölümü ise 0,45 m yükseltilmiş olup 5,30 m

uzunluktadır. Camideki ana mihraptan başka bey mahfilinin kible duvarına 0,95 m genişlik, 2,20 m yükseklik ve 0,46 m derinlikte sivri kemerli ikinci bir mihrap nişi açılmıştır. Mahfil, üçü batı duvarına üçü de kible duvarına açılan altı pencere ile aydınlatılmaktadır. Tavanı ise camii tavanından 1,80 m daha yüksek tutulan mahfil, biri kible duvarına bitişik, ikisi alttaki direklerin hizasında yükselen üç desteğe taşınmıştır. Bu desteklere, çevreleri ve araları ince tahta levhalarla kaplanarak "Bursa kemeri" şekli verilmiştir. Kemerlerin alt ve yan yüzleri ile desteklerde orijinal kalabilen ancak çok yıpranmış nakış izleri, 2003-2005 yılları arasındaki restütasyonda üzerlerinden gidilerek kaybolmadan kurtarılmıştır. Duvarlarının eskiden çinili tuğla ile kaplı olduğu bilinse de söz konusu bu çinilerden bugün hiçbir iz kalmamıştır.

Müezzin Mahfili:

Yerden yüksekliği 2,35 m, kenar uzunlukları 5,45 m olan müezzin mahfili kare bir alana oturmuştur. Mihrap önü kubbesi ile karlık arasındaki dört sütun arasına kurulan mahfil, kirişlerle, köşelerde orta sahnının kible yönündeki dört direğe, aralarda ise tali desteklerle taşınmıştır. Etrafını çeviren 0,58 m yükseklikteki korkuluklar "ajur" tekniğiyle işlenmiş taşıyıcı kirişlerin alt ve yan yüzleri ise bitkisel motiflerle süslenmiştir.

Minber

Eşrefoğlu Camii'nin minberi, tamamı ceviz ağacından hakiki "kündekâri" tekniğiyle oymalı, çatmalı olarak yapılmış, binlerce yıldız ve geometrik parçalarında da kakma ve eğri kesim tekniği uygulanmıştır. Dokuz

basamakla çıkılan minberin ön cephesindeki 0,35x1,45 m ölçüsündeki çift kanatlı kapıda baklava dilimi, üçgen ve beşgen geometrik parçalar göze çarparken yüzeyleri rumi dal ve yapraklarla süslüdür. Kapı açıklığının yuvarlak kemeri on altı dilime ayrılmış ve her birinin içine palmetler kabartılmıştır. Kemerin köşe dolguları arasında, minberi yapan usta ismini yazarak âdeta imzasını atmıştır. Bu isim dik-katle bakıldığı zaman fark edilebilmektedir. Sağ köşede işçi ya da yapan anlamında (amel-i), sol köşede ise (isa)

yazısı dikkat çekmektedir ki, 'İsa'nın işidir', 'İsa yaptı' demektir.

Mihrap

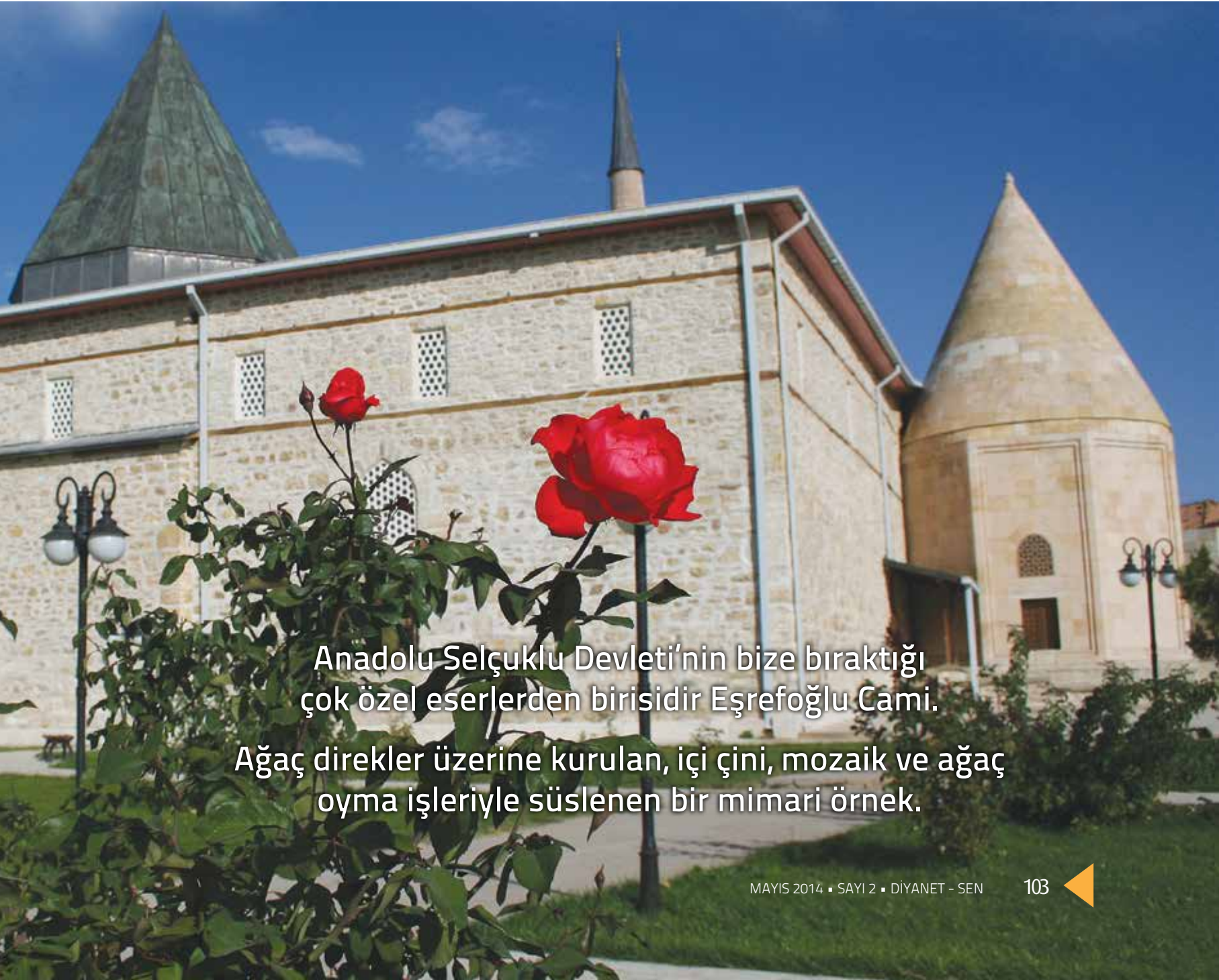
Eşrefoğlu Camii'nin mihrabı XIII. yüzyılın en başarılı mozaik çinili mihraplarından. Kütlesi kible duvarından 0,50 m dışarı doğru çıkıntı yapan ve tamamı firuze, patlıcan moru ve yer yer siyah renkli mozaik çinilerle kaplı olan bu mihrabın kenar çerçevesiyle birlikte genişliği 4,58 m, yüksekliği 6,17 m'dir. Dikdörtgen şeklindeki mihrap nişi-

nin genişliği ise 2,01 m, derinliği ise 1,45 m'dir.

Kavsarası, aşağıdan yukarı doğru kademeli olarak daralan sekiz mukarnas sırası ile doldurulurken öğelerinin çoğunluğu, birbirinden farklı geometrik süslemelerle, bir kısmı da rumî motiflerle bezelidir. Kavsaranın hemen üstünde ise 0,40 cm genişlik ve 2,43 m uzunlukta tek satırlık bir kitabe yer alır. Zemini firuze, yazıları patlıcan moru renginde olan çinili kitabede En'am suresinin 79. ayeti yazılıdır. Mihrabın etrafı birbirinden

farklı ölçülerdeki beş adet bordürle çevrilidir. Bunlardan 0,32 m genişlikteki ikinci bordür kitabe bordürü olup Âl-i İmran suresinin 38. - 41. ayetleri yer almaktadır.

Burada bize ayrılan satırlar sınırlı olduğu için Eşrefoğlu Camii'nin birçok bölümünden maalesef bahsedemiyoruz. Caminin bütün bölümleri hakkında detaylıca bilgi sahibi olmak isteyenler İsmail EFE, Eşrefoğlu Camii ve Külliyesi Beyşehir adlı kitabımızdan elde edebilirler.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin bize bıraktığı çok özel eserlerden birisidir Eşrefoğlu Cami.

Ağaç direkler üzerine kurulan, içi çini, mozaik ve ağaç oyma işleriyle süslenen bir mimari örnek.

ANADOLU KÖPRÜLERİ

Prof. Dr. Hakkı ACUN

Gazi Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü

MALABADI KÖPRÜSÜ

Silvan ilçe sınırlarında olan ve 'Bad'ın Evi' anlamına gelen ünlü Malabadi Köprüsü, dünyadaki taş kemerli köprüler arasında kemeri en geniş olan köprüdür.

Köprü Batman-Silvan yolunda, Silvan'a 106. km. mesafede, Malabadi (Malaberi) Köyü yanında Batman Çayı üzerinde kurulmuştur. Köprü'nün mansap (suyun aktığı yön) tarafında 3 satırlık kitabesine göre; Artuklu Sultanı Artuk Gazi'nin torunu İlgazi'nin oğlu Temurtaş tarafından H. 542 / M. 1147 tarihinde yaptırılmıştır. Ayrıca yapının değişik yerlerinde çiçekli Kûfi yazıyla yazılmış kitabe parçaları görülür. Ayrıca köprü'nün kaynak tarafında figürlerin üzerinde 5.10.1935 tarihinde Karayolları Bölgesi tarafından tamir ettirildiğini belirten bir kitabesi daha vardır.

170 m. kadar uzunlukta, 7 m. enindeki köprü, farklı büyüklükte ve kırık hatlar halinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan, iki ucu alçalarak yolla birleşen üç bölümden meydana gelmiştir. Doğudaki büyük kemer, yanında küçük, kuzeybatıya doğru kırılan bölümde de bir büyük bir küçük kemerli göz bulunur.

Kayalar üzerine oturan büyük sivri kemer, en son yaptığımız lazer ölçümüne göre 41,5 m. genişlikte, 30 m. kadar yüksekliktedir.

Büyük kemerin köşeliklerinde, kaynak ve memba tarafında ikişerden dört pencere vardır ki, bunlar oda pencereleridir. Adeta birer kervansaray görevi gören bu odalara köprü üzerindeki kapılardan aşağı doğru merdivenlerle inilir. Batıdaki odanın girişi arkasında anıtsal bir kemer görülür. Odalar 4,50 m. ve 5,30 m.

Genişliğindedir. Doğudaki odanın merdiven ile pencere arasında, Anadolu Türk mimarisindeki tarihi bilinen en eski helâlardan birisi burada yer alır. Helâ kaynak

tarafında dışarıya doğru dikdörtgen şekilde çıkıntı yapar. Batıdaki odada da bugün tek mekânlı ama merdivenlerin odaya girişinde bir niş vardır ki arkasında odaların olacağını düşündürmektedir. Hatta Evliya Çelebi'de burada çok odanın varlığından söz eder.

Bu muhteşem köprünün değişik anlamları olan figürlü süslemeleri de vardır. Bu bezemelerden mansap tarafında, file benzeyen bir hayvan üzerinde, yüzü pek belli olmayan bağdaş kurmuş bir insan figürü ile güneş motifi bulunur.

Kaynak tarafındaki sel yaran üzerinde; ayakta bir figür ile onun başı üzerinde hacivat karagöz biçimli iki figür yer alır.

SAFRANBOLU

Tarihi yaşayabilme ve
yaşatabilme mutluluğunun,
doğanın güzelliği ve sessiz
bir huzurla buluştuğu yer;
SAFRANBOLU

 Dr. Serra MENEKAY

 Vedat ÖNCEL

Tarihi bir konağın yemyeşil bahçesinde, nihavent makamında bir musiki eşliğinde, hatırlı bir kahveyi ve huzurun dinginliğini birlikte yudumlamak, zamanda yolculuk yapıyormuşçasına yüzyıllar öncesine dokunmak... İşte Havuzlu Asmazlar Konağı'nda veya Safranbolu'daki pek çok tarihi konakta yaşayabileceğiniz bir rüya.

Daha bahçeye girdiğinizde rengârenk güller ve uzaktan hafifçe ruhunuza sızan Türk Sanat Müziği nağmeleri ile büyüleniyorsunuz. Bahçe öyle bakımlı ve güzel ki, cennet bahçesindeymiş gibi hissediyorsunuz. Hele arka bahçedeki koyu gölgeliğe yerleşmiş restoranda sanki bir ömür geçermiş gibi geliyor. Özenle seçilmiş musiki ruhunuza okşamaya devam ederken, siz büyülenmiş gibi dolaşıyorsunuz. Konağın içine girecek enerjiyi topladığınızda, girişin hemen solunda yer alan havuzlu salon adeta nefesinizi kesiyor. Tam ortada oldukça derin, büyük bir havuz karşılıyor sizi, etrafındaki mermer alanın duvar kısmı boydan boya bir sedir ile çevrelenmiş, oturma grubunun önünde yer alan altın rengi büyük sinilerden yapılmış masalar altın renkli şamdanlar, mumlar ve içinde güller olan minik vazolarla dekore edilmiş. Tel kırma el işleri ile süslü storlar, gün ışığının da yardımıyla desenlerini cömertçe sergiliyorlar. Pencerelerin aralarında modernize edilmiş gaz lambaları yanıyor. Ahşap işçiliğinin en güzel örneklerinden biri olan tavan göbeği ve tavan gerçekten nefes kesici bir güzelliğe sahip. Aslan başı şeklindeki musluktan havuza akan su, sürekli duyduğunuz enfes musikiye bir de

su sesi ekleyerek ruhunuzu daha çok okşuyor. Dekorasyonun her bir objesi özenle seçilmiş ve sizin zamanda yolculuğunuza eşlik ediyor.

Safranbolu'da mevcut 800 tarihi ev ve konaktan biri Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından restore ettirilen Havuzlu Asmazlar Konağı. İki yüzyıl önceki haliyle korunan konak, Çelik Gülersoy liderliğinde restore edilerek günümüze kazandırılmış bir otel-restoran. Safranbolu'nun hemen girişinde yer alan bu konağın büyüleyici havasından sıyrılabiliyorsanız bu güzel kasabayı gezmeye başlayabilirsiniz. Aslında kasabanın tamamı zamandaki yolculuğunuza mükemmel bir dekor olma niteliğinde.

UNESCO tarafından dünya miras şehirlerinden biri olarak seçilen Safranbolu, Osmanlı Dönemindeki halleriyle korunan konakları, sokakları, çarşıları ve bahçeleri ile yeni kurulan şehrin zevksiz yapılarına inat dünyanın dört bir yanından turistleri kendine çekmeyi başarıyor. İstanbul-Ankara otoyolu üzerindeki Gerede'nin 88 km kuzeyinde, Ankara'ya 220, İstanbul'a 395 km mesafede yer alan Safranbolu, Selçuklular, Çobanoğulları, Çandarlıoğulları ve Osmanlılar Döneminde İpek Yolu üzerinde bulunması ile

ticaretin, verimli toprakları ile de tarımın merkezinde bulunmuş, bu yüzden de zenginliği kentin yapısına da yansımış bir yer.

Eski Safranbolu'nun günümüzde çok iyi korunuyor olması, Arnavut kaldırımli daracık sokaklarının temizliği, gerçeğine uygun şekilde yenilenmiş konaklarının yine aslı gibi korunan, ama modernize edilip otellere, restoranlara dönüştürülmüş iç mekânlarının zevkli dokusunu görmek insanı gerçekten büyülüyor ve gururlandırıyor.

5000 Yıllık Tarihi Miras

Adını altın kadar kıymetli meşhur safran bitkisinden alan bu şehrin MÖ 3000'li yıllara kadar uzanan bir tarihi var. Homeros'un İlyada destanında geçen Paflagonya bölgesinde yer alan şehirde bilinen en eski yerleşim, Hititlerin komşuları olan Gaspalar ve Zalpalara kadar gitmekte. Bu zengin tarihi geçmişin izlerini Safranbolu'da gözlemlemek

mümkün. XIX. yüzyılda safran ve üzüm yetiştiriciliği, kerestecilik ve dericilik bölgenin en önemli gelir kaynaklarını oluşturmuş. İpek Yolu üzerinde bulunması nedeniyle aktif olan ticaret hayatı şehre hanlar ve hamamların kazandırılmasına da neden olmuş. XIX. yüzyıl sonunda eski Safranbolu'da 28 cami, 2 Yunan Ortodoks kilisesi, 13 tekke, 2 kütüphane, 191 okul, 12 medrese, 8 Yunan okulu, 24 han, 11 hamam, 940 dükkân ve 1 hastane bulunuyormuş. Eski Safranbolu'da bulunan 2000 geleneksel tarihi yapının yarısı tescillenerek günümüzde koruma altına alınmış durumda. 800 civarında tarihi ev ve konak, sayıları 10'ları bulan hanlar, hamamlar, camiler, türbeler, çeşmeler ve köprülerin yanı sıra, tarihi daha da eskilere dayanan höyükler ve kaya mezarları, ayrıca müze ve tarihi saat kulesi ve güneş saati ile sit alanı ilan edilen şehir, bir müze kent konumunda. UNESCO tarafından 17 Aralık 1994 tarihinde dünya

miras listesine alınan Safranbolu "Dünya Kenti" unvanını almış.

Sonradan kurulan Karabük şehrinden 9 km mesafede yer alması Safranbolu'nun tarihi mirası için hayat kurtarıcı olmuş, Karabük Demir Çelik tesislerinin kurulması ile nüfusun Karabük'e göç etmesi nedeniyle eski Safranbolu bozulmadan kalabilmiş. 1975 yılından itibaren dönemin Belediye Başkanı Kızıltan Ulukavak önderliğinde başlatılan örnek korumacılık çabaları, üniversiteler, çeşitli kurum ve kuruluşların katkılarıyla günümüze dek artarak devam etmiş ve bu sayede korunan ve yeniden aslına uygun şekilde restore edilen eski Safranbolu, bir dünya kenti olarak gurur duyacağımız bir beldemiz haline gelmiş. Ayrıca, zaman içinde yok olan safran tarımını yeniden canlandırmak için aktif bir projenin günümüzde yürütülmekte olduğunu duymak da insanın içini rahatlatıyor.

Osmanlı mimarisini çok güzel örnekleyen Safranbolu evlerinin tamamı ya kamu binalarına ya camilere ya da anıtlara dönük şekilde konumlanmış. Birbirine saygılı inşa edilen bu evlerin hiçbiri diğerinin manzarasını kapatmıyor. Adeta ahşap ustalığını sergilemek için yapılan tavan işlemleri sanat değeri taşıırken her odanın tavan göbeğinin birbirinden farklı oluşu Safranbolu evlerine özgü bir detay. Günümüzde bu güzel ev ve konakların pek çoğu gezi evi şeklinde turistlere açık. Her biri bir etnografya müzesi haline getirilen evler aslına uygun şekilde dekore edilip muhafaza altına alınmış. Evleri gezmek sadece mimari özellikleri değil, aynı zamanda kullanılan eşyaları, halı ve kilimleri, giyim-kuşam malzemelerini, mutfak ve banyo gereçlerini, kısacası dönemin yaşam tarzını görmeyi de sağlamakta.

Evlerden birinin bahçesinde şöyle kırk yıllık hatırı olacak bir

fincan kahve içmek için mola veriyoruz. Bulduğumuz iç avlu mutfağa ve evin dört girişinden birine bakmakta. Evin bu girişi تنها ara sokaklardan birine bakıyor. Bu girişten girip merdivenleri tırmandığınızda mutfağa bitişik ahşaptan bir döner dolapla karşılaşıyorsunuz. Bu öyle bir dolap ki, merdiven tarafından kapağını açıp rafa boş olan yemek kabınızı bırakıp, rafı döndürebiliyorsunuz. Mutfaktaki kişiler sizin boş olan kabınızı alıp içini o gün mutfakta ne pişmiş ise onunla doldurup, tekrar rafa yerleştirip döndürüyorlar ve siz dolu yemek kabınızı alıp hiç kimselere görünmeden evden ayrılıyorsunuz. Yardım alan kimselerle karşılaşmıyor, yardım aldığı için utandırılmıyor, yardım eden ise yardımını menfaat veya bir beklenti ile değil, sadece Allah rızası için yapıyor. Bizim yüce inançlarımıza ve insani değerlerimize uygun şekilde sağ elin verdiğini sol el görmüyor.

Safranbolu'da gezecek görece çok şey var. Müze olarak hizmet vermekte olan Kaymakamlar Evi, otel ve lokanta olarak kullanılan Cinci Hanı, hamam sefasından hoşlananlar için Cinci Hamamı, Manifaturacılar Sokak, Arasta arkası, Yemenciler Arastası, Bakırcılar ve Demirciler Çarşısı ziyaret edilmesi gereken yerler arasında.

Ne yiyelim dersiniz, yerel lezzetlerden en özgün olanları arasında kıymalı, peynirli ve ıspanaklı bir çeşit karışık kapalı pideye benzeyen Safranbolu bükmesi ve safranlı zerde tatlısı özgün lezzetler arasında sayılabilir.

Tarih sevenlerdenseniz ve sahip olduğumuz tarih mirasımızın acımasızca harcanmasını görüp kahrolanlardansanız, bir miktar teselli bulmak, umutlanmak, "İşte istenince oluyormuş." demek için Safranbolu'ya gitmelisiniz.

Din ve TOPLUM

Din ve Toplum, Diyanet-Sen'in ilmî, bilimsel, akademik ve sosyal hayata katkısıdır.

VAKIF
VE
TOPLUM

DIYANET-SEN'in ilmi, bilimsel, akademik ve sosyal hayata katkısıdır.